T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI

TÜRK VE AZERBAYCAN BASININDA ERMENİ SORUNU: 2009 – 2010 DÖNEMİNDEKİ OLAYLARLA İLGİLİ CUMHURİYET VE YENİ MÜSAVAT GAZETELERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR İÇERİK ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Melahet HESENOVA

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI

TÜRK VE AZERBAYCAN BASININDA ERMENİ SORUNU: 2009 – 2010 DÖNEMİNDEKİ OLAYLARLA İLGİLİ CUMHURİYET VE YENİ MÜSAVAT GAZETELERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR İÇERİK ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Melahet HESENOVA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Sema BECERİKLİ

Ankara-2013

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

İÇİNDEKİLER ..... **i**

KISALTMALAR ..... **iii**

TABLOLAR VE ŞEKİL DİZİNİ ..... **v**

GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ VE ERMENİ SORUNU 4

1.1. AZERBAYCAN'IN SİYASİ YAPISI VE TARİHSEL GELİŞİMİ **4**

1.1.1. Azerbaycanın Ekonomik Yapısı 14

1.2. TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ 20

1.3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA AZERBAYCAN ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE 38

1.4. TÜRKİYE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE ERMENİ SORUNU 47

1.4.1. Türkiye Ermenistan Arasındaki Protokoller Ve Azerbaycan 54

II. BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA BASININ GELİŞİMİ **57**

2.1. AZERBAYCAN BASIN TARİHİ VE GELİŞİMİ 57

2.2. 1905 SONRASI AZERBAYCAN BASINI 65

2.3. GÜNÜMÜZDE AZERBAYCAN BASINI 72

2.4. TÜRKİYE'DE BASIN TARİHİ VE GELİŞİMİ 76

2.5. 1980'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYEDE BASIN 79

III. BÖLÜM

TÜRK VE AZERBAYCAN BASININDA ERMENİ SORUNU ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI İÇERİK ANALİZİ: 84

CUMHURİYET VE YENİ MÜSAVAT GAZETELERİ 84

3.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 84

3.2. ARAŞTIRMA VERİLERİ 88

3.3. HABERLERİN SAYILARINA İLİŞKİN BULGULAR 90

3.3.1. Cumhuriyet Gazetesindeki Haberlerin Analizi 91

3.3.2. Yeni Müsavat Gazetesindeki Haberlerin Analizi 91

3.4.HABERLERDE VURGULANAN KAVRAMLARIN NİCELİĞİNE İLİŞKİN BULGULAR 92

3.4.1. Cumhuriyet Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Analizi 92

3.4.2. Yeni Müsavat Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Analizi 93

3.5. HABERLERDE VURGULANAN KAVRAMLARIN NİTELİĞİNE İLİŞKİN BULGULAR 94

3.5.1. Cumhuriyet Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği 95

3.5.2. Yeni Müsavat Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği 106

3.6. VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 114

3.6.1. Haber Sayısı 115

3.6.2. Kavramlar 116

3.6.3. Haber ve Köşe Yazılarının Tonu 117

SONUÇ 119

KAYNAKLAR 123

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
ATİB	: Azerbaycan - Türk İşadamları Birliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü - Tiflis - Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DEİK	: Devlet İstatistik Komitesi
EUH	: Ermeni Ulusal Hareketi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
KEİK	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi
KEK	: Karma Ekonomik Komisyon
KGB	: Devlet Güvenlik Teşkilatı
KOSGEB	: Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme Ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖSFSC	: Kafkasya Ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MKE	: Makine Kimya Endüstrisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OSTİM	: Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi
RF	: Rusya Federasyonu
SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TANAP : Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

TPAO : Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı

TSE : Türk Standartlar Enstitüsü

TABLOLAR VE ŞEKİL DİZİNİ

Sayfa No:

Tablo 1. Azerbaycan'ın Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri (A.C. Devlet İstatistik Komitesi 2012 verileri)....18

Tablo 2 Azerbaycan'ın son beş yıl itibariyle dış ticareti (Milyon $) (A.C. Devlet İstatistik Komitesi 2012 verileri)....19

Tablo 3. Türkiye-Azerbaycan Ticaret Dengesi (Milyon $) (A.C.Devlet İstatistik Komitesi 2011 verileri)....33

Tablo 4. Cumhuriyet Gazetesindeki Haberlerin Sayısı....91

Tablo 5. Yeni Müsavat Gazetesindeki Haberlerin Sayısı....91

Tablo 6. Cumhuriyet Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Sayısı....92

Tablo 7. Yeni Müsavat Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Sayısı....93

Tablo 8. Cumhuriyet Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği....95

Tablo 9. Cumhuriyet Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği ve Toplam Sayısı....96

Tablo 10. Yeni Müsavat Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği....107

Tablo 11. Yeni Müsavat Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği ve Toplam Sayısı....107

Şekil 1. Günümüzde Azerbaycan Basınının Yapısı....74

GİRİŞ

Bir ülkenin tanıtılması, dünya ulusları arasında saygınlık kazanması, ülke ekonomisinin gelişimi, kendini uluslararası arenada konumlandırabilmesi, sesini dünyaya duyurabilmesi gibi amaçlara yöneliktir. Bağımsızlığını yirmiiki yıl önce ilan eden Azerbaycan devletinin tanıtılması dünya devletleri arasında gelecekte yer konumlanabilmesi açısından da önem taşımaktadır.

Azeri Türklerinin oluşturduğu bir ülke olan Azerbaycan, 1806 yılında Çar Rusyası tarafından işgal edilmiş, 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade tarafından bağımsızlığını kazanmış, fakat bu bağımsızlık uzun sürmemiş ve 1920 yılında tekrar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) katılmak zorunda kalmıştır. 1991 senesinde yıkılan SSCB'nin hemen ardından ikinci kez bağımsızlığını elde ederek, yeniden bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur.

"Odlar Yurdu" olarak da anılan Azerbaycan, zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasından dolayı, bağımsızlığının ardından dış devletler tarafından hemen tanınmaya başlamıştır. Azerbaycan'ı bağımsızlığının ardından tanıyan ilk devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri hep dostluk ve kardeşlik çerçevesinde yürütülmüştür. Bugün Azerbaycan Cumhuriyeti gibi bir devletin tanıtılması, dünya devletleri arasında yer alabilmesi açısından oldukça önemlidir. Herhangi bir ülke basınında (yazılı, sözlü, görsel) yabancı bir ülke ile ilgili yer alan çeşitli haberler söz konusu ülkede yaşayanların, o ülke hakkındaki fikirlerini de etkileyebilmektedir. Bu fikirler basında yer alan haberlerin içeriğine göre olumlu ya da olumsuz imajlar oluşturabilmektedir. Bu

araştırma; Türk ve Azerbaycan basını üzerinden Ermeni meselesini, söz konusu dönemde yayınlanan haberler üzerinden analiz etmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın ana konusunu Türk – Azerbaycan ilişkileri kapsamında Ermeni sorununu ele alan haberlerin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu nedenle, Türk ve Azerbaycan Basınında Ermeni Sorunu ile ilgili haberlerin konularına göre nasıl yer aldığını incelemek ve bu konuda betimleyici bir tablo sunmak, bu araştırmanın temel sorunsalıdır. Dolayısıyla, hem Türk, hem Azerbaycan Basını'ndan yola çıkarak tespit edilmeye çalışılan Ermeni Sorunu, aynı coğrafya sınırları içerisinde yer alan ve yakın ilişki çerçevesinde yürütülen Azerbaycan - Türkiye ilişkileri açısından hem siyasal, hem ekonomik, hem de kültürel açıdan önemli sayılmaktadır.

Tezi önemli kılan asıl unsur; yakın dönem verilerinin analizinin yapılacak olması ve bu zamana kadar bu konu hakkında karşılaştırmalı bir analizin literatürde yer almamasıdır. Azerbeycan ve Türkiye basının üzerinden seçilen örnekler aracılığıyla, Ermeni meselesine ne kadar ve nasıl yer verildiği saptanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Türk basınında Azerbaycan ile ilgili çıkan haberlerin, insanların zihinlerinde oluşan kanıları etkilediği de varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu haberlerin kamuoyunun genel kanaatini nasıl belirlediğine yönelik bir kestirimde bulunulması da olası hale gelmektedir.

Bu çalışmanın evrenini; Türk ve Azerbaycan basını oluşturacaktır. Çalışmanın örneklemini ise; Türkiye ve Azerbaycan Basını'nda ulusal düzeyde çeşitli okur kitlelerine seslenen, iki farklı gazete oluşturacaktır. 2009 – 2010 döneminde Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri göz önüne alınarak, Ermeni sorunu ile ilgili olarak "*Cumhuriyet"* ve "*Yeni Müsavat"* gazetelerinde yayımlanan haberlerden tesadüfi örneklem yoluyla haberler seçilerek analiz edilecektir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin analizi gerçekleştirilmiştir ve Ermeni sorunu ele alınmıştır. İkinci bölümde, Azerbaycan'da ve Türkiye'de basının gelişiminden bahsedilmiş, üçüncü bölümde ise Türk ve Azerbaycan basınında Ermeni sorunun ele alınması için kullanılan içerik analizi yöntemi ile ilgili kuramsal bilgilere yer verildikten sonra, Türk ve Azerbaycan basınının her birine ait bir gazete seçilmiş ve içerik analizi yöntemi ile bu gazetelerde yer alan haberler, haber içerikleri, haber sayıları incelenmiştir.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ VE ERMENİ SORUNU

1.1. AZERBAYCAN'IN SİYASİ YAPISI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Azerbaycan ve onun yer aldığı Kafkasya; doğu ve batıyı birbirine bağlayan bir koridor özelliği taşımaktadır. Eski devirlerde, İpek Yolu da Azerbaycan üzerinden geçmekteydi. Bu stratejik konumundan dolayı, genelde Kafkasya ve özelde de Azerbaycan daima bölgede hâkimiyet kurmak isteyen güçlerin mücadele alanı olagelmiştir. Azerbaycan toprakları, çeşitli güçler tarafından işgal edilmiş, bu güçler kendi denetimlerindeki bölgelerde diğerinden farklı bir yapı oluşturmuşlardır (Çelik, 2006:4).

Jeopolitik ve jeo-strateji uzmanı Prof. Dr. Zbigniev Brezinski, dünya nüfusunun yaklaşık %75'ini barındırıp, bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip bulunan Avrasya'da, Azerbaycan'ı, 50'yi aşkın ülke arasında 5 jeopolitik mihverden birisi olarak şöyle nitelemektedir: "Sınırlı büyüklüğüne ve sınırlı nüfusuna karşın dev enerji kaynaklarıyla Azerbaycan jeopolitik olarak önemlidir. O, Hazar Denizi dibindeki, Orta Asya'daki zenginlikleri içine alan bir şişenin mantarıdır. Azerbaycan'ın tamamen Moskova'nın kontrolüne girmesi durumunda, Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı hiçbir anlam taşımaz. Bağımsızlığını kaybetmesi halinde, Azerbaycan'ın kendisine ait ve çok önemli petrol kaynakları da Rus kontrolü altına girecektir. Batı pazarlarına, Rus kontrolü altında olmayan

topraklardan geçen petrol hatlarıyla bağlanan bağımsız bir Azerbaycan, aynı zamanda ileri ve enerji tüketen ekonomilerden, enerji zengini Orta Asya Cumhuriyetlerine büyük bir geçiş yolu olur." (Salmanlı, 2007:15).

1991'de bağımsızlığını ilan etmiş genç bir cumhuriyet olan Azerbaycan, tarih boyunca hareketliliğini koruyan Kafkasya topraklarının kadim mirasçılarındandır. Ülkenin bilinen tarihinin başladığı M.Ö 600 yılından bugüne savaşlara, iktidar mücadelelerine sahne olmuş bir ülkedir. İslamiyet'le Hz. Ömer döneminde tanışan, Emeviler tarafından fetihlerde üs olarak kullanılan bugünün Azerbaycan toprakları Moğol istilasına; Bizanslılar ile Sasanilerin, Akkoyunlular ile Karakoyunluların, Osmanlılar ile Safevilerin savaşlarına; 17. yüzyılda ise Osmanlı Devleti, İran ve Rusya arasındaki nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Rusya'nın 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda hız kazanan sömürgecilik faaliyetlerinden nasibini alan ülke, 1917'deki Bolşevik devriminden sonra Bolşeviklerin kendi kaderini tayin hakkını desteklemesi sonucunda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti adıyla tarih sahnesinde yerini almıştır (www.azerbaycan.ihh.org.tr).

Uzun yıllar, Çarlık Rusyasının yönetiminde olan Azerbaycan, 1918 ile 1920 yılları arasında bağımsız bir dönem geçirmiştir. Bu yeni hükümet, iki yıl süre ile birçok ekonomik ve politik problemle uğraşmıştır. Ancak bu sırada Anadolu'da da bir bağımsızlık mücadelesinin var olması, Rusların bu petrol ve endüstri merkezini kendi nüfus alanına dahil etmeye çalışması ve batılı ülkelerin Rus tehdidini görememesi yüzünden, Azerbaycan, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Gerek Anadolu'da süren milli mücadele dolayısıyla yardım gönderilememesi, gerekse yeni kurulan Sovyet rejiminin Azerbaycan'ın jeopolitik öneminin çabuk farkına varması

gibi nedenlerle Azerbaycan'ın ilk bağımsızlık deneyimi uzun olmamıştır (Mollaer, 2004: 65).

Azerbaycan, Bolşeviklerin verdikleri sözü unutarak 1920'de ülkeyi işgaliyle SSCB'nin bir parçası haline gelmiştir.

1920 yılından 1922 yılına kadar Bolşevikler Azerbaycan'da bağımsızlığı savunan Azerilerin etkisini azaltmak, zor kullanarak aydınları yabancı ülkelere göçmeye mecbur etmek, ya da yargılamadan öldürmekle kendi siyasal ideolojilerini yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. 1922 yılında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşan Kafkasya ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti (KÖSFSC) kuruldu. Amaç, bölgede mevcut etnik sorunları bir arada Rusya çıkarlarına uygun bir biçimde, bu üç ülke arasında bir bölünme politikası yürüterek ve strateji olarak bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları durumunda etnik sorunları çok iyi bir şekilde kullanarak Rusya'nın etkisini korumayı mümkün kılmaktır. 1936 yılında bu konfederasyon iptal edilerek her bir Cumhuriyet ayrı ayrı SSCB'ye üye oldular. Bu tarihte Azerbaycan SSC adını almıştı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti zamanında 114.000² km olan Azerbaycan'ın yüzölçümü azalarak, 86.600² km olmuştur (Hasanoğlu, 2008: 75).

1924 tarihli Anayasa'da ve sonraki 1936 ve 1977 tarihli Anayasa'nın 69. Maddesinde "SSCB ulusların kendi kaderlerini serbestçe belirlemeleri ve eşit Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin gönüllü olarak birleşmeleri sonucunda kurulan yegane çok uluslu birlik devletidir." ifadesi yer alsa da, bu hüküm kağıt üzerinde kalmış, Sovyetler Birliği "halkların kendi kaderlerini tayini" ilkesi doğrultusunda değil, Kızıl Ordu'nun gücü ile kurulmuş ve ayakta kalmıştır. Çekoslovakya'ya yapılan müdahale bunun en açık kanıtını oluşturmaktadır (Çelik, 2006:25).

Sovyetler Birliği'nin 1991'de yıkılmasıyla "Doğu Bloğu" sona ermiş, bunun sonucunda Orta - Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni ülkeler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır (İyikan, 2009: 256).

Aslında bu, tarihte daha önceden görülmemiş bir süreçti. Çünkü otoriter rejimden demokrasiye geçişin birkaç örneği olduğu halde, totaliter bir devletin savaş sonucu yıkılmadan demokrasiye geçme çabasına tarih ilk kez tanıklık ediyordu (Rehimli, 2001: 378).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber uluslararası sistem yeni bir oluşum sürecine girmiştir. Sovyet sisteminin çöküşünün, sistemin eski unsurları üzerinde de ciddi yansımaları olmuştur. Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında uzun süredir üstü örtülü etnik gerilimler patlak vermiş, yaşanan çatışmalar söz konusu ülkeleri derinden etkilemiştir. Nitekim Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal süreci ve sonrasında Azerbaycan hem siyasi hem iktisadi yönden içinden çıkılmaz bir hale sürüklenmiştir (Seferov, 2007:170).

SSCB'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması sırasında Azerbaycan Komünist Partisi sekreteri olan Ayaz Muttalibov, 1989'da ülke içinde artan karışıklıkların önlenememesi sonucunda, SSCB Komünist Partisi tarafından Abdurrahman Vezirov'un yerine Azerbaycan Komünist Partisi liderliğine getirilmiş, daha sonra Mayıs 1990'da Yüksek Sovyet tarafından başkan seçilmiştir. Moskova yanlısı Muttalibov, ülke içinde sert politikalar uygulamasına ve 1991'de muhalefetin boykotuna rağmen başkanlık seçimine kendine güvenerek girmiş ve resmi rakamlara göre yüzde 84'lük bir oy alarak makamını korumuştur (Ataş, 2006: 14).

19-21 Ağustos 1991'de Moskova'da Gorbaçov'a karşı eski komünist liderlerin bir darbe girişimi gerçekleşmiştir. Darbenin ilk gününde 19 Ağustos'ta AHC darbeye

karşı ilk tepki gösteren ve darbecilere karşı mücadelenin lideri Yeltsin'i destekleyen açıklamalar yaparken, Mütellibov SSCB içinde darbecileri destekleyen tek lider olmuştur (Sönmezoğlu, 1999:227). Bunlara rağmen Moskova devletin başında Mütellibov'un olmasını, AHC iktidarından daha uygun buluyordu. Hemen bu olayların ardından 30 Ağustos'ta bağımsızlık kararını Parlamento'da çıkarttıran Mütellibov, Rusya yönlü politika izlemeye başlamıştır (İsmayılov, 1995: 341).

Bundan sonra, Azerbaycan Halk Cephesi'nin isteği ve halkın da bu yöndeki isteğiyle ve desteğiyle, Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Her ne kadar Baltık ülkeleri daha erken tarihlerde bağımsızlık ilan etmişlerse de, Türk Cumhuriyetleri içinden bağımsızlığını ilk ilan eden ülke Azerbaycan olmuştur (Çelik, 2006:30).

Azerbaycan, Sovyetlerin yıkılması sonrasında bağımsızlığına kavuşmuş ve tarihte, olduğu gibi Rusya, İran ve Türkiye'nin doğrudan etkisine maruz kalmıştır. Bu etki Azerbaycan dış politikasında da kendini göstermiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasının şekillenmesine etki eden diğer faktörleri su şekilde gruplandırmak mümkündür (Mammadyarov, 2009:11-14.):

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali; küresel süreçler; jeostratejik konum; doğal kaynakların Dünya pazarlarına ulaştırılması; küresel ve bölgesel güvenlik tehditleri; bölgesel ve uluslararası sorunlara sorumlulukla yaklaşma ve işbirliği zorunluluğu.

Rus ordusunun 26 Şubat 1992 tarihindeki Hocalı Katliamı'nda (1992'te Ermenilerin Azerbaycan'ın Hocalı isimli bölgesine düzenlendikleri saldırı: 600'den fazla sivil öldürüldü, 1285 kişi rehin alındı) yer alması ile Mütellibov'un Rus yanlısı

politikası tamamen çökmüştür. Mutellibov, muhalefetin de baskısıyla 06 Mart 1992 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır (Alpargu, 2004:3-4).

Bağımsızlığın ilanından sonraki ilk yönetsel değişiklik, eski Sovyet yöneticisi Muttalibov'un yerine Ebülfez Elçibey'in devlet başkanı seçilmesiyle başladı. Başka deyişle, 30 Eylül 1991 de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan bunu yeterli görmemiş; 7 Haziran 1992 de düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimiyle (Azerbaycan) eski Komünist Partisi Lideri Ayaz Muttalibov'u başkanlıktan uzaklaştırarak, Ebülfez Elçibey'i Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başına geçirmiştir. Bu Sovyet karşıtı olarak nitelendirilebilecek değişikliği, alfabenin değiştirilmesi ve bazı batılı uluslararası örgütlenmelere üye olunması süreci izlemiştir. 25 Aralık 1991 tarihinde Kiril alfabesini bırakarak Latin alfabesini seçen Azerbaycan Cumhuriyeti, 1992'de yeni alfabenin uygulanmasına geçmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti, bugün birçok ülke tarafından tanınmış, BM ve AGİK gibi milletlerarası kuruluşlara üye, kalkınmakta olan bir devlettir (Mollaer, 2004: 65).

Halkın oyu ile cumhurbaşkanı seçilen Elçibey'in, Azeriler ile Türk dünyası lehine ve Rusya ile İran aleyhine planlı ve iddialı görüşleri ve girişimleri nedeniyle istikrarlı bir yönetim kurması engellendi. Onun devlet politikasını beş madde halinde özetlemek mümkündür (Yalçınkaya, 2006:122):

- Türk dünyasının bütünleşmesi;
- Türkiye ile en ileri derecede işbirliği;
- İran işgalindeki Güney'in Kuzey ile birleşmesi;
- Rusya'nın yeni cumhuriyetler üzerinde yeniden nüfuz kurma aracı olarak bakılan Bağımsız Devletler Topluluğu'na girmemek;
- Bakü petrollerinde Rusya'yı devre dışı bırakmak.

RF'ye karşı bağımsız bir politika izlemeye çalışan Azerbaycan Halk Cephesi iktidarı, Rus askerlerinin Azerbaycan'da yerleşmesini kesin olarak reddetmiş ve BDT'ye girmeye onay vermemiştir. Fakat RF ile eşit statülü bağımsız devletler olarak ekonomik, askeri, siyasi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Dağlık Karabağ sorununda RF'nin etkinliğini azaltmak için Türkiye'nin de girişimiyle başlatılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) arabuluculuğuna (AGİT Minsk Grubu) ağırlık vermiştir (Ataş, 2006: 16).

Her şeye rağmen Elçibey hükümetinin birçok hatalar yaptığı ve başarılı bir politika izlemediğini de söylemek gerekiyor. AHC iktidarının güçlü bir merkezi yönetim oluşturamaması, Karabağ savaşındaki başarısızlıklar ve içerde devam eden iktidar savaşının bu yönetimin sonunu hazırladığını belirtebiliriz. Son olarak 4 Haziran 1993'te Rus yanlısı Albay Suret Huseynov'un Gence'de başlattığı isyan girişimini önlemekte yetersiz kalan yönetim, olayları yatıştırmak için o dönemde Nahçivan Meclis Başkanı olan H. Aliyev'i Bakü'ye davet etti. Ülkeye bir kurtarıcı gibi dönen Aliyev Meclis Başkanı seçildi ve Cumhurbaşkanlığı makamının bütün görev ve yetkilerini üzerine aldı. 1993'ün Ağustos ayında halkın Elçibey'e güven duyup duymadığına ilişkin yapılan %97.5 oyla Elçibey aleyhine sonuçlanan referandum, Elçibey'in bir yıllık yönetimine son noktayı koydu. Meclis sonuçları onaylayarak yeni cumhurbaşkanı seçimlerinin 3 Ekimde yapılmasını kararlaştırdı. Bu seçimde de H. Aliyev %98,8 oy alarak cumhurbaşkanı seçildi (Kerimov, 2007:18).

1993 yılında iktidara gelen Haydar Aliyev, Muttalibov ve Elçibey'in tek taraflı yönelimlerinin tersine diğer ülkelerle karşılıklı çıkar ve işbirliğine dayanan, pragmatik bir denge siyaseti izledi. Bu siyasetin sonucu olarak hem Rusya hem de ABD ve Batı ülkeleriyle işbirliği yoluna gitti. Elçibey döneminde konsorsiyuma

davet edilmeyen Rusya, bu dönemde Lukoil petrol şirketiyle konsorsiyuma girdi. Diğer yandan Aliyev döneminde özellikle ABD'yle çok yönlü anlaşmalar imzalandı ve Karabağ sorunun çözümünde ABD aktif siyaset yürütmeye başladı. Haydar Aliyev döneminde uygulanan başarılı iç siyaset, ülke içi gerginliği azaltmış ve Azerbaycan'ın kendi iç dengeleriyle birlikte Dağlık Karabağ sorunun çözümünde daha fazla amaca yönelik adımlar atılmasına olanak sağlamıştır (Top, 2012:3).

Haydar Aliyev'le birlikte uygulanmaya başlanan "Denge Siyaseti" ile öncelikle iç istikrar sağlanmış, sonrasında Karabağ Savası durdurulmuş ve ülkenin uluslar arası kamuoyunun tanıdığı ve önem verdiği bir aktör olarak varlığı kabul ettirilmiştir. (Yılmaz, 2010: 70).

Aliyev iktidarının Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlanmasında önemli faktörlerden birisi olduğu ve 1995'te Aliyev'in ağırlığını koymasıyla hazırlanan "Azerbaycan Anayasası"nın bu istikrarın kurulmasında büyük bir paya sahip olduğu belirtilmelidir. Haydar Aliyev, Sovyet sonrası Azerbaycan'da siyasi istikrara paralel olarak ekonomik istikrarın da sağlanmasında, uluslararası sistemle bütünleşmenin tesis edilmesinde aracılık rolü oynayan en önemli figür olarak algılanabilir (Dikkaya, 2008:153).

H. Aliyev iktidarının dış politika anlayışı da şu şekilde ifade edilmekteydi: "Azerbaycan devletinin bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunlarını güç kullanmadan çözmesi, içişlerine karışmaması, diğer devletlerle doğrudan diplomatik ilişkiler kurması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması". Ayrıca Azerbaycan devletinin bölgesel ve uluslararası ilişkilerde aşağıdaki ilkeler doğrultusunda hareket edeceği gösteriliyordu (Hasanov, 1998:16):

- Her bir devletin diğer devletin bağımsızlığına; siyasal, sosyal ve ekonomik gelişme yöntemlerine; demokratik yöntemlerle oluşturulmuş kalkınma stratejilerine saygıyla yanaşması;
- Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde devletlerin sınırlarının zorla değiştirilmesine ve bağımsızlıklarının tehlike altına girmesine yol vermemek, bununla ilgili ortaya çıkan problemleri barışçıl yollarla çözmek;
- Uluslararası arenada sosyal, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkileri ortak çıkar ve karşılıklı güvenlik ilkeleri çerçevesinde geliştirmek;
- İki taraflı anlaşmalarda uluslararası hukuk kurallarına uygun davranmak;
- Ulusların kendi kaderlerini belirlemesine saygı göstermek, insan haklarını korumak;
- Teröre ve devletlerin güvenliğini tehdit edecek unsurlara karşı ortak mücadele etmek;
- Global sorunların çözümlenmesinde ortak çalışmalara katılmak.

Azerbaycan'da 12 Kasım 1995 tarihinde ilk serbest ve çok partili seçimler yapılmış, aynı gün düzenlenen halk oylamasıyla da yeni anayasa kabul edilmiş, 27 Kasım 1995'te yürürlüğe girmiştir. Haydar Aliyev, 11 Ekim 1998 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanarak, ikinci beş yıllık Cumhurbaşkanlığı dönemine başlamıştır (DPT, 2000:10). Sovyet sonrası çağdaş Azerbaycan'ın on yılı (1994–2003) Haydar Aliyev ve politikaları ile şekillenmiş ve kendisinden sonraki dönemde de belirleyiciliği devam etmiştir. Haydar Aliyev, çağdaş Azerbaycan'ın oluşumunda, kurmak istediği sistem ve sonuçları bakımından önemi asla

yadsınamayacak bir figür haline gelmiştir. Hatta Stalin'in ölümünden sonra bu ülkedeki en büyük siyasal simge Aliyev olmuştur (Dikkaya, 2008:132-141).

15 Ekim 2003'te Azerbaycan'da gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimlerinde geçerli oyların yüzde 71,54'ünü almış olan İham Aliyev'in seçimleri kazandığı, en yakın rakibi İsa Kamber'in ise yüzde 13,97 oranında kaldığı resmen açıklanmıştır (Aslanlı, 2003: 36).

2008 yılının Ekim ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde İlham Aliyev beklendiği gibi kolay bir galibiyet elde etmiş ve oy oranını da bir önceki seçimlere göre yükselterek yüzde 87.3 seviyesine çıkartmıştır. Bu seçimlerden sonra başta Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Avrupa Birliği (AB) olmak üzere uluslararası gözlemciler seçimlerin uygulanışı açısından Azerbaycan'da bir gelişme olduğunu, ancak buna rağmen yeteri kadar rekabet ve medya tartışması olmadığını, bu nedenle de Azerbaycan'daki seçimlerin "anlamlı ve çoğulcu demokratik seçim prensiplerinin tümünü yansıtmadığını" bildirmişlerdir (DEİK, 2011: 5).

Azerbaycan bağımsızlık sonrası dönemde yaşanan sorunları tekrar yaşamamak için, Haydar Aliyev'le birlikte başlattığı denge siyasetini İlham Aliyev döneminde de sürdürmüştür. Bu kapsamda uluslararası aktörler arasında siyasi ve ekonomik bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, bazı ülkelerin Azerbaycan dış politikasında özel bir yeri bulunmaktadır. Tarihi dostluk ve kardeşlik çerçevesinde yakın bir diyalog içerisinde bulunduğu Türkiye, iki milyona yakın Azerbaycanlının çalıştığı ve ülkenin en önemli sorunu olan Karabağ'da etkin bir aktör olan Rusya, doğal kaynakların dünya pazarlarına ulaştırmada bir bakıma garantör olan ABD, ülkenin dış politikasında doğrudan etkin rol almaktadır. Ülkenin

dış politikasında dini faktörlerin etkisiyle küçümsenemeyecek bir İran etkisi de mevcuttur (Yılmaz, 2010: 24).

Azerbaycan'ı küresel sistem içersinde aktif dış politika yürütmeye odaklayan Aliyev'in de siyasetinin temelini Dağlık Karabağ sorunu oluşturmuştur. Diğer yandan İlham Aliyev döneminin diğer bir önemli özelliği de Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının hayata geçirilmesi olmuştur. Bu boru hattıyla Azeri petrolünü Orta Doğu petrolleriyle yarışır duruma getiren Aliyev, hattı Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçirerek Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmış ve ülkesine önemli bir gelir kaynağı sağlamıştır. İlerleyen yıllarda Kazakistan ve Türkmenistan'ın da dahil olmasıyla hacminin artacağı söylenen BTC petrol boru hattının geliri de bu oranda artacaktır (Karadağ, 2012:2).

1.1.1. Azerbaycanın Ekonomik Yapısı

Genel olarak ekonomik veriler dikkate alındığında Sovyet Birliği döneminde Azerbaycan'ın belirli bir kalkınma düzeyine ulaştığı görülmektedir. Ancak bu dönemin Azerbaycan'a zararı, faydasından daha çok olmuştur. Zira bu dönmede ekonominin planlamasının merkezden yapılması, ülkenin ekonomik şartlarının dikkate alınmaması sonucunu doğurmaktaydı. Kaynaklar açısından bakıldığında, hammadde veya ayarı mamul olarak ayrı ayrı Birlik üyesi ülkelere ucuz fiyata satılan kaynaklar, daha sonra nihai ürün olarak yüksek fiyattan Azerbaycan'a geri gelmekteydi. Diğer yandan, her zaman ülkeye gelir getiren petrol ve petrol ürünleri, pamuk, tütün şarap gibi ürünlerin ihracatçı olmasına karşın, bu ürünlerin satışından elde edilen gelirler Birlik bünyesinde tek bir merkezde toplandığından, Azerbaycan öz kaynaklarında mülkiyet hakkına sahip olmamaktaydı (Emiraslanov, 2011: 52).

1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra 18 Ekim 1991'de halk oylamasıyla (referandumla) Azerbaycan'ın Sovyetler Birliğine bağlı olmadan yaşamasına, bağımsızlığına karar verilmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında çok önemli boyutlara varan ekonomik krizle karşı karşıya kalan Azerbaycan ekonomisi, tüm yönleri itibariyle bir buhran dönemi geçirmiştir. Kısa zaman diliminde ülke ekonomisi yüksek oranlı küçülmeyle karşı karşıya kalmış, üretim olanakları azalmış, ülke, ürün kıtlığından dolayı hiperenflasyonla beraber topraklarının %20'sinin işgaliyle sonuçlanan Ermenistan savaşıyla içi siyasi buhran, iç savaş tehlikesi ve siyasi istikrarsızlık gibi zorluklarla karşılaşmıştır (İsmayılov, 2007: 104).

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, geçiş ülkelerinin pek çoğunun karşılaşmadığı siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır (Erol, 2009: 584). Planlı ekonominin Azerbaycan ekonomisine miras bıraktığı problemler şöyle sıralanabilir (Kurban, 2010: 110):

- Ekonomik yapının sağlıklı olmaması;
- Üretim gücünün bölgesel ve sektörel dağılımının dengeli olmaması;
- Üretilen malların hem kalitesinin düşük olması, hem de kişi başına düşen miktarının Sovyetler Birliği ortalamasından yaklaşık olarak iki kat az olması. 1990'lı yılların başlarında Azerbaycan'da tüketimin sadece %50'si iç üretimden sağlanabilmiştir;
- Ekonomik yapının sağlıklı olmaması sonucunda Azerbaycan'ın dış ticaretinde 1980'li yılların sonlarında ihracat ithalattan %33-40 fazla olmuştur. Ekonomik bakımdan olumlu değerlendirilmesi gereken bu durum, ülkenin alan ve coğrafi kuruluşunun uygun olmaması bakımından istenmeyen bir durumdur. Şöyle ki, hammadde ve ara malların ihracatın

%50-60'ını oluşturması, genelde ithalat ve ihracatın %40-50'sinin Rusya ile gerçekleştirilmiş olması, daha sonra ekonomik kalkınmanın dengesinin bozulmasına neden olmuştur.

Dolayısıyla Azerbaycan'da bağımsızlığın ilanından sonra liberal ekonomik sistemin benimsenmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçilmesine karar verilmesiyle birlikte, ülkede geniş bir yeniden yapılanma sürecine girilmiştir. Yaşanan sorunların temelinde; kamunun ekonomideki yüksek payı ve kamu işletmelerinin varlığı, yetersiz alt yapı, bankacılık ve finans sektörünün yetersiz oluşu, düşük teknolojiye sahip işletmelerin varlığı ve Sovyetler Birliği'nden miras kalan, içeride temel tüketim maddelerinin üretimini gerçekleştirmekten uzak ve bağımlılık yaratan aşırı uzmanlaşmış sanayi yapısı yatmaktadır (Çelik; 2006: 54).

Bağımsızlığın ilk yıllarında %20'lere ulaşan negatif büyüme oranları ve %1000'lere ulaşan enflasyon oranları ile karamsar bir ekonomik tablo ile karşı karşıya kalan ülkede özel sektör girişimlerinin bütün GSMH içerisindeki payı %20'lere bile ulaşamamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında başlayan ekonomik dönüşüm sancılarına, göç problemleri de eklenmiştir (Dikkaya, 2008:133).

Ekonomide olumsuz gidişte en keskin hal 1992'de ortaya çıkmıştır. 1992-94 yıllarında GSMH iki kattan daha çok azalarak 1991 yılının %48'i oranında gerçekleşmiştir. 1990-94 döneminde GSMH her yıl ortalama %13-20 azalarak 1994 yılında 1629.3 milyon dolar olmuştur 1990 yılı ile karşılaştırıldığında 1994'de GSMH %53, sanayi %62, tarım %44, tüketim %75 ve vergi hasılatı %45 azalma göstermiştir7. Sonuçta halkın geçim standardı 3,6 defa, reel ortalama ücret seviyesi ise %80 azalmıştır. Aynı dönemde uygulanan yanlış iktisat politikaları bankacılık-finans sisteminde ve dış ticarette de ciddi problemler yaratmıştır (Nadirov, 2001).

Diğer taraftan, komşu Ermenistan tarafından savaşa zorlanılması ve topraklarının %20'nin işgali, Azerbaycan ekonomisine ağır bir yük getirmenin yanında, sosyo-ekonomik ve demografik yapının da bozulmasına neden olmuştur.

Bir taraftan savaş, diğer taraftan ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan Azerbaycan'da her ne kadar fiyat ve dış ticaret liberalizasyonuna bu yıllarda başlanmış ise de, piyasa ekonomisine gerçek anlamda geçiş için, gerekli reform ve uygulamaların savaşta ateşkesin sağlandığı 1994 yılından itibaren gerçekleştirilmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan, Azerbaycan piyasa ekonomisine geçiş süreci MDAÜ (Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeler) ve diğer Eski Sovyetler Birliği ülkelerine nazaran daha geç ve daha zorlu koşullar altında başlamıştır (Musayev, 2007: 45).

Azerbaycan'da özelleştirme serbest piyasa ekonomisine geçişte önemli bir adım olmuştur. Aslında özelleştirilen işletmelere halkın hissedar olması amaçlansa da, halkın düşük tasarruf düzeyi, hükümete duyulan güvensizlik ve özelleştirilecek işletmelerin kötü durumu, bunu engellemiştir. İşletmelerin yaklaşık %70'i özel mülkiyete geçmiştir. Özelleştirmeden önemli gelirler elde edilmiştir. Özelleştirme gelirlerinin önemli bir kısmının harcandığı, büyük idari ve personel harcamaların yapıldığı bir özelleştirme süreci, hedeflenen ideal özelleştirme uygulamasının çok uzağında kalmaktadır. Bu sebeple fazla masraflı veya kısa vadeli hedeflere harcanan özelleştirme gelirleri ile sınırlı bir özelleştirme programının başarıya ulaşamadığı görülmektedir (Çelik; 2006: 60).

Azerbaycan ekonomisinin en önemli güç kaynağı ve dayanağı sahip olduğu madenlerdir. Azerbaycan madenler bakımından çok zengin bir ülkedir. Ülkenin yer altı zenginlikleri, enerji kaynakları, madenleri ve metal dışı madenler olarak üç

grupta toplanabilir. Enerji kaynaklarının başında petrol ve doğal gaz madenleri gelmektedir (Özey, 1999:4). Enerji sektörü birkaç on yıl boyunca Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan'ın ilkin ekonomik gelişimi genellikle petrol ihracı sayesinde olmuş, sonradan petrol ve doğal gaz üretiminde yardımcı olan sanayiler gelişmiştir (BM, 1997:36). Petrol üretimi Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da egemen durumunu korumaya devam etmiştir. Sanayi üretimi 1990'lı yıllarda büyük ölçüde azaldığı halde, petrol sanayisinin bu üretimdeki payı %10'dan (1990) artarak 1997'de onun yarıdan fazlasını oluşturmuştur (BM, 1998: 55-56). Ekonomik istikrarın sağlanması ve 2000'li yıllarda petrol sanayisinin de katkısıyla günümüzde Azerbaycan ekonomisi piyasa ekonomisine geçiş sürecinde önemli gelişmelere sahne olmuştur (Musayev, 2007: 215). Buna paralel olarak sosyo-ekonomik problemler azalmaya ve piyasa reformları hızla icraata geçirilmeye başlanmış, gelir dağılımı sorunları çözümlenme sürecine girmiştir (Dikkaya, 2008:135).

Tablo 1. Azerbaycan'ın Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri (A.C. Devlet İstatistik Komitesi 2012 verileri)

	2000	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Toplam GSMH (milyon $)	5272.8	48851	43019	50002	49116
Kişi Başına GSMH (milyon $)	665.1	5095	4808	5533	5342
Dış Ticaret Hacmi (milyon $)	2917.3	54919	20777	35134	35630
İhracat (milyon $)	1745.2	47756	14658	28164	28102
İthalat (milyon $)	1172.1	7163	6119	6970	7528
Nüfus (bin kişi)	8081	8802.5	8947.3	9036.4	9192.7
Resmi İşsiz Sayısı	43739	50963	55945	56343	53862
Bütçe Gelirleri (milyon manat)	714.6	910.2	1509.5	11405.2	15700.2
Bütçe Harcamaları (milyon manat)	764	931.8	1502.1	11765.7	15396.7

Dönüşüm sürecinde Azerbaycan ekonomisi eski SSCB ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ülkelerden biri olmuştur. Büyümenin itici gücü, yabancı sermaye girişi ve ihracat gelirlerinin en çok olduğu hidrokarbon sektörüdür (Aras, 2003: 26).

Bununla birlikte petrol gelirlerinden kaynaklanan büyüme, beraberinde bir takım riskleri de getirmektedir. Örneğin ülkeye büyük miktarda döviz girişi nedeniyle pazar arzında bir artış ve güçlü bir kredi büyümesi söz konusu olmuş; bu durum 2008 yılına kadar Azerbaycan'ın enflasyonist baskılar altında kalmasına yol açmıştır. Petrol fiyatlarında ciddi anlamda düşüşler olması durumunda ise Azerbaycan, kamu harcamalarını karşılayamama tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır ve böyle bir durumda sosyal rahatsızlıkların da ortaya çıkması muhtemeldir. Kısacası, Azerbaycan ekonomisinin kısa ve orta vadedeki seyri, büyük ölçüde küresel piyasalardaki petrol fiyatlarının hareketlerine bağlıdır (DEİK, 2011:14).

Tablo 2. Azerbaycan'ın son beş yıl itibariyle dış ticareti (Milyon $) (A.C. Devlet İstatistik Komitesi 2012 verileri)

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat (Milyon $)	6.058,3	47.756,2	14.698,5	28164147	26 570 898,5
İthalat (Milyon $)	5.708,6	7.163,5	6.119,7	6970163	9 755 968.7
DışTic. Hacmı (Milyon $)	11.766,9	54.919,7	20.818,2	35134310	36326867.2

Azerbaycan'ın ihracatında enerji kaynaklarının büyük bir ağırlığı vardır. 2009 yılında 14.7 milyar doları ihracat, 4.9 milyar doları ithalat olmak üzere toplam 19.6 milyar dolarlık dış ticaret gerçekleştirmiş olan Azerbaycan'ın ihracatının yüzde 91.7'sini petrol ve petrol ürünleri oluşturmuştur. 2010 yılında ise petrol ve gaz ürünleri toplam ihracatın yaklaşık %95'ine denk gelmiştir. Diğer ihracat kalemlerinin başında ise metaller, ulaştırma araçları, kimyasallar ve gıda ürünleri gelmektedir.

Önümüzdeki dönemlerde Şahdeniz yataklarındaki üretimin artmasıyla doğalgaz ihracatının da hız kazanması beklenmektedir.

Azerbaycan'ın ithalatı ise ihracatına nazaran daha fazla bir çeşitlilik arz etmektedir. 2008 yılında ithalatın yüzde 30'unu makine ve elektrikli teçhizat oluşturmuş olup bunların tamamı petrol sektöründe kullanılmak üzere ithal edilen ürünlerdir. Bu kalemden sonra sırasıyla yüzde 17'lik bir payla ulaştırma araçları, yüzde 11 ile metaller ve yüzde 7 ile gıda ürünleri gelmektedir (DEİK, 2011:17-18).

1.2. TÜRKİYE - AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ VE ERMENİSTAN ETKİSİ

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin köklü tarihinde en önemli aşamalardan biri bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (1918-20) dönemidir. Bu süreçte, Bolşevik Rusya'nın Çarlık döneminde sahip olduğu sınırları yeniden elde etme girişimleri, yeni kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'ni var olma sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Ruslardan ve Ermenilerden oluşan silahlı güçler yeni kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmak istememiş ancak, Azerbaycan Türklerine karşı soykırım uygulamışlardı. Bu dönemde Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan halkının mücadelesine eşsiz bir destek sağlamıştır. 1920 yılında Azerbaycan, Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş ve bağımsızlığını kaybetmiştir. Bakü'de komünist rejimin hükümran olduğu bir yönetim biçimine geçilmiş, Azerbaycan, Sovyetler Birliğini oluşturan federe cumhuriyetlerden birisi haline gelmiştir (Asker, 2010:405).

Türkiye Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'ya bağlanmasından sonra, Azerbaycan'a herhangi bir müdahalede bulunmamış yapılan tüm antlaşmalara sadık kalarak Sovyet Rusya ile münasebetlerini sürdürmüştür (Ülkü, 2000: 20).

Azerbaycan'ın Sovyet İmparatorluğu'nun işgali altında bulunduğu 1991 yılına kadar, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri arasındaki ilişkiler tam kesilmiş olmasa da, çok sınırlı olmuştur. Genellikle ilişkilerin temelini hasret duyguları, gizli faaliyetler oluşturmuş, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerinin kısmi iyileşmesi özellikle edebiyat ve sanat yoğunluklu olmak üzere zaman zaman Azerbaycan`a da yansımıştır (Aslanlı, 2012:178).

Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını duyurmuş fakat Türkiye, Ankara-Moskova arasındaki ilişkileri esas aldığını öne sürerek bu bağımsızlık ilanını hemen tanıma yoluna gitmemiştir (Gaytancıoğlu, 2010: 44). SSCB'nin yıkılış sürecinde ise Türkiye'nin tavrı belliydi. Büyükelçi Sanberk "Ankara- Moskova ilişkileri, Ankara ile yeni bağımsız cumhuriyetler ilişkisinden daha önemlidir" diyerek Türk dış politikasının tavrını ortaya koymuştur (Ülkü, 2000: 20).

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile Türkiye'nin soy, dil, kültür bakımından birbirlerine olan yakınlıkları, bu iki devletin siyasi ve askeri konularda yakınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Türkiye, 30 Ağustos 1991'de egemenliğini ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991 tarihinde tanımış ve bağımsız Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmuştur (DTP, 2000:15).

O yıllarda Safarova göre, Türkiye'nin Azerbaycan politikasındaki başlıca amaçları şunlardı (Safarov, 1999: 15):

1) Azerbaycan'ın tam ve hukuki bağımsızlığını kazanmasıyla Kafkaslarda gerçek bir stratejik müttefik kazanmak,

2) Azerbaycan'ın yardımıyla Orta Asya Türk cumhuriyetlerine ulaşmak, asırlar boyunca oluşmuş "Büyük Türkçülük" düşüncesini gerçekleştirmek, bu ülkeleri Türkiye'nin menfaat alanına sokmak.

3) Azerbaycan'da olan siyasi durumla bağlı olarak yürütecekleri politika sonucunda, Azerbaycan'da İran'ın artmakta olan çıkarını önlemek ve Azerbaycan'ın yeniden Rusya'nın etki alanına dönmesine mani olmak.

4) Azerbaycan'ın ve Orta Asya cumhuriyetlerinin Batılı devletlerle yapacakları petrol ve enerji anlaşmalarında köprü rolünü üstlenmek ve böylece bölgede stratejik açıdan güçlü bir konuma gelmek.

1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması sürecinden itibaren, iki toplum arasındaki ilişkiler yeniden yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Bağımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan'ın, en çok yardımı Türkiye'den gördüğü herkesçe bilinen bir gerçektir. Aslında, Türkiye'nin hiçbir şey yapmayıp, sadece bağımsız devlet olarak varlığı bile Azerbaycan'daki mücadele açısından çok önemli olmuştur. 20 Ocak 1990'da Sovyet Ordusu Bakü'ye saldırarak, katliam yaptığında, Azerbaycan kamuoyunda, Türkiye'nin olaylara askeri müdahale ederek, Azerbaycan'ı kurtaracağı yönünde ilginç bir beklenti bile mevcut olmuştur. Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuğunda kendisini ilk olarak Türkiye tanımış, Rusya ve İran destekli Ermenistan'ın kendisine saldırması durumunda yine en çok desteği Türkiye'den görmüştür. 20. yüzyılın başında yaşananlara bunların da eklenmesi Azerbaycan açısından ilişkilere verilen önemin psikolojik boyutunun daha da güçlenmesine neden olmuştur (Aslanlı, 2012:177).

Soydaşlık unsuru Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde etkin olmuştur. Fakat ikili ilişkilerin kuvvetlenmesi için tek unsur değildir. İki ülke arasındaki ilişkiler çok boyutlu stratejik ve jeopolitik temellere dayanmaktadır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri aşağıdaki jeopolitik, jeo-ekonomik ve jeostratejik temeller üzerine inşa edilmiştir (Asker, 2010:406):

1) Azerbaycan, Türkiye-İran-Rusya üçgenindeki rekabetin merkez ülkesidir.
2) Azerbaycan Kafkasya'daki ekonomi, enerji ve ulaşım alanlarında vazgeçilmez "proje ortağıdır."
3) Azerbaycan Türkiye'nin Türk Dünyası ve Avrasya politikalarında anahtar ülkedir.
4) Türkiye ve Azerbaycan arasında yoğun askeri işbirliği söz konusudur.
6) Azerbaycan Türkiye'nin "yumuşak gücünün" en başarılı şekilde uygulanabileceği ülkedir.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasi işbirliğinin tesisi amacıyla atılan ilk adımlar, Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olan Mütellibov döneminde başlamıştır. Diplomatik ilişkiler çerçevesinde Türkiye Azerbaycan'a, 1991 yılında konsolosluk ve 14 Ocak 1992'de büyükelçilik açmıştır (Bal, 2004: 382-383).

1980'lerin sonu 1990'ların başlarında bağımsızlık mücadelesini sürdüren Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sırasında Azerbaycan-Türkiye ilişkileri yeniden canlanmıştır. Büyük güçler tarafından yalnızlığa itilmiş Azerbaycan, Türkiye'yi tek kardeş ve müttefik devlet olarak görmüştür. Türkiye'deki hükümetler tarafında Azerbaycan politikalarında zamanla değişik yaklaşımlar sergilense de Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Azerbaycan'a destek vermiştir (Asker, 2010: 405).

Dağlık Karabağ Sorunu, Ermenistan'ın soykırım iddialarının ilk somut yansıması ve Ermenilerin Türk düşmanlığı politikasının yeni sahasıdır. Bundan dolayı Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile de bağlantılıdır. Bu tarihi bağ ve ortak düşman, Türk-Azeri ilişkilerini daha da kuvvetli hale getirmiştir (Mesimov, 2001: 274- 285).

1992 yılında Azerbaycan'da yapılan devlet başkanlığı seçimini Ebülfez Elçibey'in kazanması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin daha da gelişmesine katkı sağlamıştır. Türklüğe, Türkiye'ye ve Atatürk'e ilişkin olumlu görüşleri ve söylemleri, iki devlet arasında samimi bir hava oluşturmuştur. Elçibey, iki devlet arasında stratejik ortaklığa ilişkin herhangi bir anlaşma bulunmamasına rağmen Azerbaycan dış politikasını "Türkiye'nin stratejik çıkarlarına zarar vermeyecek biçimde yürütmeye çalıştıklarını" dile getirmiştir (Cafersoy, 2001:123).

İlişkilerin gelişmesinde önemli dönemeçlerden biri Elçibey'in 28 Ekim-5 Kasım 1992 tarihlerindeki 9 günlük Türkiye ziyareti olmuştur. Bu ziyaret sırasında, ilkin Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılan Elçibey, 31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilen ilk Türk Devletleri Zirvesine katılarak ortak beyannameyi imzalamıştır. 2 Kasım 1992'de Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, iki ülke arasında ticaret, ulaşım ve suçluların iadesi konularında anlaşmalar imzalanmıştır (Hasanov, 2003: 140).

Ebülfez Elçibey döneminde Azerbaycan ile Türkiye arasında yaşanan yakınlaşma, 1993 yılında Haydar Aliyev'in Azerbaycan devlet başkanı olmasıyla kısa bir belirsizlik dönemine girmiştir. Bu dönemde Aliyev, Elçibey döneminde Türkiye ile imzalanan anlaşmaları askıya almış ve Azerbaycan'da görev yapan Türk askeri uzmanlarının görevlerine son vermiştir (Oran, 2001: 405).

Başlangıçta daha fazla Türkçü özellikleriyle dikkat çeken Elçibey'in iktidarını hararetle destekleyen Türkiye, 1993 Haziran'ının ilk günlerinde kendisine ait bir askeri uçak ile Nahçivan'dan Bakü'ye ulaştırdığı Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı ile birlikte bir süre ona yönelik yaşadığı tedirginliği sona erdirerek sıcak ilişkiler kurmuş; bunu doğu-batı enerji koridoru projeleri temelinde uzun vadeli

stratejik işbirliği ve ardından askeri ilişkilerin güçlendirilmesi izlemiştir (Dikkaya, 2008:151).

İlham Aliyev göreve geldiğinde ilişkiler rayına oturtulmuş, önceki dönemlerde proje olarak düşünülenler bu dönemde artık uygulamaya geçmiştir. Ankara'ya birçok ziyarette bulunan İlham Aliyev ilk resmi ziyaretini Nisan 2004 tarihinde gerçekleştirmiştir (Salmanlı, 2007:40).

İki ülke ilişkilerinde 1991'den günümüze inişli-çıkışlı anlar yaşanmış olsa da özellikle 25 Haziran 2005'te dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in de katıldığı bir törenle açılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı (BTC) ile daha istikrarlı bir dönem içine girildiği söylenebilir. Enerji'de yapılacak işbirliği duygusaldan ziyade kurumsal bir yapıyı beraberinde getirdiğinden, yıllardır dile getirilen söylemler artık somut projelere dönüşmeye başlamıştır (Gaytancıoğlu, 2010: 45).

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri İlham Aliyev döneminde de en öncelikli yön olarak kalmaktadır. İlham Aliyev konuşmalarında defalarca Haydar Aliyev tarafından dile getirilen «bir millet, iki devlet» ilkesine sadık olduğunu vurgulamıştır. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasal ilişkiler yüksek düzeyini korumuş, hatta Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur (Aslanlı, 2011).

1991`den günümüze kadarki dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en ciddi sıkıntı olarak değerlendirilebilecek süreç Türkiye-Ermenistan protokolleri sürecinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yansıması olmuştur (Aslanlı, 2012: 178).

3 Kasım 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış politikadaki ağırlığı Ortadoğu coğrafyasına kaydırması ile birlikte Azerbaycan ile ilişkiler hiçbir zaman arzu edilen seviyeye gelememiştir. 2009 yılında ise iki ülke

arasında kısa süreli krizler yaşanmıştır. Bu krizlerden biri Türkiye'nin dış ilişkilerinde "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" perspektifinde Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmasından kaynaklanmıştır. Türk dış politikasındaki bu davranış, Azerbaycan'ın tepkisini çekmiştir. Bu tepki çerçevesinde Bakü, Ermenistan'ın silahlı güçlerinin Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından çıkarılmadan, Ankara'nın Erivan ile ilişkileri normalleştirmemesi gerektiğini savunmuş ve bu durumun Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına uymadığını dile getirmiştir. Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin tarihi köklere dayandığını belirten Azeriler, Türkiye'nin Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına ters düşecek bir davranışının, iki ülke arasındaki kardeşlik ilişkilerinin "ruhuna gölge düşüreceğini" bildirmiştir (Gaytancıoğlu, 2010: 45).

Yıllardır 'iki devlet bir millet' fikri ile dış politikada ortak duruşlar sergileyen Türkiye ve Azerbaycan, bu görüşmelerin ortaya çıkmasıyla yaşanan gerginlikte, aslında ilişkilerinin kurumsal bir dayanağı olmadığı ve birbirlerinin dış politikalarını doğru okuyamadıklarını anlamışlardır.

Burada üzerinde durulması gereken diğer nokta da iki ülke medyasında bu konuyla ilgili olarak yapılan karşılıklı suçlamalar, hem Türkiye, hem de Azerbaycan'daki muhalif kanatların ve marjinal grupların açıklamaları, iki ülke kamuoyunu olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Azerbaycan'da Türk bayraklarının şehitlikler de dahil yarıya indirilmesi, Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz fiyatlarını gözden geçirmeye başlaması ve Türkiye'ye yaptırımlar uygulanmaya başlanması ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur (Karadağ, 2012:3).

İkili ilişkilerde sadece Türkiye – Ermenistan sınırlarının açılacağına dair haberlerden kaynaklanan kısa süreli ve gayri–resmi soğukluk, Türkiye Başbakanı

Erdoğan'ın Bakü'yü ziyaret etmesi ve Azerbaycan Milli Meclisi'nde konuşması ile önemli ölçüde, daha sonraki adımlar ile ise tamamen ortadan kalkmıştır (Aras, 2011).

Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklar konusunda geri adım atılmadan, sınır kapılarının açılması sadece iki ülke arasındaki ilişkileri kötüleştirmeyecek, toplumların bir birine güven duygusunu zayıflatacaktır. Bugün Türkiye tarafından uygulanan kısmi ambargo kaldırılırsa bu Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'nin Ermenistan'a karşılıksız desteği şeklinde algılanacaktır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde sonuçları kestirilemez boyutlara varan ciddi tahribat yaşanacaktır. İşte bu gelişme Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde pragmatik düşünememenin en bariz örneği olacaktır (Asker, 2010:408).

Kısaca hem Türkiye'nin, hem de Azerbaycan'ın jeo-politik durum göz önünde alındığında iki ülke arasında karşılıklı yakınlaşmada atılması gereken daha çok adım bulunmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin "bir millet, iki devlet", "dostluk, kardeşlik ve vazgeçilmezlik" ilkelerine esaslanan, bununla birlikte "egemenliğe ve eşitliğe karşılıklı saygı" ilkelerinin ve bölgede çıkarları olan diğer devletlerin stratejik karar ve eylemlerinin de göz ardı edilmediği bir süreçte devam ettirilmesi gerekmektedir (Aras, 2011:13).

Tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin halen oldukça kuvvetli bir seviyede olduğunu söylemek mümkündür. İki ülke arasında askeri, ekonomik, kültürel alanlarda da ciddi adımlar atılmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki resmi ilişkilerde askeri boyutun dile getirilmesi ilk kez 25 Ocak 1992'de Ankara'ya gelen Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Mütallibov'un basın toplantısında bir soruya verdiği cevapla gerçekleşmiştir. Mütallibov acilen Azerbaycan'ı savunmak üzere ordu kurmaları gerektiğini

belirterek, bu konuda Türk yetkililerle görüştüğünü ve Türkiye'nin bu konuda yardımcı olacağını belirtmiştir. Fakat bu demeç laftan öteye gitmemiş ve gerçeğe dönüşmemiştir (Aslanlı, 2011).

1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında karşılıklı askeri eğitim konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bu dönemde Ermeni işgalinde bulunan Karabağ meselesinden dolayı uluslararası kamuoyunun dikkatini çekme çabalarında bulunan Azerbaycan'ın, Türkiye ile askeri işbirliği konusunda anlaşmalar yapması bölgede tansiyonu yükseltebilecek etkiler de oluşturmuştur (Öztarsu, 2009). Bu dönemde, Türk Ordusundan emekli subayların Azerbaycan'da askeri eğitime katkılarından yararlanılırken, iki yüz öğrenci de askeri okullarda eğitim almak üzere Türkiye'ye gönderilmiştir (Kalafat, 2004: 387).

Elçibey'in son dönemleri ve Haydar Aliyev'in ilk dönemlerinde Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri işbirlikleri sınırlı sayıda kalmış, mevcut ülke otoritesinin sağlamlaştırılması ve dış politikanın dengelenmesi hedeflenmiştir (Fatih, 2008). 1994 yılında Ermenistan ile ateşkes anlaşması imzalayan Azerbaycan, ordu sistemini geliştirmek amacıyla Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Taraflar arasında yapılan müzakereler sonucunda 1996 yılında "Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır (Atmaca, 1999: 221). Aynı yıl, Azerbaycan'da bir Danışma ve Koordinasyon Kurulu oluşturulmuş, bu kurulun çalışmaları sonucunda, Azerbaycan'da Kara ve Hava Harp Okulu kurulmuştur (Oran, 2001:387). Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkilerinde atılan önemli adımlardan biri de 2001 yılında "Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti Arasında Karşılıksız Askeri Yardım Anlaşması"nın ve "Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türkiye

Genelkurmay Başkanlığı Arasında Mali Yardım Protokolü"nün imzalanmasıdır (Bal, 2004: 388).

7 Temmuz 1996'de Türkiye Genelkurmayı Başkanı Orgeneral Doğan Güres ikili ilişkilerde ilerleme sağlamak için Bakü'yü ziyaret etti. Ardından 10 Haziran 1996'da Türkiye ve Azerbaycan arasında Ankara'da ''Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması'' imzalanmıştır. Ocak 2000'de Ankara'yı ziyaret eden Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Ebiyev ''Bakü ve Ankara arasında askeri ittifak anlaşması imzalanabileceğini'' belirtmiş, Şubat 2000'de Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Lojistik Kuvvetler Komutanı Korgeneral İbrahim Tülün ve Kara Kuvvetleri Lojistik Destek Komutanı Orhan Tiryak Bakü'yü ziyaret ederek görüşmelerde bulunmuş, ardından ise Türkiye Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş Bakü'ye giderek Haydar Aliyev ve Sefer Ebiyev ile görüşmeler gerçekleştirmiştir (Ağacan, 2007:43-51).

Bu süreçte en önemli aşamalardan birisi de Türkiye Genelkurmay Başkanlığı Savunma Planlaması ve Kaynakların Yönetimi İdaresi Başkanı Tümgeneral Şerafeddin Telyaza'nın başkanlık ettiği heyetin 1 Mart 2001'de Bakü'de Savunma Bakanlığı'nda yaptığı görüşme olmuştur. Görüşme sonrasında ''Azerbaycan hükümeti ile Türkiye hükümeti Arasında Karşılıklı Askeri Yardım'' anlaşması ve ''Azerbaycan Savunma Bakanlığı ile Türkiye genelkurmay Başkanlığı arasında Mali Yardımı'' protokol imzalanmıştır. Bu anlaşmalar Türkiye'nin Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine 3 milyon dolar yardım yapması öngörülmektedir. Azerbaycan askerleri, Kosova'da ve Afganistan'da görev yapan Uluslararası Barış Gücü'nde Türkiye komutasında yer almışlardır (Kalafat, 2004: 387 -388).

2004 ve 2005'te Türkiye'nin mali yardımı ve askeri teçhizat konusunda ve 2006'da askeri teçhizat, tıbbi heyetin uygulamaları işbirliği ve mali yardımlar konularıyla birlikte olağanüstü hal uygulamaları hakkında ortak protokol imzalanmıştır (Öztarsu, 2009).

Türkiye Silahlı Kuvvetlerinin General ve Amiral rütbeli üst düzey subaylarından ibaret askeri heyetinin 9 Nisan 2008'de Azerbaycan ziyareti Ankara'nın Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin oluşumu ve geliştirilmesi sürecinde yakından rol almak istediğinin en güzel örneklerinden birisi olmuştur. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nda ve Jandarma'da gerçekleştirilen görüşmelerde ikili askeri ilişkilerin geliştirilmesine, Azerbaycan Jandarması ile Türkiye Silahlı Kuvvetleri arasında işbirliğinin durumuna ve geliştirilme potansiyeline, askeri eğitim ve personel eğitimi konularına ilişkin görüş alışverişinde bulunulmuştur (Askerzade, 2009: 10).

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askeri konulardaki işbirliği sadece Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi açısından değil, aynı zamanda bölgede barış ve güvenliğin tesisi bakımından da büyük önem taşımaktadır. İki kardeş ülke arasında ikili askeri işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin imzalanan anlaşmalar doğrultusunda Türkiye savunma sanayinin geliştirilmesi, askeri uzmanların yetiştirilmesi konularında Azerbaycan'a yardım etmektedir. Çeşitli dönemlerde Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan askeri anlaşmalara örnek olarak "Azerbaycan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Jandarma Komutanlığı personeline Türkiye Jandarma Komutanlığı tarafından verilecek eğitim ve araç gereç desteğine ilişkin protokol", "Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığına Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı tarafından maliye yardımı

yapılmasına ilişkin protokol", "Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine karşılıksız askeri yardım yapılmasına ilişkin" anlaşmalar, "Kosova Türk Taburu Görev Kuvvetleri bünyesinde Kosova'ya gidecek Azerbaycan birliğinin çalışmalarına ilişkin anlaşma", Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Askeri Birimlerinin Eğitim Okullarının oluşturulmasına ilişkin protokol'', Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı arasında Nahçıvan'daki 5. Ordunun Geliştirilmesine ilişkin protokol" örnek gösterilebilir (Askerzade, 2009:5).

İki kardeş ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler 01.11.1992 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde yürütülmektedir. Diğer yandan yatırımcılar için önem taşıyan "Azerbaycan ile Türkiye Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" 09.02.1994 tarihinde, "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" 09.02.1995 tarihinde imzalanmıştır. Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli araçlardan birisi olan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Birinci Dönem Toplantısı Protokolü 20.02.1997 tarihinde imzalanmış ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde karar alınmıştır. İkinci Karma Ekonomi Komisyon Toplantısı Protokolü ise 30.01.2002 tarihinde imzalanmıştır. Söz konusu protokol iki ülke arasında KOSGEB, OSTİM ve MKE gibi kurumlar arası işbirliği yönünde önceden atılan adımların gelecek yıllarda hayata geçirilmesi açısından önem taşımaktadır (Aras, 2004:17).

Bağımsızlığına kavuştuğu yıldan bu yana, Türk iş adamları Azerbaycan'a yatırım yaparak her iki ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunma bilinci ile önemli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Geçiş döneminde olan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan'a Türk sermayesinin katkısı önemli boyutlardadır. Türk

müteşebbisleri daha çok petrol sektörü dışındaki alanlara yaptıkları yatırımlarla dikkat çekmektedirler (Mehtiyev, 2001:24)

Enerji sektörü de dikkate alındığında toplamda 6 milyar dolar civarında bir Türk sermayesi Azerbaycan'da yer almaktadır. Türk iş adamları modern oteller, bankalar, sigorta şirketleri, üretim ve eğitim kurumlarını Azerbaycan'a kazandırmada ilke imza atmışlardır. Azerbaycan'da Türk sermayeli ya da ortaklı bankalar da faaliyet göstermekte ve bilgi birikimi ve tecrübeleriyle ülke ekonomisine hizmet etmektedirler. Bu bankalar Ziraat Bankası ortaklığı ile kurulan Azer-Türk Bank, Yapı ve Kredi Bankası ve Azersun Holding bünyesinde yer alan Azerbaycan Sanayi Bankası'dır. Diğer yandan, Azerbaycan'da önemli projelerin gerçekleştirilmesinde müteahhitlik sektöründe faaliyet gösteren Türkiyeli firmaların imzası bulunmaktadır (Aras, 2012: 11). Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye'den dünyaya yapılan sermaye ihracında Türk sermayesinin en fazla gittiği ikinci ülke haline gelmiştir (Dikkaya, 2008:152).

Azerbaycan 2011 verilerine göre Türkiye'nin ihracatında 18.yerdedir. Yaklaşık 3 milyar ABD Dolar olan ihracatın büyük bölümünü: metallurji ürünleri; teknoloji ürünler; tekstil ve tarım ürünleri aynı zamanda çeşitli üretim araçlarından oluşur. İthal olarak yaklaşık 2 milyar dolar hacmiyle Azerbaycan Türkiye'nin ithalinde 67.ülke olarak yer almakta ve esasen petrol ve petro-kimya ürünleri ithal edilmektedir. Dış ticaret hacminin yaklaşık 5 milyar dolar olduğu Azerbaycan'la Türkiye ekonomik ilişkileri her gün daha da büyümektedir. Resmi istatistiklere göre 2011'de, Azerbaycan ve Türkiye arasında yıllık ticaret hacmi yaklaşık üç milyar dolar hacmindedir. Azerbaycan'ın ticaret hacminin yaklaşık %20'si Türkiye'nin payına düşmektedir (Aras, 2012).

Türkiye, Azerbaycan ekonomisinin yeniden yapılanmasını da bağımsızlığın ilk yıllarından beri desteklemiştir. Bu çerçevede 1993 Yılında, Türk Eximbank, Uluslararası Azerbaycan Bankası ile 50 milyon doları ihracatta kullanılmak, kalanı ise yatırım projelerinde değerlendirilmek üzere 250 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalamıştır (Dikakya, 1999:6).

Tablo 3. Türkiye-Azerbaycan Ticaret Dengesi (Milyon $) (A.C.Devlet İstatistik Komitesi 2011 verileri)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1992	87.1	125.6	(-) 38,5	212.7
1993	63.6	60.5	3.1	124.1
1994	76.2	16.6	59.6	92.8
1995	140.5	26.4	114.1	166.9
1996	216.2	39.0	177.2	255.2
1997	179.7	41.2	138.5	220.9
1998	220.1	135.8	84.3	355.9
1999	142.4	69.0	73.4	211.4
2000	128.4	104.9	23.5	233.3
2001	148.1	67.3	80.8	215.4
2002	156.2	83.4	72.8	239.6
2003	195.1	107.0	88.1	302.1
2004	224.8	182.6	42.2	407.4
2005	312.8	275.9	36.8	588.7
2006	385,0	388,1	- 3,1	773,2
2007	624,5	1.056,3	-431,8	1.680,8
2008	807,3	626,2	181,1	1.433,5
2009	906,1	107,6	798,5	1.013,7

Her iki ülkenin mevcut ekonomileri birbirilerini tamamlayıcı durumdadırlar. Türkiye'den Azerbaycan'a genel olarak ihraç edilenler arasında; erzak ve tarım ürünleri, elektrik cihazları, petrol ve kimya ürünleri, makine ve donanımlar, inşaat malzemeleri, doğal ipek ve ipek ürünleri, tekstil ve trikotaj ürünleri, yedek parçalar, beyaz eşya, mobilya vs. ürünler daha fazladır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye ihraç

edilen petrol ve petrol ürünleridir. Türkiye ve Azerbaycan bazı petrol ve gaz anlaşmalarında taraftırlar. Azerbaycan petrol ve doğal gazıyla ilgili yapılan anlaşmaların beşinde Türkiye'nin payı vardır: Bakü-Tiflis-Ceyhan - %6,15, Azeri-Çırağ-Güneşli projesinde - %6,75, Şahdeniz projesinde - %9, Kürdaşı projesinde - %5 faiz; Araz Alov - Şark projesinde - %10'dur. Azerbaycan'ın da Türkiye'de yatırım faaliyetlerinde son yıllarda artan bir trend gözlemlenmektedir.

Türkiye'nin Hazine Müsteşarlığının verilerine göre bugün Türkiye'de sermaye yatırmış Azerbaycan şirketlerinin sayısı 600'ün üzerindedir. Sadece son iki yılda Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen yatırım 10 milyar doları aşmaktadır. PETKİM'de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin payı, Palmali gibi şirketler çok sayıda Azerbaycanlı grup ve işadamının Türkiye'de önemli yatırımlardan sayılır. Türk şirketleri ve işadamları da Azerbaycan'da dev işler yapmakta, milyar dolarlık ihaleler kazanmaktadır (Asker, 2010:407).

Türkiye-Azerbaycan ortaklığı ile Ekim-2011'de Socar ve Turcas tarafından İzmir-Aliağa'daki Petkim yarımadasında 5 milyar dolarlık bir yatırımı gerektiren 10 milyon tonluk Star Rafinerisinin temeli atıldı. 2015 yılında açılması planlanan rafinerinin Türkiye'nin dış ticaret açığını 2 milyar dolar azaltması beklenmektedir. 2030 yılına kadar ise Türkiye'nin cari açığının %20'sini kapatacak bir büyük bir projeksiyonun uygulanması hedeflenmektedir (Aras, 2012:12)

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde enerji önemli rol oynamakta, ancak enerji iki ülke arasındaki alanlardan sadece birini ifade etmektedir. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasındaki Bakü–Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hatları ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projeleri, Türkiye-Azerbaycan arasındaki en somut işbirliği projeleridir. Bu projelerin devam

etmesi her iki ülkenin çıkarınadır. Başka bir ifadeyle, enerji alanında Türkiye ile Azerbaycan birbirini desteklemek zorundadır. Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamak için Azerbaycan'a ihtiyacı olduğu kadar Azerbaycan'ın da Batı pazarlarına enerji kaynaklarını ulaştırmada ve Rusya tekelinden kurtulmada Türkiye'ye ihtiyacı vardır. İki ülke arasında karşılıklı ihtiyaçlar ve çıkarlar Türkiye ile Azerbaycan'ın ortak hareket etmesini gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan, enerji alanındaki bu işbirliği aynı zamanda güvenlik açısından Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan eksenini oluşturmaktadır. Bu hat Kafkasya'da bölgesel güvenlik şeridini ifade etmektedir (Ekşi, 2009: 9).

Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e aktarılması ilk kez Elçibey döneminde gündeme gelmiştir. Fakat gerekli petrol anlaşmalarının imzalanamaması nedeniyle bu öneri sadece düşünce biçiminde kalmış ve bu konuda ilk somut adımlar ancak 1997'de atılmağa başlanmıştır. Azeri-Çırağ-Güneşli petrol kaynaklarının işletilmesi için oluşturulmuş AİOC şirketi Haziran 1997'de yaptığı toplantıda petrolün uluslararası piyasaya çıkarılması için Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk ve Bakü–Tiflis - Ceyhan boru hattı seçenekleri önermiştir.

Ekim 1998 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan Kazakistan ve Özbekistan Cumhurbaşkanları ile ABD Enerji Bakanı (gözlemci) tarafından imzalanan Ankara Deklarasyonu, Hazar Denizi hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması için Hazar-Akdeniz (Bakü-Tiflis-Ceyhan) hattının "Ana Petrol Boru Hattı" olarak gerçekleştirmesini öngörmüştür. Aynı tarihte Türkmen gazını dünya pazarlarına taşıyacak bir boru hattı projesinin gerçekleştirilmesini öngören bir Anlaşma, Türkiye ve Türkmenistan Cumhurbaşkanlarınca imzalanmıştır (Alagöz, 2006:69).

Bundan başka, Türkiye ve Azerbaycan, bugüne kadar başarı ile yürüttükleri projeleri arasına bir yenisini daha ekleyerek dünya enerji piyasalarında ses getirecek dev bir proje olan "Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)'' 26 Aralık 2011 de mutabakat zaptını imzaladılar. Avrupa'nın ve Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını karşılamayı bunun yanı sıra bölgede gaz çeşitliliğinin sağlanmasını hedefleyen bu proje 7 milyar dolar yatırımla hayata geçecek. Projenin ilk etabı 2018 yılında tamamlanacaktır. (Bayramov, 2013).

TANAP, Azerbaycan merkezli Şahdeniz 2 fazı ile daha sonra eklenecek ilave kaynaklardan çıkarılacak olan doğalgazın, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılmasını hedeflemektedir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)'nin %80'lik hisse oranında büyük ortak olarak yer alacağı projeye, BOTAŞ %15, TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) da %5'lik payları oranında katılmışlardır (Tüysüzoğlu, 2012).

Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı projesi de Azeri gazının Rusya üzerinden geçmeyen bir güzergahla Avrupa'ya taşınmasını mümkün kılan önemli bir projedir. Bu projeye paralel biçimde 296 kilometrelik Bandırma'dan başlayan Türkiye – Yunanistan boru hattı bağlantısı da gerçekleştirilmiş ve böylece 2007 yılından itibaren Azeri gazının Yunanistan'a taşınması mümkün hale gelmiştir. Şimdi beklenen gelişme yapılmış olan anlaşmalar uyarınca bu hattın İtalya'ya uzatılmasıdır. Dolayısıyla artık Hazar petrolü ve doğal gazının Türkiye üzerinden taşınması fiilen gerçekleşmiş olmaktadır (Yazar, 2011: 64).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ile Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'ndan sonra şimdi de TANAP'ın ortaya konmuş olması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki organik eksenli müttefikliğin ticaret ve enerji ilişkileri

merkezli modern bir yapı kazandığını ve sağlam temellere oturtulmaya çalışıldığını göstermektedir. Azerbaycan'ın 2018 yılına kadar Türkiye'deki enerji yatırımlarına harcayacağı paranın 17 milyar dolar olarak hesaplanması, PETKİM'in SOCAR tarafından alınmış olması ve AB'nin Rusya'yı by-pass edecek enerji çeşitliliği hamlelerine hız vermesi, Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ilişkilerini birincil önceliğe sahip hale getirmektedir.

Azerbaycan savaş içinde olsa da devletin kültür politikasında hiç aksama olmamıştır. Her zaman gazetelere, televizyonlara, siyasi ve kültürel tüm oluşumlara devlet tarafından mali yardım yapılmıştır. Bu dönemde Türkiye ile kültürel ilişkiler karşılıklı olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. 25 Aralık 1992'de çıkarılan kararname ile yurtdışındaki Azerbaycan Türkleri ile bağlantı kurulması için ''Dünya Azerbaycanlılar Kurultayı'' düzenlenmiştir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki öğrenci mübadelesi, Televizyon ve Radyo yayın alanları, kapsam dahilinde olması, alfabe birliği gibi önemli hususlardan daha önemlisi, her iki ülkenin kültür politikalarındaki hedef birliği veya milli kültür felsefeleridir. Azerbaycan Türkiye ilişkilerinde kültür çok önemli yer tutmakta ve iktisadi, siyasi askeri ve benzeri politikalar itibariyle de desteklenmektedir (Kalafat, 2004:463–466).

Büyük Öğrenci Projesi kapsamında diğer Türkiye Cumhuriyetlerinden olduğu gibi Azerbaycan'dan da Türkiye'ye lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim amacıyla öğrenci gelmiştir (Aras, 2011:5).

Türk iş adamları tarafından kurulan Çağ Öğretim işletmelerine ait 12 lise, 10 üniversite hazırlık dershanesi ve Kafkaz Üniversitesinden oluşan eğitim kurumlarının ülke eğitim sektöründe çok önemli yeri bulunmaktadır. Ayrıca Türk Dünyası

Araştırmalar Vakfı tarafından açılan İşletme Fakültesi ise Azerbaycan İktisat Üniversitesi bünyesinde hizmet vermektedir. 2012 yılı itibariyle Türkiye'de eğitim gören ve ya mezun olan Azeri öğrencilerin ve Azerbaycan'da eğitim gören ve ya mezun Türkiyeli öğrencilerin toplam sayı on binin üzerindedir (Aras, 2012).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin geliştirilme aşamasında her iki devlet tarafından ön plana çıkarılması gereken unsur; siyasal ve ekonomik menfaatler değil, tarihi, kültürel ortaklıklar ve iki ülke arasında mevcut coğrafi yakınlığın yaratacağı olası avantajlar olmalıdır. Bu jeokültürel unsurlar her iki ülke tarafından öne plana çıkarılıp, geliştirilip, zenginleştirilmelidir. Bu jeokültürel temele dayanan ikili ilişkiler, Türkiye ve Azerbaycan ile aynı kültürel ortaklık ve coğrafi yakınlık gibi özelliklere sahip diğer ülkelere doğru genişletilmeli böylece Türkiye'den başlayan ve Kafkasya-Orta Asya coğrafyalarına uzanan bir jeokültürel havza yaratılmalıdır (Kona, 2004).

Azerbaycan ile kültür ve eğitim ilişkileri 9 Şubat 1994 tarihinde Ankara'da imzalanan "Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşması" ile "Kültür ve Güzel Sanatlar Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol" çerçevesinde yürütülmektedir (www.legalisplatform.net).

1.3. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA AZERBAYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE

Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığı 20. yüzyılın başlarına gider. Tarihin tozlu raflarına bakıldığında bölgede çok acı olaylara rastlamak mümkündür. 1905, 1915, 1918, 1950, 1987 ve 1990'lı yıllar bu tür olaylarla hatırlarda kalmıştır. Genellikle Ermeniler lehine gelişen olaylarda Azerbaycanlıların yanında tek destek

Türkiye olmuştur. Öyle ki, Azerbaycan Türklerini yalnız bırakmamak için zor anlarında bile Türkler tüm güçlerini birleştirmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında toplu soykırımla karşı karşıya kalan Azerilere Osmanlıların Kafkas İslam Ordusu vasıtasıyla yardımcı olduğu gibi, Sovyetlerden sonra bağımsızlığına kavuşan ve Karabağ ve etrafındaki bölgelerin Ermenilerce işgal edildiği dönemde de bu yardım devam etmiştir (Yılmaz, 2010:27).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni zulümleri karşısında Azerbaycan Türklerine yardım eden Osmanlı Devleti; Mondros Mütarekesi'nden sonra, Güney Kafkasya'yı boşaltınca yerini İngiliz orduları aldı. İngilizler bu dönemde Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ilan ettiler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919 yılında, İngilizler Kafkasya'yı boşalttılar. Azerbaycan ordusunun önemli bir kısmının Karabağ'daki Ermenilerin çıkardıkları karışıklıkları önlemeye çalıştığı bir sırada; Kızıl Ordu birlikleri 27 Nisan 1920'de Bakü'yü işgal ettiler. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kaybetmesinden sonra Azerbaycan topraklarına yerleştirilen Ruslar ve Ermeniler, bölgenin zenginliklerinden Türklerden daha fazla yararlandılar. Sovyet Döneminde Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olan Yukarı Karabağ'daki Türk nüfusu giderek azalmış, nüfusun yüzde doksanına yakını Ermeni olmuştur (Gökçe, 2011:1113).

Sovyet döneminde uygulanan göç politikaları sonucunda etnik sınırlar ile siyasi sınırlar nadiren uyumlu hale gelmiştir. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nde yapılan nüfus sayımında birbirinden farklı ulus sınıflandırılmıştır. Değişik kökenli ulusların, belirli bir bölgede ve kesin bir siyasal sistemde yaşamaları, farklı kültürlerden gelmelerinin doğal bir sonucu olarak aralarındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Sovyetlerin oluşturduğu bu yapı, Yukarı Karabağ örneğinde olduğu gibi

Sovyet Rusya'nın çöküşü döneminde etnik çatışmaların yaşanmasına zemin hazırlamıştır (Shaffer, 2008:82). Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında Sovyetlerin çöküşü sırasında başlayan mücadelelere hala etkisini sürdürmektedir (Gökçe, 2011: 1113).

1988 yılında Sovyetler Birliğinin son döneminde Ermenistan ile Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Dağlık Karabağ özerk bölgesi, Ermenistan'ın desteği ile 1988 yılında Azerbaycan'dan ayrılma kararı almış fakat Azerbaycan Başkanlık Divanı yerel meclisin kararını geçersiz saymıştır. Sonrasında, konu Sovyetler Birliği tarafından değerlendirilmiş ve bu sorunun Azerbaycan toprak bütünlüğü zarar görmeden çözülmesi kararı alınmıştır. 1988 yılı itibariyle Karabağ Azerbaycan'a ait olmasına rağmen bölgede nüfusun çoğunluğu Ermenilerden oluşmaktaydı (Akyürek, 2012: 5).

Ermenilerin Azerilerin yaşadığı topraklarda Ermeni bir devlet kurma talepleriyle başlayan gelişmeler, daha Sovyetler Birliği'nin çökmesinden önce bir savaşın çıkacağının işaretlerini vermiştir. Azerilerin 1987 yılında Ermenistan'dan sürgün edilmesi ve sonrasında Ermenilerin Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması yönündeki talepleri Ermeni ve Azeriler arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. 1988'de Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerine yönelik saldırıların artması, Sovyetler zamanında göreceli olarak sağlanmış barışı tehdit eder duruma gelmiştir. Sovyet rejiminin son yıllarında iki halk arasında beliren gerginlik, 1991 yılında Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve bu arada Dağlık Karabağ'da Ermenilerin "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"ni ilan etmeleriyle devletlerarası bir savaşa dönüşmüştür (Yılmaz, 2011:4). 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Yukarı Karabağ'ın özerklik statüsünü feshettiğini açıklamıştır.

Bu duruma karşı olan Yukarı Karabağ Ermenileri 1991 yılında Yukarı Karabağ Cumhuriyeti'ni ilan ederek Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyelik için başvurmuşsa da, bu ilan ve başvuru, uluslararası platformda kabul görmemiştir (DTP, 2000:12).

Yukarı Karabağ'da Ermenilerce gerçekleştirilen şiddet eylemleri ve ayrılıkçı hareketler 1992 yılında çatışmaların şiddetlenmesine neden olmuştur. Ermeniler 1992 yılında, bölgedeki etnik temizliğe hız vermiş ve Hocalıya düzenledikleri saldırıda 600'den fazla sivili katletmiş ve 1285 kişiyi de rehin almıştır (Elesgerov, 2000:12).

Savaşta her iki halk da büyük zarar görmüş, yüz binlerce Azeri Türkü mülteci durumuna düşmüş ve Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki Ermeniler de, Azeriler kadar olmasa da, maddi ve manevi kayıplara uğramıştır. Çatışmayı durdurmaya yönelik barış süreci 1992 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK-1994 yılından itibaren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı AGİT) çerçevesinde başlamış, 1994 yılında ateşkes anlaşması imzalanmış fakat nihai çözüme henüz ulaşılamamıştır (Yılmaz, 2011:4).

Ayrıca, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nca oluşturulan Minsk Grubu 1992'den beri bu mesele ile ilgilenmektedir. Minsk Grubu'nda bulunan ülkeler: Azerbaycan, Ermenistan, Amerika, Fransa, Rusya, Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya'dır. 1994 yılındaki ateşkes ile barış görüşmeleri yapılsa da Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir antlaşma oluşturulamamıştır. Minsk Grubu çalışmalarının ve kararlarının tavsiye niteliğinde olması ve ülkeler

arasında bağlayıcılığının olmaması çözüme yönelik ilerleme sağlanmasını engellemiştir (Akyürek, 2012:10).

Minsk Grubu toplantılarına aktif bir şekilde katılan Türkiye, soruna AGİT çerçevesinde çözüm bulunmasını istemekte ve kabul edilebilir çözüm için gerekli unsurların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması, Ermeni birliklerinin işgal altında tuttuğu Azeri topraklarından geri çekilmesi ve mültecilerin yurtlarına dönmeleri olduğunu savunmaktadır. Türkiye Minsk Grubu toplantılarında Azerbaycan'ın tutumunu sürekli desteklemiş ve desteklemektedir. Türkiye 1996'da yapılan Lizbon Zirvesi'nde Azerbaycan'a destek vererek AGİT Başkanlığının Azerbaycan toprak bütünlüğünün onaylayan bir bildirini yayınlaması için ciddi diplomatik çaba göstermiştir (Hasanov, 2003:149).

Tarihi gelişmeler açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin "Karabağ Sorunu" ile ilgilenmeye özel bir sorumluluğu ve hakkı olduğu açıktır. Geçmişten günümüze Türkiye'nin Karabağ Sorununda izlediği politikaları değerlendirildiğinde aslında pek de tatmin edici olmadığı görülebilir. Osmanlı İmparatorluğu diplomasi tarihinde, özellikle 1790'lı yıllardan sonra dünya politikasında "denge politikası" olarak nitelenen bir ince ayar politikasını benimsemiş ve uygulamıştı. Türkiye'de dış politikada aynen Osmanlının uyguladığı "denge politikasını" devam ettirmiştir (Armaoğlu, 1991:43). Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azeri-Ermeni çatışmalarının yoğun olarak devam ettiği günlerde Türk Dış İşleri, Türk Dış Politikası çerçevesinde, Sovyet iç işlerini ilgilendiren ve toprak bütünlüğünün bozulmasından sakınmayı gerektiren prensiplerin ışığı altında tedbirli bir yaklaşımı benimsemiştir (Aktaş, 2001:126).

Türkiye, dış politikasında Özellikle 1945 yılından sonra kendisine yönelen Rus tehdidine karsı Amerika'ya dayanan ve böylece de Rusya'ya karşı denge sağlayan politikayı 1990'lı yıllara yani SSCB'nin yıkılışına kadar sürdürmüştür. Türkiye'nin takip ettiği bu denge politikasının en önemli prensiplerinden birisi de Rusya'yı kızdırmamak için dikkatli davranmak olmuştur. Rusya içindeki Türklerle ilgili olarak da Batı'nın verdiği bilgiler üzerinden bilgi sahibi olmuş ve değerlendirme yapmış, ancak SSCB'nin dağılmakta olduğu 1990'lı yıllardan itibaren bölge ile ilgilenmeye ve politika belirlemeye başlamıştır (Koni, 1994: 11).

Türkiye Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'daki gelişmeleri 18 Aralık 1991'de Sovyetler resmen dağılana kadar Sovyetlerin iç işleri olarak değerlendirmeye devam etmiştir (Taşkıran, 1996:181). O dönemden sonra Türkiye AGİK'in sınırların dokunulmazlığı kuralları ve BM üzerine kurulu bir dış siyasete dayanarak bağımsızlığını ilan eden bütün Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanımıştır (İbadov, 2007: 138).

Türkiye, Kafkaslarda genel olarak bir bölgesel barış kuracak dış politika izlemeye çalışmıştır. Aslında Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında zaafa uğramasının bir sebebi de dolaylı da olsa Türkiye'dir. Batının baskısıyla, açlıkla karşı karşıya kalan ve enerji dar boğazında olan Ermenistan'a sınırlarını açan ve her türlü yardımın girmesine müsaade eden Türkiye, Ermenilerin saldırganlaşmalarına neden oldu (Gömeç, 1999:50). Aslında Türkiye Karabağ sorununda Kafkasya ve Orta Asya politikası gereği, her zaman Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Ancak bu nedenle de Ermenistan tarafından tenkit edilmekte, ABD gibi ülkelerin baskısı sebebi ile Ermenistan'a insani yardım yapması yüzünden de Azerbaycan tarafından tenkit edilmektedir. Bu durumda Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmesi ve

Ermenistan ile çeşitli alanlarda ilişkiler tesis etmesi zorlaşmaktadır. Türkiye, meselenin barışçı metotlarla ve uluslararası teşkilatların aracılığı ile halledilmesi için çaba harcamaktadır (Aktaş, 2001:129).

Türkiye bağımsızlığını yeni kazanan Ermenistan'la da iyi ilişkiler kurmak arzusunda olduğu için, sorunun çözümünde taraflı görünmek istememiştir. Hatta bu dönemde, Ermenistan'ın 1991 yılında gerçekleştirdiği bir talep sonucunda Türkiye, bölgede gerginliği tırmandıracak eylemlerde bulunmamaları yönündeki bir mesajı Azerbaycan'a iletmiştir (Oran, 2001:402). Ancak Türkiye, Azerbaycan'ı uluslararası platformda yalnız bırakmaktan da kaçınmıştır. 11 Şubat 1992 yılında Süleyman Demirel ABD'ye gerçekleştirdiği ziyaretinde, ABD'nin Dağlık Karabağ Sorunu'nda Ermenistan'a verdiği destekten vazgeçmesini istemiştir (Taşkıran, 1995:181).

Türkiye'nin bu soruna ilişkin hassasiyetinin bir diğer göstergesi, meselenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme alınmasıdır. Süleyman Demirel, 19 Şubat 1992 yılında, "Batı, Karabağ Sorunu'nda Ermenistan'ı destekler ve Ermenistan uzlaşmaz tutum takınırsa, bölgesel savaş çıkar" uyarısında bulunmuştur (Taşkıran, 1995: 166). Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorunu'na ilişkin Ermenistan karşıtı tavrı 1992 yılında giderek artmaya başlamıştır. Ermenilerin 25 Şubat 1992'de Hocalıya yaptığı baskın ve soykırım Türk kamuoyu ve halkında büyük bir tepki uyandırmıştır. Azerbaycan halkını kendine çok yakın bulan Türk halkı, bu soykırım sonrası, hükümetin daha aktif politikalar uygulaması taraftarı olmuş ve basın yayın organları da benzer düşünceler içeren yayınlar yapmıştır. Türkiye, Hocalı Soykırımı sonucunda, uluslararası girişimlerde bulunarak sorunun çözüme kavuşturulması için gerçekleştirdiği faaliyetleri arttırmıştır. Türkiye'nin başvuruları sonucunda, Mart 1992'de AGİK çerçevesinde sorunun çözümü için görüşmeler yapmak üzere Minsk

Grubu'nun oluşturulması kararı alınmıştır. Bu grubun üyeleri Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Türkiye, Çek ve Slovakya Federal Cumhuriyeti olarak belirlenmiştir (Aslanlı, 2001:404).

Türkiye, Dağlık Karabağ çatışması nedeniyle ulusal kamuoyundaki tepkiler karşısında kayıtsız kalamamış, diğer yeni bağımsız cumhuriyetlerde büyükelçilikler açarken, Ermenistan'da açmayarak diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınmıştır. Türkiye'nin insani nedenlerle Ermenistan'a AB buğdayının geçmesine olanak tanıması, Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargonun delinmesi biçiminde değerlendirmelere yol açınca, buğday geçişi yavaşlatılmış, Ocak 1993'te ise elektrik iletimi anlaşması iptal edilmiştir (Karagül, 2004:145).

Nisan 1993'te Ermenilerin Kelbecer'i işgal etmesi üzerine, insani yardımlar dahil olmak üzere Ermenistan'a yapılacak sevkiyatların hiçbirinde Türk toprağı ve hava sahasının kullandırmayacağı açıklanmıştır. O günden bu yana sınırların açılması ve ilişkilerin normalleşmesi Karabağ anlaşmazlığının çözülmesi koşuluna bağlanmıştır. İşgalin Nahçivan'a yayılma olasılığı üzerine Türkiye'nin aldığı ve alabileceği önlemlerin yarattığı kaygılar ve Türkiye'nin gelişmeler karşısında Azerbaycan'a açıkça destek vermesi nedeniyle Ermenistan'la ilişkiler sona ermiştir. 12 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkes antlaşmasından sonra oluşan olumlu hava ve uluslararası toplumdan gelen baskıların etkisiyle hava koridoru yeniden açılmıştır (Aydın, 2001:412).

Türkiye'nin bu sorundaki en önemli adımı Ermenistan sınırının kapatılması olmuştur. Bu tarihten sonra Azerbaycan ile milli, tarihi ve kültürel bağları olan Türkiye, Yukarı Karabağ Sorunun çözümü için oluşturulan AGİT bünyesindeki Minsk Grubu'nda sorunun barışçı yollardan çözümü için çalışmaktadır.

Ateşkes anlaşmasından sonra bölgeye Bağımsız Devletler topluluğu ve AGİT gözlemciler gönderdi. Diplomatik çabalar sonunda bölgeye uluslararası askeri güç gönderilmesi gündeme geldi. AGİT, 2000 kişilik uluslararası bir kuvvet göndereceğini, bir ülkenin bu kuvvetin en fazla %30′nu sağlayabileceğini bildirdi. Bu arada Azerbaycan'ın Karabağ'da yer alacak uluslararası kuvvet içinde Türk askerinin de olmasını istemesi üzerine Ermenistan Dışişleri Bakanı Papazyan, uluslararası barış gücüne Türk askerini kesinlikle kabul etmeyeceklerini bildirdi. Bu uluslararası güç girişimi sonuçsuz kaldı (Arslan, 2011).

Aralık 2011 ayı içerisinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in vefatının yıldönümü sebebiyle Bakü'de düzenlenen törene TBMM Başkanı Cemil Çiçek de katılmıştır. Törende konuşma yapan Meclis Başkanı Hocalı katliamı ve Dağlık Karabağ sorununu gündeme getirmiş ve Ermenistan'la ilişkilerin iyileşmesinin ön koşulunun Azerbaycan topraklarındaki işgalin sona ermesi olduğunu vurgulamıştır (Akyürek, 2012:11).

Bağımsızlık sonrası dönemde iktidara gelen üç hükümet Karabağ probleminin gelişimine göre üç farklı siyaset uygulamışlardır. Müttalibov döneminde Rusya ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile yakınlaşma maksadı güdülürken, Elçibey hükümeti doğrudan Türkiye ve Batı'yla entegrasyonu amaç edinmiştir. Ancak Haydar Aliyev döneminde bu siyasetlere son verilerek, Batı, Rusya ve Doğu arasında "Denge Siyaseti" yürütülmeye çalışılmıştır. İlham Aliyev yönetiminin dış politikasının temel istikameti, babasının dış politikasını devam ettirmek olmasına rağmen, son dönemde Batılı ülkelerden beklenilen desteğin verilmemesi karşısında Rusya ile beklenilenden daha fazla yakınlaşmaya gitmiştir. Bunda Rusya'nın 2008 Ağustos'unda Gürcistan'a müdahalesi sırasında Batılı ülkelerin vaatlerin ötesinde etkili bir müdahalede

bulunmaması ve Karabağ sorununda beklenen desteğin verilmemesi büyük etkendir (Yılmaz, 2010:25-26).

Dağlık Karabağ sorunu, Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında çözümlenemeyen kronikleşmiş bir sorun durumundadır. Birçok uluslararası kuruluş ve devlet aracı olmasına rağmen sorun çözülememiştir.

1.4. TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE ERMENİ SORUNU

Son dönemlerde Türkiye`nin Kafkasya politikası ve genel olarak Türk Dünyası açısından yaşanan önemli gelişmeler arasında en çok dikkat çekenlerden birisi Türkiye-Ermenistan ilişkileridir. 2008–2010 yılları arasında yaşananların da gösterdiği üzere Türkiye - Ermenistan ilişkileri çeşitli hususlar itibariyle Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Türkiye`nin Kafkasya politikası, genel olarak Kafkasya'nın ve Türk Dünyasının geleceği, bu bağlamda da Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki ilişkiler açısından büyük önem taşımaktadır. Zira hem Kafkasya`nın Türkiye-Türk Dünyası ilişkileri bakımından önemi, hem de Türkiye - Ermenistan ilişkilerinin Türkiye`nin Kafkasya`daki konumu açısından ciddi sonuçlar doğurabileceği hususu tartışmasızdır. Genel olarak bakıldığında Ermenistan`ın konumu ve üzerinde kurulu olduğu coğrafyanın taşıdığı tarihsel değerler, Karabağ sorununun halen çözüme kavuşturulamaması, Ermenistan`ın Türkiye`ye yönelik iddiaları, Türkiye`nin bu konuda atacağı adımların Azerbaycan`da ve genel olarak Türk dünyasında Türkiye`nin imajını etkileme potansiyeli, Türkiye - Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesinin sunabileceği ekonomik ve diğer fırsatlar, bölgesel barış ve işbirliği ortamının tüm taraflara yapacağı katkılar ve diğer etkenler konunun derinlemesine irdelenmesini zorunlu kılmaktadır (Aslanlı, 2010: 517).

İlişkinin mevcut durumunun birçok nedeni ve ilişkilerin birçok dinamiği bulunmaktadır. Uzun yıllardan beri Ermenistan toplumunda yerleştirilen Türkiye ve Türk düşmanlığının yanı sıra, Sovyetleri Birliğinin dağılması sırasında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik toprak talepleri paralelinde gelişen bağımsızlık hareketi başarıya ulaşmış, aynı zamanda Azerbaycan'a yönelik işgal faaliyetleri, hem bu ülkenin içerisindeki gelişmelerin, hem de dış politikasının belirleyici etkeni olmuştur. (Aslanlı, 2010: 518-519).

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler Birliği Türkiye Cumhuriyeti ile imzaladığı 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyerek Türkiye'ye baskı yapmaya başlamış; daha sonra bununla da yetinmeyerek Türkiye'den Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesini ve Boğazlarda bir Rus üssü kurulmasını istemiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı toprak talebini, 1921 Moskova Antlaşması'nın Sovyetler Birliği'nin zayıf olduğu bir zamanda yapıldığını, şimdi durumun düzeltilmesi gerektiğini ifade ederek açıklamış ve ayrıca Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın toprağa ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Bu talepler Ermenistan'da yeni seçilen Eçmiyazin Katogikosu tarafından da desteklenmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan'da da Türkiye karşıtlığı 1960'ların başından itibaren yeniden bir ulusal politika olarak uyanmaya başlamıştır. 1915 olaylarının 50. yılına tekabül eden 1965 senesi, yalnızca Ermenistan'da değil tüm dünyada Ermeni Diasporası'nın girişimleri sonucunda Ermeni "soykırımının" 50. yıldönümü olarak tanıtılmıştır (Bozkuş, 2009: 6).

Ermenistan açısından, Batı dünyası ile doğrudan bağlantı kurmak ve ekonomik olarak gelişme sürecine girmek için en akılcı yol Türkiye ile ilişkilerini

geliştirmekti. Bu yüzdendir ki, Ermenistan'ın ilk devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan yönetimi ilk yıllarda Türkiye ile ilişkileri normalleştirmekten yana idi. Ancak Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Erivan yönetimine baskı yapan milliyetçi çevrelerin etkisiyle daha ilişkilerin kurulmaya başlandığı ilk anlardan itibaren bir türlü normalleşme sürecine giremedi (Özbay, 2011:3).

Ermeniler 1915'te kendilerinin Osmanlı Türkleri tarafından soykırıma uğradıklarını iddia ederek, bir Türk düşmanlığı miti oluşturmuştur. Bununla birlikte, Ermeniler Azerileri Türk olarak tanımlamakta ve Osmanlı düşmanlığını Azeri Türkleri üzerinde de devam ettirmektedir. Ermeniler, Sumgayıt olayları (25 sene önce ermeni milletçilerinin düzenlediği olay sonucunda Azerbaycan'ın Sumgayıt şehrinde yaşayan 20 kişiden çok ermeni öldürüldü ve sonraki senede bu olay "Azerbaycan vahşiliyi" gibi dünyaya tanıtıldı) sırasında akıtılan ilk kanın sorumluluğunu Azerilere yüklemekte ve Azerileri savaşı başlatan taraf olarak suçlamaktadır. Bu gelişmeler, savaşta etnik kimliğe bağlı oluşan bir mit olarak önem taşımaktadır (Yılmaz, 2011:15).

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ilk dönemlerine baktığımız zaman, Ermenistan'ın olumsuz tavırlarına rağmen Türkiye'nin ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalarını gözlemlemekteyiz (Aslanlı, 2010: 518). Türkiye, Ermenistan daha bağımsızlığını ilan etmeden önce Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'ı ikili ilişkileri geliştirme yollarını görüşmek üzere Nisan 1991'de Ermenistan'a göndererek Erivan ile iyi ilişkiler kurma iradesini ortaya koydu. Bu ziyaret aynı zamanda Ermenistan'a Türk tarafından yapılan ilk en üst düzey ziyaretti (Özbay, 2011:3).

Soğuk Savaş'ın bittiği ortamda Türkiye Ermenistan ilişkilerinin iyileştirilmesi, Güney Kafkasya'daki dengeler ve iki ülkenin çıkarları bakımından en

iyi seçenek olarak görünmüştür. İlişkilerin iyileştirilmesi Ermenistan açısından bakıldığında; Rusya'nın etkisinden kurtulma ve Batı'yla bütünleşebilme, tarihsel düşmanlıkları bir kenara bırakarak Türkiye ile ilişkiler kurabilme, Türkiye açısından bakıldığında ise, Orta Asya ve Kafkasya'da etkinlik kurabilme ve ABD'deki Ermeni lobisinin Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetlerin önüne geçebilme fırsatı olmuştur (Aydın, 2002:407). Bu kapsamda Türkiye, 19 Aralık 1991'de Ermenistan'ın ön koşulsuz olarak bağımsızlığını tanımış, insani yardım malzemelerinin Türk hava sahası ve toprakları üzerinden Ermenistan'a ulaştırılmasına izin vermiştir. Eylül 1992'de ise Türkiye-Ermenistan arasında Ermenistan'a buğday ve elektrik satışını öngören bir antlaşma imzalanmıştır. İstanbul-Erivan arasında uçak seferleri yapılmasına ve Ermenistan'a sefer yapan uluslararası havayolu şirketlerine ait uçakların Türk hava sahasını kullanmalarına izin verilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin öncülüğünde 25 Haziran 1992'de kurulan KEİ Teşkilatına, Karadeniz'e kıyısı olmadığı halde Ermenistan'ın da kurucu üye olarak katılması sağlanmış ve diğer uluslararası örgütlere girmesi desteklenmiştir. Ancak Türkiye tüm bu iyi niyet girişimlerine karşı, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle özellikle ulusal kamuoyundaki tepkiler karşısında diğer yeni bağımsız cumhuriyetlerde büyükelçilikler açarken, Ermenistan'da açmayarak diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınmıştır. Türkiye'nin insani nedenlerle Ermenistan'a AB buğdayının geçmesine olanak tanıması, Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargonun delinmesi biçiminde değerlendirmelere yol açınca, buğday geçişi yavaşlatılmış, Ocak 1993'te ise elektrik iletimi anlaşması iptal edilmiştir (Karagül, 2004:145).

Türkiye, Ermenistan ile ilişkileri geliştirerek hem Orta Asya'ya doğrudan bağlantı sağlayabilir hem de dış politikasında özellikle ABD'deki Ermeni

diasporasının çıkarttığı zorluklardan kurtulabilirdi. Ermenistan ile ilişkiler konusunda Türk yönetiminde iki farklı yaklaşım vardı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın temsil ettiği grup, SSCB'nin çökmesiyle Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da büyük bir şans elde ettiğini ve bunu kullanmak için aktif bir politika takip etmesi ve Kafkasya'da Azerbaycan'ı desteklemesi gerektiğini savunuyordu. Diğer grup ise Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini ekonomik işbirliği ile başlatarak geliştirebileceğini, bunun Ermenistan'ı Rusya'dan uzaklaştırarak, Türkiye'ye yakınlaştıracağı ve böylece Dağlık Karabağ sorunu konusunda da Türkiye'nin daha etkili olabileceğini savunuyordu. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 1992 yılında Türkiye'nin Ermenistan'a giden buğday sevkiyatına engel olmama nedenini açıklarken bunun insani nedenlerin ötesinde, açıkça Türkiye'nin ulusal çıkarına uygun olduğunu belirtti (Aydın, 2002:410).

Ermenistan Cumhuriyetinin ilk yöneticilerinden olan Ter Petrosyan, takip ettiği Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi politikası gereği, Türkiye'nin 1915 olaylarını soykırım olarak tanıması dahil hiçbir ön koşul öne sürmeden ilişkilerin geliştirilmesini istiyordu. "Ter Petrosyan'a göre, soykırım siyasi değil, tarihi ve ahlaki bir meseleydi. Soykırım, Ermeni halkının tarihinde korkunç bir olaydı; belgelerinin derlenmesi, nedenlerinin, gelişim süreçlerinin ve sonuçlarının tahlil edilip anlaşılması, kurbanlarının saygıyla anılması, insanlık için dersler çıkarılması, barbarca ve insanlık dışı niteliğinin gözler önüne serilmesi gerekliydi. Soykırım bir dünya görüşü veya felsefe değildi; bir ilke katına çıkarılmaz, hele Ermeni dış politikasının dayanacağı bir ilke olmazdı." Bu görüş, Ermeni siyasi düşünüsünde önemli bir değişim anlamına geliyordu. Çünkü yerleşik yaklaşıma göre, "Türkiye, sürekli 1915'i tekrarlamak için fırsat kollayan ebedi düşmandı. Ayrıca, soykırımda

uğranan kayıplar, Ermenilerin Türkiye'den toprak taleplerini meşrulaştırıyordu. İlişkilerin normalleştirilmesi, söz konusu bile olamazdı. Ermeni düşünce hayatında Türkiye'nin yerinin bu şekilde değerlendirilmesi, bağımsızlıktan önce geniş kabul görmüştü-bu değerlendirme, Sovyet ideolojisi tarafından geliştirilmiş, Komünist Partisi tarafından desteklenmiş ve soykırım tecrübesinin diasporada işleniş şekliyle enikonu genişlemişti. EUH'nin konumu, öteden beri sürdürülen, alışılageldik yaklaşımı olumsuzluyor, kolektif hafızaya meydan okuyor, Ermenistan'da ve diasporada soykırımın etrafında siyasileştirilmiş söylemin büyük bir bölümünü geçersiz kılma tehdidi yaratıyordu." (Libaridian, 2005: 124-125).

Ermenistan'ın soykırım propagandasına devam etmesi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaması, sınır anlaşması yapmaması üzerine, Türkiye Nisan 1993'te Akyaka Sınır Kapısını kapatmak zorunda kalmıştır. Ermeni diasporası olmak üzere, Ermenistan Hükümeti ABD ve Avrupa'daki çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığı ile Türkiye'den sınır kapısını açmayı talep etmektedir. Bunu talep ederken de, Ermenistan'ın ekonomik sorunlarından daha çok, "Batı Ermenistan" diye telakki ettikleri Türkiye'nin doğu illerinin ekonomik sorunlarını öne çıkarmakta, sınır kapısının açılması halinde özellikle Kars ve diğer illerin ekonomik açıdan ciddi bir gelişme kaydedeceğini dile getirmektedirler. Bu konu zaman zaman Ermenistan ve Türkiye basınında da gündeme taşınmaktadır. Bazı Türk basın yayın organları da bu konuda Ermenistan'ın sözcülüğünü yapmaktadır. Bu süreçte Türkiye'de yaşayan ve sayılarının 50-70 bin civarında olduğu ifade edilen Ermenilerin ciddi emeği olduğu söylenebilir. Sayılarının az olmasına rağmen, Ermeniler ciddi bir örgütlenme yapısına sahiptir. Bu örgütlenme sorumluluğunu da Ermeni Patrikliği üstlenmiştir. Patriklik sadece Ermenilerin dini ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, Ermeni ulusal

kimliği, gelenek ve göreneklerinin korunmasında ve Anavatan olarak tanımladıkları Ermenistan ile ilişkilerin kurulmasında önemli rol oynamaktadır (Kalafat, 2004).

Ermenistan sınırları dışında yaşayan Ermenilerin nüfusu Ermenistan'ın nüfusundan daha fazla olduğu için diasporanın Ermenistan dış politikası üzerinde belirleyici bir konumu ve etkisi bulunmaktadır (Akyürek, 2012: 9).

Ermenistan, bağımsızlığından bu yana Ermenistan dışındaki Ermenilerden gelen maddi yardımlardan yararlanmaktadır (Selvi, 2004)

Ermenistan'da 1998 yılının Mart ayında yapılan başkanlık seçimleri ile Robert Sedraki Koçaryan Devlet Başkanı seçilmişti. Robert Koçaryan, Levon Ter-Petrosyan döneminde Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin yumuşatılması sürecini şiddetle eleştirmiş, bu siyaseti bir taviz siyaseti olarak algılamıştır. Koçaryan'ın Başkan seçilir seçilmez Karabağ konusunda dönemin Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile görüşmeyi reddetmesi, Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetlerin Azaltılması Sözleşmesi uyarınca Ermenistan'ın konvansiyonel silahlarını denetleyen uluslararası komisyondaki Türk görevlilerin sayısının azaltılmasını talep etmesi ve Türkiye karşıtı görüşleri ile tanınan Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnak Partisi) yeniden açılmasına ve siyasi faaliyet göstermesine izin vermesi bu yeni siyasetin ilk adımlarını teşkil etmiştir (Bozkuş, 2009: 5-6).

Ermenistan'ın bölgedeki uzlaşmaz tavırları bu ülkenin gerçeklerini tanımayan diaspora Ermenileri ve Taşnakların iktidara getirdiği, Ruslar tarafından da desteklenen Koçaryan'ın yanlış politikaları sonucunda ortaya çıkmıştır ve bu durum bütün Kafkasya'nın güvenliğini etkilediği gibi yabancı güçlerin de bölgede üstün duruma gelmelerine sebep olmaktadır. (Selvi, 2004).

2000'li yıllara girildiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler; Ermeni diasporasının, her iki ülkedeki milliyetçi çevrelerin, kamuoyu baskısının ve üçüncü tarafların müdahalelerinin sonucu oluşan statükonun sınırları içerisine hapsedilmiş bir hale geldi. Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini soykırım iddialarının Ankara tarafından resmi olarak kabul edilmesine, Türkiye'nin ise Ermenistan ile ilişkilerini Dağlık Karabağ'ın işgaline son verilmesine bağlaması statükoyu iyice kuvvetlendirdi. Bu durum hem Türkiye, hem de Ermenistan'a olumsuz olarak yansıdı. Doğu'dan Azerbaycan, Batı'dan ise Türkiye tarafından ambargo uygulanan Ermenistan'ın ekonomisi her geçen gün kötüye gitti. Kafkasya bölgesinde planlanan ve uygulamaya konulan ulaşım ve enerji nakil hatları projelerinde Ermenistan hep dışarıda bırakıldı ve yalnızlaştı. Soykırım iddialarının Ermeni diasporasının çabalarıyla çeşitli ülkelerin parlamentolarında kabul edilmesi Türkiye'yi uluslararası arenada zor durumda bıraktı (Özbay, 2011:4).

1.4.1. Türkiye Ermenistan Arasındakı Protokoller ve Azerbaycan

2008 yılında Serj Sarkisyan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası T.C. Cumhurbaşkanı'nın Ermenistan cumhurbaşkanını tebrik etmesiyle birlikte Ermenistan ve Türkiye arasında ilişkiler iyileşmeye başlamıştır. İki devletin de oluşturulacak Tarih Komisyonu'na olumlu bakması, Sarkisyan'ın futbol maçı seyretmek için Abdullah Gül'ü Erivan'a davet etmesi Türk Ermeni ilişkilerinin farklı açılımlarını gündeme getirmiştir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği zirvesinin 23 Aralık 2010 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmesi ve Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'a gelmesi ilişkilerin düzelmesi anlamında birer umut olmuştur (Akyürek, 2012: 10).

10 Ekim 2009 tarihinde "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ile "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü" imzalanmış olup bu protokoller ikili ilişkilerin normalleştirilmesi için önem taşımaktadır. Protokollerin içeriğinde öncelikle 1915 olayı ile ilgili ortak bilimsel araştırmalar yapılması; kültür, eğitim ve bilim alanlarında işbirliği; eğitim alanında öğrenci ve uzman değişimi yanında çevre, ekonomi, turizm gibi konular da yer almıştır. Bu işbirliklerinin yürütülmesinde hükümetler arası komisyon oluşturulup Dışişleri Bakanlıkları düzeyinde çalışmalar yapılmıştır (Akyürek, 2012: 10).

Söz konusu protokoller bu aşamadan sonra ülkelerin parlamentolarına getirilecek ve burada onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti. Ermenistan yasalarına göre protokollerin önce anayasaya uygunlukları açısından denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmesi gerekiyordu. Ermenistan Anayasa Mahkemesi 12 Ocak 2010'da protokoller hakkındaki kararını açıkladı. Kararda protokollerin Ermenistan Anayasası'na uygun bulunduğu açıklanırken, gerekçeli kararda ise bazı maddelerin Ermenistan Anayasası ve Anayasa'nın atıfta bulunduğu 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi ile çelişemeyeceği ifade edildi. Ermenistan bu kararla birlikte sınırların açılması için Türkiye'nin ileri sürdüğü Dağlık Karabağ şartını kabul etmediğini, ortak sınırı tanımadığını, kendilerine göre "soykırımın" kesin ve tartışılmaz olduğunu, protokollerde kastedilen Ortak Tarih Komisyonu'nun kurulamayacağını bir anlamda ilan etmiş oldu (Özbay, 2011:5).

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollerle iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi açısından hem bölgede hem de AB, ABD gibi uluslararası aktörler nezdinde olumlu beklentiler yaratmıştı. Ancak yaşanan gelişmeler göstermektedir ki bu sürecin tamamlanması birçok faktöre bağlıdır (Arslan, 2011).

Ermenistan, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün iyi niyet gösterilerine rağmen uluslararası alanda Türkiye ve Türkler aleyhine her oluşumda yer alarak dünya ülkeleri parlamentolarında ve kamuoylarında soykırım bahanesiyle kampanyalar yürüttü ve yürütmektedir. Türkiye aleyhine bu teşebbüslerine rağmen Türkiye'nin kendisine karşı uyguladığı yaptırımları da kaldırmasını talep etmektedir ve bu konuda Amerika Birleşik Devletlerini ve Avrupa Birliği'ni Türkiye üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmaktadır. Ermenistan, Taşnakların aşırı milliyetçi hareketlerinden dolayı Trabzon'dan Hazar Denizine kadar silahlı bir tehdit unsuru oluşturmaktadır (Selvi, 2004).

Türkiye'nin 1915 olaylarının soykırım olmadığı görüşüne Azerbaycan destek vermektedir. 2007 yılında ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu'nda sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısının kabul edilmesi üzerine, Türkiye'nin yanı sıra Azerbaycan da konuya ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, alınan bu kararı kınadığını, ABD Kongresi'nin etnik lobilerin etkisi altında kalmaması gerektiğini ve Türkiye'nin arşiv belgelerini açma görüşünü desteklediğini açıklamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de Ermenilerin Türkiye'ye karşı öne sürdüğü asılsız iddialardan vazgeçmesi gerektiğini vurgulamıştır (Güzel, 2009:26).

II. BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA BASININ GELİŞİMİ

2.1. AZERBAYCAN BASIN TARİHİ VE GELİŞİMİ

Kitlelerin bilinçaltında atıl vaziyette saklı bulunan fikir ve his dalgalarından tufanlar estirip, belli bir amaç doğrultusunda kitleleri harekete geçirmede enformasyonun dayanılmaz bir gücü vardır. Zira basın dünyanın her tarafında sosyo kültürel ve entelektüel, politik yaşam tarzında sanıldığından çok büyük bir tesir yapar. Bu bakımdan demokratik bir imkan içerisinde toplumun gelişmesine hizmet etmeyen matbuatın gerçek anlamda bir yarar sağlayacağı söylenemez. Ona göre de, medeni ve hukuki yönden gelişmiş olan milletler matbuatı önem verilmesi gereken bir kurum olarak değerlendirmektedir (Uzun, 2002: 9). Martin Walker'in ifade ettiği gibi ''Basın yalnızca ulusal bir tartışmanın yer alabileceği bir arena olmaktan ötedir. Büyük bir gazete kendi başına tartışmada sözcü ya da haklı taraf olabilecek çapta bir kurumdur'' (Walker, 1999:21).

19. yüzyılın başında Azerbaycan'ın Aras'ın kuzeyinde kalan kısmının Rusya'nın hakimiyetine geçmesi, uzun vadede toplumsal ve kültürel değişikliklere neden olan bir durumdu. (Swietochowski). Türkiye sahasında görülen yenilik hareketleri, batı dünyası ekseninde şekillenirken, Azerbaycan'da görülen yenileşme hareketleri ise Rusya ekseninde gerçekleşir (Durmuş, 2008: 354).

XIX. asrın başında Rusların Azerbaycan'ı işgalinden itibaren imparatorluğun müstemlekecilik planlarının kurbanı olmuş Azerbaycan'da, halk cehalet içerinde bırakılmış, milli ve manevi değerlerinden kasıtlı olarak uzaklaştırılmıştı. Rusya,

hâkimiyetine aldığı bölgelerde ve bu arada Azerbaycan'da "Ruslaştırma" yöntemiyle yeni nesilleri kendi idealleri ve dünya görüşü çerçevesinde yetiştirmek istiyordu. Rusça konuşan ve Rusya'ya gönülden bağlı vatandaşlar oluşturmak üzere hedeflenen bu çalışma özellikle Türklerin yoğun olduğu bölgelerde uygulamaya konulmuştu (Babaşlı, 2003:221). Rusya Türklerinin birbirinden habersiz ve kendi problemleriyle uğraştığı bu dönemde Ruslaştırma için değişik planlar geliştirilmiştir. Ruslar hedeflerine ulaşmak için Rus-Tatar okulları açmış ve Müslümanların çocuklarının buralarda eğitim almaları için onları teşvik etmiştir. Bu okulları bitirenlerin bir kısmı da Rusya'da üniversite eğitimi almıştır (Yeşilot, 2009: 98).

1829 yılında hazırlanan "Güney Kafkasya Okulları Tüzüğü"ne göre 1830 yılından itibaren Azerbaycan'da eğitim dili Rusça olan resmi okullar açılmaya başlandı. Bu okullar, Şuşa'da 1830, Bakü'de 1832, Nuha'da 1832, Gence'de 1833, Nahçivan ve Şamahı'da 1837, Guba ve Ordubad'da 1854, Lenkeran'da 1856 yılında açıldı. Bu devlet okullarında Rus dili, Azerbaycan Türkçesi, coğrafya, tarih, hesap ve şeriat dersleri veriliyordu (Yılmaz, 2012: 363).

Batı düşüncesiyle temasa geçen bu ilk Azeri kuşak, Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da oluşmuş bulunan hürriyetçi düşüncelerin, demokrasi idealinin ve halkçılığın etkisinde kaldı. Rus okulları kanalıyla modern dünyaya açılma yolunu gören Azerbaycanlılar kısa zamanda başarılı sonuçlar elde etmişler ve edindikleri bilgiler ile hem Azerbaycan Türklüğünün eğitimini geliştirme hem de çeşitli bilim dallarında ileri gitme şansı bulmuşlardır. Rus okullarından yetişmiş münevverlerin takip ettikleri gaye Azerbaycanlıların ekonomik seviyesini yükseltmek, milli bir matbuat yaratmak, milli dili canlandırmak ve geniş halk kitlelilerine milli şuur ve milli terbiye aşılamaktı (Çamalan, 2013).

Rus okullarında eğitim gören ve Batı medeniyetini tanıyıp öğrenen bilim adamı Mirza Cafer Topçubaşi; büyük dilci Mirza Kazım Bey (1802-1870); bilim adamı, şair, tarihçi ve eğitimci Abbas Kulu Ağa Bakıhanov (1794-1847); gazeteci, yazar ve eğitimci Hasan Bey Zerdabî (1842-1907); yazar ve devlet adamı İsmail Bey Kutkaşınlı (1806-1861); eğitimci, şair ve yazar Mirza Şefi Vazeh (1794-1852) gibi Türk aydınları eserleriyle modern Azerbaycan edebiyatının kurulmasına öncülük ettiler (Yılmaz, 2012: 364).

Tıpkı Türkiye sahası Türk edebiyatında İbrahim Şinasi'nin yenileşmenin ilk şartı olarak halka yönelmeyi ilke edinmesi ve bu ilkeyi gerçekleştirebilmek için gazete faaliyetlerine girişmesi gibi, Azerbaycan'da da adlarını andığımız yazar ve düşünürler bu amaçla gazeteyi önemli bir unsur olarak görürler. Kafkasya'da Rusların ve Gürcülerin çıkardıkları gazetelerin kamuoyundaki etkilerini yakından görme olanağı elde eden isimler, gazeteciliğe yönelirler (Durmuş, 2008: 354-355).

Azerbaycan halkının Müslüman cemaatten ulusal kimliğe geçişi ve Azerbaycan'ın aydınlanmasının siyasal bir nitelik kazanması yolunda basının faaliyete geçmesi çok önemli bir kilometre taşı olmuştu. Mehmet Emin Resulzade'nin tabiriyle "Gazetelerin bugünkü milliyetler teşekkülünde oynadıkları rol malumdur. Bu rolünü onlar Rusya Türklüğü için dahi ifa ediyorlardı.". Bunu şu şekilde açıklamak uygun olur: Dili, tarihi, vatanı, gelenek-görenekleri, dini… vb. değerleri bir olan insanlar bir milliyet teşkil ederler. Ancak bu özden, modern anlamda bir "millet" ortaya çıkması ortak bir şuur ve iradenin tesisine bağlıdır. Yani bir diğer değişle millet, bir olay ya da durum karşısında ortak bir refleks gösterebilen insanlar topluluğudur. Ortak bir refleksin de ön şartı elbette eşzamanlı bir duyuştur. İşte basın, farklı bölgelerde dahi yaşasalar çok sayıda insanın aynı anda bir olaydan

ya da ortaya çıkan bir durumdan haberdar olmasını sağlayabilir ve bunun da ötesinde sorumluluk sahibi bir basın aynı anda binlerce insanın aynı şekilde düşünmesi ve tepki göstermesi için yönlendirme yapılabilir, yani kamuoyu oluşturabilir. Ne yazık ki, Rusya Müslümanları XIX. asrın son çeyreğine kadar gerek Çarlık istibdadı nedeniyle gerekse idealist aydın azlığı nedeniyle bu benzersiz imkândan yararlanamadılar (Açıkkaya, 2010: 415).

Azerbaycan basını ilk adımlarını Azerbaycan dışında atmış ve ilk gazete, mecmua ve dergiler Bakü'de değil, Tiflis'te basılmaya başlamıştır (Yılmaz, 2012:365). Daha 1823 yılında Tiflis'te "Tiflisiski Vedomosti" (Tiflis Haberleri) adıyla Rusça bir gazete çıkmaya başlamıştı. 1832'den itibaren Azerbaycan Türkçesinde de nüshaları yayınlanan bu gazete gibi 1832-1864 yılları arasında yine Rusça olarak çıkan "Zakavkaskiy Vestnik" (Kaskas-Ötesi Haberleri) gazetesinin de 1845'den itibaren Azerbaycan Türkçesinde nüshaları yayınlanmıştı. Ancak bunların hepsi resmi gazeteler olup, resmi haberler, ilanlar, vergi kanunları… vb. ile ilgili konularda muhataplarını bilgilendirmek ve içeriklerinden de anlaşılacağı gibi devlet işlerini yayınlamışlar. Bunların Azerbaycan Türkçesinde neşredilen nüshalarının dahi herhangi bir milli yönünün olmadığı ve milli basın kapsamına dâhil edilemeyeceği tartışmasızdır (Açıkkaya, 2010: 415). Resmi devlet gazetesi olarak haftada bir defa yayımlanan ve hükümet emirlerini, kararnamelerini duyuran ''Kaskas-Ötesi Haberleri'' ancak 1846 yılına kadar yayımlandı ve bundan sonra 30 yıl boyunca Azerbaycan'ca gazete yayınlanmadı (Hüseynov, 2005:53).

Ayrıca Bakü'de Ocak 1832 yılından başlayarak Azerbaycan Türkçesinde "Tiflis Ehbarı" gazetesi yayınlanmaya başlar. Ancak birkaç sayısı yayınlandıktan sonra, neşri devlet tarafından durdurulur (Yılmaz, 2012: 365). Batılı gazetelerden

farklı olarak devlet tarafından çıkarılan bu gazeteler, o zamanlar Çar yönetiminin Kafkaslardaki yerel temsilciliğinin yerleştiği Tiflis şehrinde, Rus asıllı Sankovski'nin redaktörlüğünde basılmaktaydı.

Basım işine 1812 yılında başlanılan Azerbaycan'da ilk süreli yayınların yayınlanması 19 yüzyılın 2. yarısına kadar gecikmiştir. Gecikmenin nedeni olarak ise, Çarlık Rusya'sının Kafkasyalılar arasında Rusçanı yaygınlaştırmak istemesi ve diğer taraftan Azerbaycan'ın dinen farklı olması gösteriliyor (Hüseynov, 2005: 52-53).

Azerbaycan'da matbuat denilince ilk akla gelen Hasan Bey Melikzâde Zerdabi'dir. "Ekinçi" gazetesinin yayınlanması Azerbaycan maarifçiliği açısından dönüm noktası olmuştur. Azerbaycan matbuatının ve tiyatrosunun kurucusu olan Zerdabi aynı zamanda eğitimci, sosyolog ve cemiyet adamı olarak da önemli hizmetlerde bulunmuştur. Çağdaş Azerbaycan maarifçiliğinin kurucusu olarak Zerdabi'yi kabul etmemiz uygun olur (Mirehmedov, 2003: 6-7).

1872'de "Ekinçi" adlı gazeteyi yayınlamak isteğiyle Kafkasya'nın resmî makamlarına müracaat eden Zerdabi, yalnız üç yıl aradan ve uzun, üzücü mücadelelerden sonra gereken izni alabildi. 1874'te İstanbul'a gelerek matbaa ürünleri ve hurufat elde etti (Çukurova Sanat, 2010:6).

Hasan Melikzade Zerdabi 22 Temmuz 1875'te Azerbaycan Türkçesi ile "Ekinçi" adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın ilk milli gazetesi olma özelliğini taşıyan gazetede, tarım, toprağın verimliliğinin arttırılması, ziraat, ticaret meseleleri, dünya devletlerinin siyasetleri, Çar hükümetinin yayınladığı fermanlar, tıp bilgileri ve ilmi bilgilerin yanı sıra eğitim faaliyetleri ile ilgili bildirilerde yer almaktadır. Zerdabi, halkı gaflet uykusundan uyandırmanın, eğitim

ve ilimle ilgili düşüncelerini geniş kitlelere aktarmanın yolunun ancak ana dilde bir gazete çıkarmakla olacağına inanır (Yeşilot, 2003: 62).

Zerdabi "Hayat" gazetesinde yazdığı "Rusya'da Evvelimce Türk Gazetesi" adlı makalesinde bu süreci şöyle anlatır:

"Bizim Cemiyet-i Yardım bina tutmadığından, tiyatro oyununu oynadığınız salonun boş kaldığı vakit anladım ki, Müslüman kardeşlerimizi bir yere toplayıp okullar açtırarak sokaktaki çocukları okutmak mümkün değildir. İlimsiz bu devirde yaşamak mümkün değildir. Ne yapmalı? Herkesi çağırıyorum gelmiyorlar, gösteriyorum görmüyorlar, söylüyorum anlamıyorlar. Sonunda anladım ki bağırıp-çağırarak zorla anlatmaktan başka çarem yoktur. Mutlaka bu anlattıklarımı bir anlayan olacaktır. Akan bir suyun altına ne kadar sert bir taş koyarsan koy zamanla o taş eriyip delinecektir. Öyleyse doğru söz de bir gün anlaşılacaktır. Onun için mutlaka gazete çıkarmak gerekmektedir. Her yıl gazete okuyanlardan 10 kişi anlasa onların sayısı her yıl artacaktır. Suyun önünü kesen o baraj sonunda dayanamayıp yıkılacaktır." (Yeşilot, 2009).

Zerdabi, "Ekinçi"nin ilk sayılarından birinde gazetenin amaçlarını açıklayarak şöyle diyordu; "Her bir vilayetin gazetesi gerek o vilayetin aynası olsun. Yani vilayetin sakinlerinin yapdığı işler, onlara lazım olan şeyler hülasa, onların her bir derdi ve ricası o gazetede yayınlansın ki, o gazeteyi gören, halkı aynada gördüğü gibi görsün" (Zerdabi, 2010).

Basın faaliyetleri "Ekinçi" ile sona ermez, 1870'te Hacı Zeynalabidin Tagiyev tarafından satın alınarak Azerbaycan Türklerinin yayın organı haline getirilen "Kaspi" gazetesi faaliyete başlar. 1879'da Celaleddin ve Hacı Said Ünsizade kardeşler Tiflis'te "Ziya" adında edebi – dini bir mecmua çıkarmışlar,

ancak “Ziya”, 1880 yılından itibaren yayın hayatına “Ziya-i Kafkasya” adı ile devam etmiştir (Yüksel, 1988: 93-94).

“Ziya” ve “Ziya-i Kafkasya”, Azerbaycan matbuat hayatında önemsiz bir gazete olarak kabul edilmiş, hakkında sıklıkla tenkit yazıları yazılmıştır. Yayın ilkeleri olarak “Ekinçi” gazetesi ile tam bir karşıtlık içinde olan “Ziya-i Kafkasya”, daha çok dini konulara yönelmiş, batıl inançlar, cennet cehennem gibi kavramlar üzerinde durmuştur (Durmuş, 2008: 358).

“Ziya-i Kafkasya” 1884’de kapandı, ancak bu kez de Celal Ünsizade sahneye çıktı ve 1883 yılında itibaren 1891’e kadar yayın hayatında kalacak olan Keşkül’ü yayınlamaya başladı. İlk 19 sayısı dergi, sonraki 567 sayısı haftalık gazete şeklinde çıkan “Keşkül” daha ziyade bir edebi gazete olma özelliği gösterse de, Azerbaycan’da ilk defa “millet” kavramının siyasi ve kültürel anlamda kullanıldığı, milletin ve dinin ayrı şeyler olduğunun vurgulandığı gazete olması yönüyle çok önemliydi (Açıkkaya, 2010: 416 -417

Bağımsız Azerbaycan matbuatının en uzun soluklu (1870-1918) ve Rusya Türklüğünün en itibarlı gazetelerinden biri olan Kaspi’nin eksikliği anadilde değil de Rusça olarak yayın yapmasıydı. Özellikle 1895’de genel yayın editörlüğüne Ali Merdan Topçubaşı’nın getirilmesinden sonra Kaspi’nin milli basın kapsamında olduğu kesindir ve 1918 Mart olaylarında Bakü’de Ermeni alayları tarafından hedef seçilerek matbaasının yakılması bunun en büyük delilidir (Açıkkaya, 2010:417).

"Keşkül"den sonra Azerbaycan dilinde gazete, Memmedağa Bey Şahtahtılı tarafından 1903 yılının Mart ayında Tiflis'te "Şargi Rus" adıyla çıkarılmaya başlandı. Başörtüsü meselesi, alfabe değiştirilmesi, mekteplerde eğitimin geliştirilmesi gibi konularda yazılar çıkan, kültür, edebiyat, dil meselelerine dikkat eden gazete, hem de dünya klasiklerinin tercümelerini de yayınlıyordu. Haftada 3 gün, 8 Haziran 1904

yılından ise günlük yayınlanan ve liberal çizgi benimseyen gazete, Çarlık rejimi, mevcut siyasi ve sosyal hayatla ilgili konulara hiç dokunmuyor, sadece halkın bilinçlendirilmesi ve medeniyeti üzerine yazılar yayınlıyordu (Hüseynov, 2005: 55). "Şargi Rus" Kafkasya'da büyük bir sevinçle karşılanmış ve kısa zamanda Türkiye, İran ve diğer Türk cumhuriyetlerinde geniş okur kitlelerine hitap eder konuma gelmiştir. Gazetenin böylesine önemli bir konuma gelmesinde M. A. Şahtahtlı'nın önemli rolü vardır. Doğu ve batı dillerini çok iyi bilen M. A. Şahtahtlı, Sankt Petersburg'da dilbilim okumuş, Leipzig Üniversitesini bitirmiş ve Sorbon'da Doğu Dilleri Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmış, entelektüel birikimi yüksek bir şahsiyettir (Durmuş, 2008: 359).

Azerbaycan'da çıkarılan ikinci siyasi gazete olan "Şargi Rus", aynı zamanda ilk Türkçe günlük gazete olma özelliğini de taşır. Gazetenin 1904'te kapanmasıyla 1905 öncesi Azerbaycan basın tarihi de sona ermiştir (Yüksel, 1988: 99).

Bunlar 1905 Rus İnkılâbına kadar yayımlanan Türk gazete ve dergileridir. 1905 yılında sansürün gevşemesiyle 1905-1917 yılları arasında "Hayat", "İrşad", "Füyuzat", "Molla Nasrettin", "Mazhar", "Açık Söz", "Dirlik", "Terakki", "Taze Hayat", "İttifak", "Şelale" gibi gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir (Yılmaz, 2012: 365).

Genel olarak 1870-1889 yıllarında Kafkasya'da 56 yayın organı faaliyet göstermiştir. Bunun 20'si Rusça, 15'i Gürcüce, 15'i Ermenice, 3'ü Azerbaycan dilinde idi. Bilim cemiyetleri, kurum ve kuruluşların yayınlarını da dikkate alırsak bu rakam 69'a ulaşır. Bu yayın organlarının bazılarının ömrü çok kısa olmuştur. Beş yıldan fazla yayınlanabilmiş basın organlarının sayısı yirmi üç olmuştur. O dönemde Rusça çıkan gazeteler aşağıdakilerdir: "Gafgaz", "Tiflisski vestnik", "Tiflisskiye obyavleniya", ("Tiflisski listok"), "Kaspi", "Yuridiçeskoe obozrenie", "Bakinskiye izvestiya", ("Bakinski torgovo-promışlennı listok") ve "Severnıy Kavkaz".

Bakü'de Rusça çıkan gazeteler ideolojik ve siyasi bakış açısı itibariyle Kafkasya'da çıkan gazetelerle aynı safta yer almıştır. Azerbaycan'da çıkan ilk Rusça gazete "Bakinski listok" (Bakü sayfası) idi. Gazetenin genel yayın editörü Bakü reel gimnazyumunun öğretmeni Hıristian Sink idi. Gazetenin ilk satışı 19 Mart 1871'de çıkmıştır. 1872 yılı ocak ayından itibaren gazete yeniden çıkmaya başlamış ve aynı yılın haziran ayının 3'üne kadar devam etmiştir (www.azerbaijans.com).

2.2. 1905 SONRASI AZERBAYCAN BASINI

20. yüzyılın başlarında Rusya'daki siyasal hareketlenmelerin de etkisiyle ortaya çıkan her bir siyasal örgütün kendi yayın organı vardı ve bunların çoğu resmi olarak izin alınmadan yayınlanıyordu. 1903 yılının ilkbaharında Rusya Sosyal Demokratik Federal Partisinin Bakü Komitesinin Azerbaycan dilinde ilk gizli sosyal demokrat sayfasını çıkarmasıyla başlayan süreç, daha sonra gizli gazetelerin basılmasıyla devam etti ve sonunda ilk legal Bolşevik gazeteleri çıkmaya başladı. Bu gazetelerin yayın evleri, o kabilden devrimin ünlü "İskra" gazetesinin basıldığı "Nina" matbaası, evlerin bodrum katlarında, polisten saklanarak gizli çalışıyordu. Böylece, Azerbaycan dilinde yayınlanan sosyal-demokrat işçi gazetesi "Hümmet", ilk legal Bolşevik gazetesi ise Azerbaycan ve Ermeni dillerinde yayımlanan "Devet-Goç" oldu. 1904 yılında çıkarılan "Hümmet" gazetesi, daha sonra tüm Türk dilli sosyal demokratları başına topladı ve aynı isimle bir siyasi grup oluşturdu (Hüseynov, 1988: 66).

1905 ihtilalı sonrası oluşan kısa süreli özgür ortamda basın faaliyetleri daha bir hızlı gelişim göstermiştir. 1905 ihtilalını takiben Azerbaycan'da maarif dernekleri kurulmaya başlanmış, Müslüman Yardım Cemiyeti bunun en güzel örneklerindendir.

Cemiyetin gayesi kimsesizlere, fakirlere, evsizlere, yaşlılara, hastalara yardım etmek, fakir öğrencilerin okumasına destek olmaktır. Bu nedenle Azerbaycan sosyal tarihindeki yeri önemlidir. 1906 yılında kurulan Neşr-i Maarif Cemiyeti, Necat cemiyeti de, Müslümanlar arasında eğitim çalışmaları yapmakta, okuma yazma kursları düzenlenmekte, Müslüman çocukların ilk, orta, yüksek tahsillerine destek olmakta, ana dilin ve edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmakta ve kütüphaneler kurulmasını sağlamaktadır. Bu cemiyetler sadece eğitim ve kültürün gelişmesine katkıda bulunmamış, aynı zamanda halkın milli bilincinin oluşmasını da sağlamıştır (Yeşilot, 2003: 83-87).

1905 tarihinde, tanınmış milyoner Hacı Zeynalabidin Tagıyev'in şahsi nüfuzu sayesinde Azerbaycan dilinde "Hayat" adlı gazetenin çıkarılmasına izin verildi. Gazete etrafında dönemin önemli aydınlarından, Azerbaycan'ın meşhur yazarı Necefbey Vezirov, Hasan Bey Zerdabi, Neriman Nerimanov, Firudinbey Köçerli, Abbas Sehhet, Mehemmed Hadi, Mirze Elekber Sabir, gibi güçlü kalem sahipleri toplanmıştı. "Hayat" gazetesinin sahibi Elmerdan Bey Topçubaşov, editörleri Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Bey Ağayev'di. Gazete Çarlık Rusya'sının sarsıldığı devre tesadüf ediyordu ve toplumsal, dini, politik, felsefi, edebi yorumlu yazılar yayınlaya biliyordu (Hüseynov, 2005:56).

Bakü'de çıkarılan "Hayat", Türk milliyetçiliği temasının yoğun olarak işlendiği bir yayın organı olmuştur. Ali Bey Hüseyinzade, Azerbaycan Türklerinin Türk dünyasının bir parçası olduğu fikrini yaymıştır. Hüseyinzade, Türkçülüğe ve İslamiyet'e büyük önem vermiştir. Fakat bununla da yetinmemiştir. Reformcu fikirlere sahip olan Hüseyinzade çağdaşlaşmayı kaçınılmaz bir gereklilik olarak görmüştür. Ziya Gökalp tarafından sonradan Türkiye'de güncelleştirilen

‘’Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak’’ sloganı, ilk olarak Azerbaycanlı aydın Ali Bey Hüseyinzade tarafından ortaya atılmıştı. (Çağla, 2002:12).

Hayat, kısa süre içerisinde Azerbaycan’da önemli bir etkinlik kazandı ancak toplam 325 sayılık bir yayın ömrüne sahip olabildi. Hayat ile aynı yıllarda etkinlik gösteren “İrşad” gazetesi de yine Ahmet Ağaoğlu tarafından yayınlanmaktaydı. Bu gazetelerde, ünlü Azerbaycanlı müzisyen Üzeyir Hacıbeyov’un da yazıları yayımlanmıştır (Özlü, 2013).

1906 – 1907 yılları arasında yayınlanmış “Füyuzat” dergisi de Azerbaycan basınında önemli yer tutmaktadır. Hacı Zeynalabidin Tagıyev’in mali yardımıyla Ali Bey Hüseyinzade tarafından çıkarılan dergi, Türkçülük, dine bağlılık ve liberal görüşleri tebliğ ediyordu. Dünya, Osmanlı, Rus ve yerli klasikler hakkında yazılar çıkan dergide, Hasan Bey Zerdabi, Mehemmed Hadi, Mirze Elekber Sabir ve başkaları da kendi eserlerini yayınlıyorlardı.

Bu yıllarda Ömer Faik Nemanzade ve diğer zengin arkadaşları Meşedi Alesker Bağırov’la Celil Memmedguluzade, Tiflis’te “Geyret” matbaasını kurdu. 1905 yılı 7 Mart tarihinde izin alan matbaacılar, günlük olarak Azerbaycan dilinde Resmi Telgraf Ajansının haberlerini yayınlamaya başladılar. Bu arada Celil Memmedguluzade, “Molla Nasrettin” isimli mizah dergisi yayınlamak için başvurdu ve böylece “Molla Nasrettin” (1906-1931) adlı mizah dergisinin ilk sayısını 7 Nisan 1906'da çıkardı (Hüseynov, 2005:56-57).

Azerbaycan basın tarihinin onur verici yayınlarından biri, düşünce ve idealleri hiçbir zaman eskimeyen “Molla Nesrettin” dergisidir. Derginin genel yayın editörü Mirze Celil’in çabalarıyla bu dergi modern dünya dergileri seviyesinde çıkıyordu. “Derginin ilk sayısı 7 Nisan 1906 yılında çıkmıştır. Dergi yazıları bir milletin

üzerinde oynanan oyunları, eziyetleri ve haksızlıkları yansıtıyordu. Derginin birinci sayısı 1.000 adet basılmıştır. Kısa süre sonra "Molla Nesrettin" ismi dillerde dolaşmaya başlamıştır. Derginin 2. sayısı ise 2.000 tirajla çıkmıştır. C.Memmedguluzade sansürün izin vermediği resim ve yazıların yerini, boş bırakarak "Bizden kaynaklanmayan nedenlerle bu yer boş kaldı" yazıyordu. "Molla Nesrettin"in eleştirilerinden rahatsız olan Rus yönetimi 8 Haziran 1907'de derginin kapatılmasına karar vermiştir. Bu olay halkın itirazına neden olmuştur. 1908-1909'lu yıllarda dergi birkaç defa kapatılmak istenmiştir (www.azerbaijans.com). "Molla Nasrettin" dergisi, hiciv içerikli bir kült eser olarak ele alınabilir. Azerbaycan'ın hiciv şairlerinden Mirza Elekber Sabir'in de yazılar kaleme aldığı "Molla Nasrettin", 1906′dan 1917′ye kadar Tiflis'te, 1921′de Tebriz'de ve 1922′den 1931′e kadar Bakü'de yayınlanmıştır (Özlü, 2013).

İlk yasal Bolşevik gazetesi olan ve haftada iki defa 2-3 bin tirajla yayınlanan "Devet-Goç" gazetesi, sadece 19 sayısı çıktıktan sonra 1906 yılının Ağustos ayında sansür yetkililerince kapatıldı. Yeni gazete çıkarmaya izin alamayan Bolşevikler, elinde izni olduğu halde, gazete çıkarmaya parası olmayan gazeteci Mehdibey Hacınski ile konuşarak "Tekamül" isimli gazeteyi 16 Aralık 1906 yılından beraber çıkarmaya başladılar. Öte yandan gazete olarak çıkarılan "Tekamül"ün ismi resmi organlarda dergi olarak geçiyordu. "Hümmet" fıkrası tarafından çıkarılan gazetenin yazarları arasında sonralar Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı olan Mehmet Emin Rasulzade'de vardı (Hüseynov, 1988:101). Azerbaycan Bolşeviklerinin çıkardıkları toplam 9 gazeteden Milli dilde yayınlanan üçüncüsü olan "Tekamül" 26 Mart 1907 yılına kadar yayınlandı. "Tekamül" kapatıldıktan sonra onun yolunu devam ettiren "Yoldaş" gazetesi, Bolşeviklerin Azerbaycan dilinde çıkardıkları 4., toplam ise 13. gazeteydi. "Yoldaş"tan sonra Azerbaycan'da 10 yıl

içinde Bolşeviklerin yerli dilde gazete çıkarmalarına izin verilmedi. Böylece, Azerbaycan'da Sovyetlerin hakimiyetine kadar Azerbaycan, Rus ve Ermeni dillerinde toplam 50'e kadar Bolşevik gazetesi yayınlandı. Bunlardan biri olan "Bakinski Raboçiy" (Bakü işçisi) gazetesi günümüzde de resmi devlet gazetesi olarak yayınlanmaktadır (Hüseynov, 2005: 58-59). Azerbaycan matbuatının en uzun ömürlü gazetesi olan "Bakinskiy Raboçiy" Neriman Nerimanov gibi Azerbaycan sosyalizminin önde gelen isimlerinin de yazılar kaleme aldıkları bir yayın sahası oluşturmuştur.

Birinci Dünya Savaşı başladığında (1914) Azerbaycan'da Türkçe yayın yapan iki günlük gazete vardı. Bunların biri 1914 Ekim'inden sonra yöneticiliğini Mehmet Emin Rasulzade'nin yürüttüğü "İkbal" gazetesi, diğeri ise S. Tahirov tarafından neşredilen ve başyazarlığını H. Vezirov'un yaptığı "Sada-yı Hak" gazetesi idi. Aynı dönemde, Hacı Zeynalabdin Tagıyev'in mali desteği ile Hasan Bey Zerdabi tarafından Rusça çıkarılan "Kaspi" gazetesi de yayın hayatına devam etmekte idi.

Birinci Dünya Savaşı sürmekte iken, 2 Ağustos 1915 tarihinde, Mehmet Emin Rasulzade, "Açık Söz" gazetesini neşretmeye başladı. Gazete liberal-milliyetçi bir çizgide idi ve Mehmet Emin Rasulzade'nin belirlediği, daha sonra kurulacak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin de esasını teşkil edecek fikirleri yaymaktaydı. "Açık Söz" gazetesi, o zamana kadar yaygın olarak kabul edilen "Rusya Müslümanları" tabirinin yerine "Rusya Türkleri" ve "Türkler" tabirini kullanarak, tartışmaları dini değil, milli bir mecrada değerlendireceğini gösterdi. Türkiye gibi Azerbaycan'da da aydınlar ve devlet tarafından yürütülmeye çalışılan "ümmetten millete geçiş" süreci, Azerbaycan için belki de ilk kez "Açık Söz" gazetesi ile hedef olarak belirlenmekte idi (Özlü, 2013).

1918 yılında Azerbaycan'da ilk resmi organ olan "Azerbaycan" gazetesi, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Milli Meclisinin yayın organı olarak yayına başlamıştır (Genberli, 2001:198).

1919'da 20'den fazla Bolşevik gazetesi yayınlanmıştır. Azerbaycan dilinde "Bakı İşçi Konferansı Haberleri", "Azerbaycan Gençleri", "Hürriyet", "Hak", "Fukara Sedası", "Zahmet Sedası", "Ekim Devrimi", "Genç İşçi", "Azerbaycan Fukarası", Rusça "Nabat", "Molot", "Proletari", "Raboçi Put", "Golos Truda", "Bednota", "Molodoy Raboçi", "Novıy Mir", ve başkaları da Azerbaycan Bolşevikleri tarafından yayınlanmıştır. Bu gazetelerin ömrü çok kısa olmuş, bazılarının sadece birkaç sayısı çıkmışsa da "Komünist" gazetesi "Hümmet'', "Devet-Goç", "Tekamül", "Yoldaş", "Hümmet" (1917-1918), "Bakü Şurasının Haberleri" gibi Bolşevik gazetelerinin devamı gibi yayınlanmıştır.

"Komünist" gazetesi 29 Ağustos 1919 yılından itibaren çıkmaya başladı. Azerbaycan Bolşevikleri "Komünist" gazetesini hükümet organlarından habersiz çıkarmışlardır. 1919'da çıkmış gazetenin editörlüğü Ruhulla Ahundov tarafından yapılmıştır. Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra 30 Nisan 1920'de Alihaydar Garayev'in editörlüğünde "Komünist" gazetesi yasal olarak yayına başlamıştır (www.azerbaijans.com).

1929 yılında Azerbaycan Devlet Bilimsel Araştırma Enstitüsünde Gazetecilik Bilimi Araştırma Departmanının kurulması ile ise gazetecilik alanında bilimsel araştırmalar yapılmaya başlanıldı. Yönetim gazetelerin dağıtımında da önemli adımlar attı. 1928 yılında ülkede 115 postane vardı. 1940 yılında ise onların sayısı 524'e çıkarıldı. Bunlardan 402'si köylerde çalışıyordu. Posta servisiyle 1928 yılında 4.4 milyon gazete ve dergi dağıtılmıştıysa, bu sayı 1940 yılında 85 milyona ulaştı.

Daha sonra ülkede basın işçileri için meslek kursları düzenlenmeye başladı. Temmuz 1921'de ise altı haftalık profesyonel teknik eğitim okulu Yayıncılar Birliği tarafından açıldı. Gazeteciliğin geliştirilmesi için en önemli adımlardan biri de 1928 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesinin Şark Fakültesinde Gazetecilik bölümünün kurulması oldu (Hüseynov, 2005:61). Gazetecilerin ideolojik eğitimine önem verilen Sovyetler Birliğinde gazetecilik eğitimi veren okullarda, sistemin gazetecilerden beklediği sorumluluklara yönelik eğitim politikası izlendi. Sovyet Gazeteciler Birliğinin her yıl düzenlediği özel seminerler de bir bakıma gazetecilere kendi sorumluluklarını hatırlatma amacına hizmet ediyordu (Genberli, 2001:198).

Azerbaycan'da 1988 yılında patlak veren Dağlık Karabağ sorununa merkez yönetime bağlılığından dolayı halkın beklediği müdahalede bulunamayan ülke yönetimine karşı itirazlar yükselmeye ve milliyetçilik söylemleriyle değişik toplumsal örgütler ortaya çıkmaya başlandı. Gelecekte eylemlerini Moskova yönetimine karşı egemenlik ve bağımsızlık mücadelelerine dönüştürecek bu örgütler mevcut ılımlı ortamdan yararlanarak ilk başlar yasa dışı olarak gizlice, resmi kayıtlardan geçtikten sonra ise yasal olarak kendi yayın organları olan gazete ve bültenleri çıkardılar. Bu tür yayınların ilk örnekleri olarak "AHC'nin bülteni", "Tribün", "Azerbaycan" mecmualarını, "Meydan" gazetesi gösterilebilir. Azerbaycan Halk Cephesinin resmen kayıtlardan geçmesiyle "Azadlıg" gazetesi onun organı olarak yayınlanmaya başladı. Bu gün de partiye bağlılığını sürdüren gazete daha sonralar yayınını parti organı olarak değil, gazetecilerin çıkardıkları gazete olarak devam ettiriyor (Hüseynov, 2005: 62).

2.3. GÜNÜMÜZDE AZERBAYCAN BASINI

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, her alanda gelişme göstermekte, bölgenin en önemli ve güçlü ülkelerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Sovyet sonrası çağdaş Azerbaycan'ın on yılı (1994–2003) özellikle Haydar Aliyev ve politikaları ile şekillenmiş ve kendisinden sonraki dönemde de bu politikaların belirleyiciliği devam etmiştir. Bu dönem aynı zamanda ülkenin uluslararası sisteme entegrasyonu açısından bazı olumsuzluklara karşın ciddi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak da bilinir (Budak, 2011: 3).

Yaklaşık 70 yıl süren Sovyet Yönetimi'nden sonra, bağımsızlık sürecinde ortaya çıkan ve bu sürecin çok önemli ve aktif bir aktörü olan basının temelleri de bu dönemde atılmış, bağımsızlık sonrası basın geçmişteki yapılanmanın izlerini belli ölçülerde taşımış, bu durum bir yandan reddedilen Sovyet sistemiyle özdeşleşen Aliyev ismine yönelik bir tepki olmuş, bir diğer yandan ise Aliyev iktidarına karşı çıkan siyasal güç odaklarının kontrolü basın üzerinde söz konusu olmuştur. Böylece, Sovyet sistemine tepki olarak ulusal bağımsızlık mücadelesi, geçiş sürecinde, Aliyev yönetimine karşı bir iktidar mücadelesine dönüşmüş, siyasi arenada ve mücadele ortamında basın hem bir silah hem de bir hedef olarak merkezi rol üstlenmiştir (Genberli, 2001:198).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, eski değerlerden vazgeçen, ancak yeni değerler konusunda bilgiden mahrum olan toplum belirsiz bir durum içerisinde hayli kararsız kalmış ve ABD ve Batı demokrasisinin yeni değerler şeklinde sunulması toplumun bu yöne yönelmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca, genel olarak Azerbaycan medyasının çağdaş seviyesinin yetersiz olduğu kanısı da bilim çevreleri arasında yaygınlık kazanmıştır (Enserov; 2010:75).

SSCB'de başlatılmış perestroyka politikasının oluşturduğu hava Azerbaycan'da da etkin olmuştur. Milli uyanış günü olarak tarihe geçen 1989 yılında "Azerbaycan" gazetesi çıkarılmaya başladı. İlk bağımsız basın organı olan "Azadlıg" gazetesi 24 Aralık 1989 yılına dek çıkmıştır. Gazetenin genel yayın editörü ünlü gazeteci Necef Necefov idi. 1990'da "Zerkalo" (Ayna), "Ses", 1991-92'de "Yeni Müsavat", "İki Sahil", "525. gazete", "Yeni Azerbaycan" gazeteleri yayınlanmaya başlamıştır (www.azerbaijans.com).

Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra, 1993 yılı itibariyle hükümetle olan ilişkilerinde uyum ve dayanışma özelliğini yitirerek siyasal muhalefet konumuna geçen basın, "geçiş süreci" diye adlandırılan bağımsızlık sonrası dönemde hükümet ve muhalefet ilişkileri temelinde bir yapılanma yaşadı. Ortaya çıkan yeni yapılanmada gazeteler, siyasal konumuna göre basının farklı kanatlarında yerlerini almaya başladılar. Böylece devlete bağılı resmi gazeteler ve iktidar yanlısı gazetelere karşı konumlanan muhalefet partilerine ait gazetelerle birlikte, "bağımsız" olarak bilinen gazeteler, Şema'da da göründüğü şekilde basının yeni yapısını belirlediler (Hüseynov, 2005: 64-65).

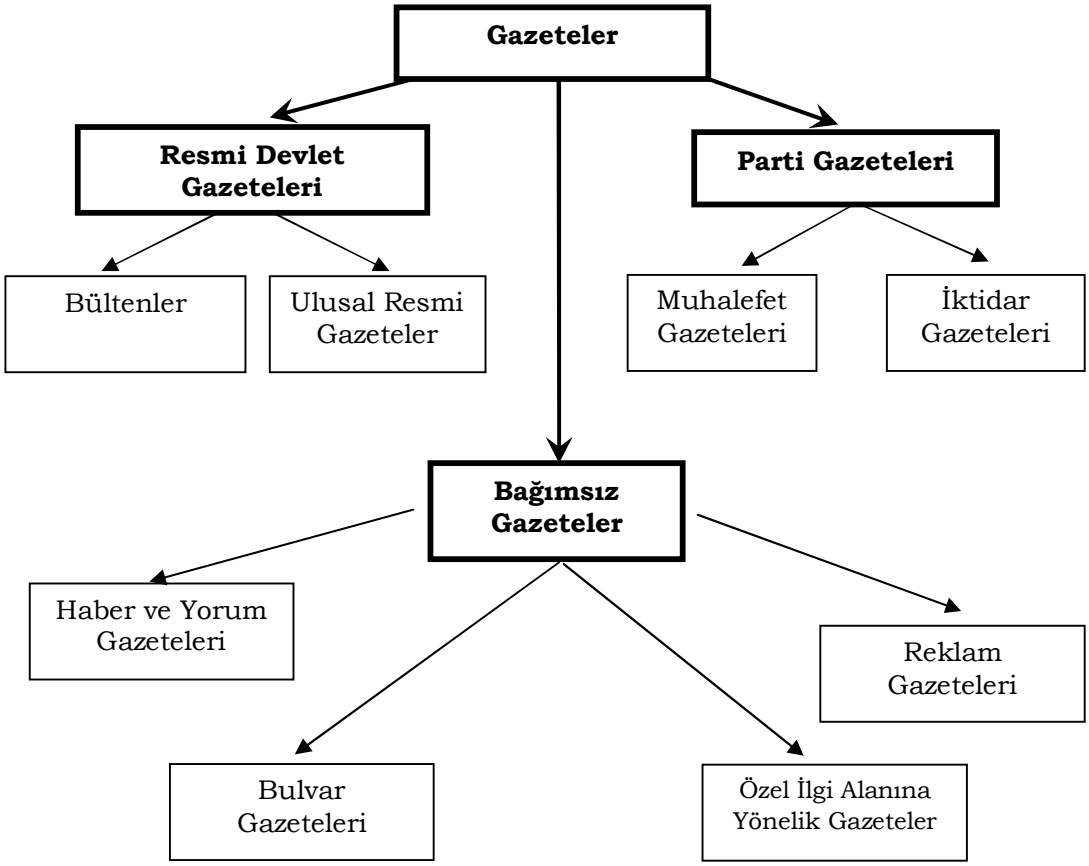

Şekil 1. Günümüzde Azerbaycan Basınının Yapısı

Kaynak: (Hüseynov, 2005: 65).

Popüler gazetelerin önemli bir bölümü Bakü'de basılmaktadır. "Azadlig", "Azerbaycan", "Yeni Azerbaycan", "Yeni Müsavat", "525-ci Gazet", "Ayna", "Zerkalo", "Alternativ", "Azernews" bağımsızlık dönemi boyunca önemli gazetelerden birkaçıdır. Bu gazetelerin bazıları kesintilerle yayınlanmış olsalar da bağımsızlık dönemi boyunca halk tarafından takip edilmiş tiraj sayıları açısından da daha yüksek olan gazetelerdir. Ancak ülke genelinde her zaman etkili olan ekonomik sorunlar nedeniyle ve özellikle ekonomik kriz dönemlerinde gazete satışları olumsuz yönde etkilenmiştir. Yazılı basını desteklemek amacıyla basının vergiden muaf tutulduğu dönemler olmuş, 1998 yılında zor ekonomik şartlar nedeni ile yazılı basının vergiden muaf tutulduğu bir kanun da yayınlanmıştır (Budak, 2011:6).

Ülkede bir tarafta, mali kaynağını devlet bütçesinden sağlayan, devlet binalarında yerleşim, iletişim giderlerinin karşılanması, devlet basımevinde baskı ve devlet dağıtım ağıyla dağıtılma olanaklarıyla beraber, devlet dairelerinde çalışanlara zorunlu abonelerle satışı gerçekleşen resmi basın bulunuyor. Diğer tarafta ise, zaman zaman gazete kağıdı sıkıntısı çeken, bazen devlet basımevlerinde basılmayan, bazı makaleler yüzünden devletin dağıtım ağıyla dağıtılması ve bazı devlet işletmelerinde (örneğini metro istasyonlarında) dağıtımı yasaklanan ve siyasal konumları nedeniyle, ülke yönetimiyle arasının bozulmasını istemeyen iş çevrelerinden reklam alamayan muhalefet gazeteleri var. Ağırlıklı olarak bu iki tür gazetelerden oluşan Azerbaycan basınında, ekonomik olarak kendilerine yettiğini açıklayan, satış ve reklam gelirleriyle birlikte zaman zaman yabancı sivil örgütlerden karşılıksız yardım alan gazeteler daha küçük oranla yer alıyor (Hüseynov, 2005: 70-71).

6 Ağustos 1998'de Cumhurbaşkanı H. Aliyev'in imzaladığı özel kararnameyle Azerbaycan'da basın üzerindeki sansür kaldırılmıştır. 1999 KİA hakkında Azerbaycan Kanunu ve diğer normatif düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. 31 Temmuz 2008 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emriyle "Azerbaycan Cumhuriyetinde Kitle İletişim Araçlarına Devlet Yardımı Konsepti" yürürlüğe girmiştir. Konsepte uygun olarak 22 Mayıs 2009 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak Kitle İletişim Araçlarının Gelişmesine Devlet Yardımı Vakfı tesis edilmiştir. Azerbaycan'da bugün yaklaşık 4500 basın organı Adalet Bakanlığında tescil edilmiştir (www.azerbaijans.com).

Azerbaycan medya alanında bir son gelişme de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararıyla 21-22 Temmuzdan başlayarak ülkedeki gazete ve televizyonlara maddi ve teknik yardım yapılması konusu olmuştur. Aliyev'in

gazeteciler için konut yapımında kullanılmak üzere kendi özel fonundan para tahsis edilmesi çeşitli tartışmalara yol açarken, yetkililer bu durumun Azerbaycan devletinin ülkede bağımsız ve güçlü bir basının oluşmasına önem vermesinin bir göstergesi olarak görülmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sonuç olarak olumlu gelişmeler kadar olumsuz etkilere de sahne olan Azerbaycan medyası komşu ülkelerdeki medya sistemlerine benzer veya yakın bir ortam içinde görevini yerine getirmeye çalışmaktadır (Budak; 2011: 10).

2.4. TÜRKİYE'DE BASININ GELİŞİMİ

"Medya" dendiğinde; haberlerden reklamlara, filmlerden müziğe, tartışma programlarından yarışmalara, sanata ve spora kadar uzanan çeşitli faaliyetler akla gelir. Bütün bu faaliyetlerin bir toplumun kültürel ve düşünsel dünyasıyla ilgili olduğu düşünülürse, medya sektörünün modern toplumlar için önemi daha belirgin biçimde ortaya çıkar. Medya sektörünün diğer sektörlerden daha önemli olması, bu sektördeki faaliyetlerin de kimler tarafından ve nasıl gerçekleştirildiği konusunu öne çıkarır. Çünkü özel ya da resmi kaynaklı güç merkezlerinin kendi çıkarlarını manipüle etmek üzere medyayı bir araç olarak görme olasılığı, yabana atılabilecek bir durum değildir. Aksine, modern toplumlarda bu amaç için kullanıma açık olduğundan, medya daima kamusal düzenlenme ihtiyacı duyulan bir sektör olmuştur. Tıpkı, enerji, su ve haberleşme sektörleri gibi. Giderek karmaşıklaşan modern yaşam, iletişim ihtiyacını büyüttükçe, iletişim teknolojileri de gelişiyor. İletişim teknolojilerinin gelişmesi ise modern insanın, kendisiyle, içinde yaşadığı toplum ve dünyayla ilgili bilgilerini ve algılarını da değiştiriyor. Denilebilir ki "küreselleşme"

adını verdiğimiz süreç bu süreçtir ve bu sürece işaret eden değişimlerin neredeyse tamamı iletişim teknolojileri ve medyanın eseridir (Faik, 2003:2).

Türkiye basın tarihinin ilk dönemlerini kısaca özetlersek; Osmanlı döneminde gazetecilik faaliyetlerini doğrudan düzenleyen yasa, 1864 tarihli "Basın Tüzüğü" olmuştur. Bundan sonra, hükümete gazete kapatma yetkisi veren, 1867 tarihli "Ali Kararname" yürürlüğe girmiştir. Bu kararnamenin yürürlüğe girmesindeki amaç, basın yoluyla hükümet aleyhtarı fikirlerin yayılmasını önlemektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda olumlu gelişmeler, 1876 yılında I. Meşrutiyet'in yürürlüğe girmesiyle görülmüştür. Bu dönemde kabul edilen Kanuni Esasi'nin 12. maddesinde "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmü yer almaktadır. Ancak bu dönem kısa sürmüş, II.Abdülhamit 1878 yılında Rusya ile olan gerginliği öne sürerek savaş hazırlıklarına başlamış ve Meclisi kapatmıştır (Kabacalı, 2000:1). Bu tarihten 1908'e kadar, -bu dönem **"İstibdad Dönemi"** olarak anılmaktadır- Türk basını son derece sıkı bir takibe alınmış, bu dönemde pek çok gazete kapatılmış, gazeteler toplatılmış, pek çok gazeteci ya hapse atılmış ve ya sürgüne gönderilmiştir. Bazı gazeteciler, yurt içinde dile getiremedikleri yönetim karşıtı fikirlerini, yurt dışınaki yayın organları vasıtasıyla kamuoyuna ulaştırmışlardır. II. Abdülhamid'in baskılı yönetimi 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla sona ermiştir. 24 Temmuz 1908'de Kanuni Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulacağı yönündeki bildiri,basın çalışanları arasında büyük sevinç uyandırmıştır. Bu tarihten itibaren gazetelerin, baskıya girmeden önce denetime gitmesi zorunluluğu ortadan kalkmış, diğer bir deyişle basında sansür kaldırılmıştır (Kabacalı, 2000:1).

Ancak Türk basınının bu dönemde de tam anlamıyla özgürlüğe kavuştuğunu söylemek doğru değildir. İttihat ve Terakki Partisi döneminde basın, üzerindeki

baskıdan tam anlamıyla kurtulamamıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de Türk basınında bu kısıtlı özgürlük ortamı devam etmiştir. 1925'e kadar olan dönemde basın biraz özgür kalsa da, Şehy Sait ayaklanmasının ardından, Cumhuriyet hükümeti, Mart 1925'te kabul ettiği "Takrir-i Sükun" yasasıyla basını sıkı denetim altına almıştır. Denetimden en çok etkilenen İstanbul basını olmuştur. Yine Cumhuriyet döneminde kabul edilen "1931 Matbuat Kanunu" döneminde ve bunu izleyen yıllarda, özellikle II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1938-1946 yılları arasında Türk basını, üzerindeki sıkı denetimden kurtulamamıştır. Bu dönemlerde, basın özgürlüğü kavramı yoğun olarak tartışılmaya başlanmış ve 1946 yılında, hükümetin kontrolü dışında, bağımsız faaliyet gösteren "Gazeteciler Cemiyeti" kurulmuştur (Koloğlu, 1992).

1950 yılında yürürlüğe giren ve günümüzde hâlâ üzerinde yapılan çeşitli değişikliklerle kullanılmakta olan "5680 sayılı Basın Kanunu", Türk basını üzerindeki baskıları oldukça azaltmıştır. 1954 yılında ise gazetecilerin üzerindeki baskı yeniden artmış, iktidarda bulunan Demokrat Parti yönetimi, muhalefeti destekleyen ve kendi yönetimini eleştiren gazete ve gazetecileri susturmak için çeşitli tedbirlere baş vurmuştur. Üzerindeki baskı sonucu, görevini tam anlamıyla yerine getiremeyen Türk basınının bu durumu, 1960 yılına değin sürmüştür. Bu tarihte, yeni bir Anayasa hazırlanıncaya kadar Silahlı Kuvvetler yönetime el koymuştur. Bu dönemde, Demokrat Parti zamanında çıkarılan basını kısıtlayıcı nitelikteki kanunlar yürürlükten kaldırılmış, ayrıca gazetecilere çeşitli haklar tanıyan 212 sayılı yasa kabul edilmiştir (1961). Yine aynı tarihte oluşturulan "Basın İlan Kurumu" vasıtasıyla, iktidarın resmi ilanları dağıtırken, taraflı davranabilme olasılığının önüne geçilmiş, resmi ilanların dağıtımı bu bağımsız kuruma

bırakılmıştır. 1971'de 12 Mart muhtırasıyla birlikte yeniden sıkı denetimlerle basın özgürlüğü kısıtlanmıştır. 12 Eylül 1980'de başlayan üçüncü askeri süreçte de bu durum devam etmiştir (Koloğlu, 1992).

2.5. 1980'DEN SONRA TÜRK BASINI

1980'li yıllarda Türk basınında yeni bir sayfa açılmıştır. Bu dönemde, Türk basınında gazeteci kökenli olmayan, iş adamlarının hakimiyeti geçerlilik kazanmıştır ve bu durum günümüzde de devam etmektedir.

12 Eylül 1980 sabahı Kuvvet Komutanları tarafından ülkenin yönetimine el konulmuştur. Daha sonra yayınlanan bildirilerde parlamento ve hükümetin dağıtıldığı, tüm yurtta sıkıyönetim ilan edildiği, parlamento üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığı açıklanmıştır. Gazeteler sıkıyönetimin denetiminden geçirilmeye başlanmıştır. Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren ve Konsey üyeleri de basını yakından denetlemişlerdir (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1983:1) İlk olarak Demokrat, Aydınlık ve Hergün gazeteleri kapatılmıştır. TGS Ankara şube Sekreteri gözaltına alınmış, sendika şubesi kapatılmıştır. Bursa'nın Sesi Gazetesi kapatılmış; yazı işleri müdürü ve sayfa sorumlusu tutuklanmıştır. Hürriyet Gazetesi'nden Oktay Ekşi ve Bedii Faik; Tercüman Gazetesi'nden Rauf Tamer ve gazetelerin sorumlu yazı işleri müdürleri hakkında soruşturma açılmıştır. Onur Yayınları'nın sahibi, İlhan Erdost öldürülmüştür (www.dorduncukuvvetmedya.com).

1981, 1982 ve 1983 yıllarında çok sayıda gazeteci hakkında dava açılmış ve bu kişilerle ilgili tutuklama kararı verilmiştir. Gazeteciler hakkında açılan soruşturma ve dava sayılarının gazetelere göre dağılımı şöyledir:

“Cumhuriyet 28, Tercüman 27, Hürriyet 14, Milliyet 14, Milli Gazete 4, Dünya 4, Akşam 3e, Son Havadis 3, Hergün 2, Arayış 2, Hayat 2, Nokta 2, Yankı 1, Demokrat 1, Politika 1, Adalet 1, öteki yayın organları 75 (Kabacalı, 1994).

Bu dönemde gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkûmiyet kararının toplam sayısı da 316 yıl, 4 ay 20 gün hapis cezasıdır. Milli Güvenlik Konseyi, yönetime el koyduktan bir hafta sonra Sıkıyönetim Kanunu’nun 3. maddesini değiştirerek, Sıkıyönetim Komutanlığı’na haberleşmeye sansür koyma yetkisi vermiştir. 23 Eylül 1982’de yeni Anayasa kabul edilmiştir. 1982 Anayasasının iletişim özgürlüğüyle ilgili en önemli maddeleri 25 ve 26. maddelerdir. 25. madde “kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.” hükmünü getirirken, 26. maddede düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti kısıtlanmıştır. 12 Eylül 1980’de kurulan askeri yönetim, 1983 seçimlerinin ardından kurulan sivil yönetimle beraber son bulmuş ve 7 Aralık 1983’te Turgut Özal başbakan olmuştur (Yakınçağ Türkiye Tarihi, 2005:1).

Türk basınında 1980 sonrasındaki yapısal değişmenin en çok dikkat çeken taraflarından biri de dergicilik alanında çok ileri bir adım atılmasıdır. 12 Eylül hareketinin siyasi yayınları birkaç yıl boyunca sınırlamasının yarattığı boşluğu, baskı kalitesi yüksek dergiler doldurmuştur. Dergi piyasası sürekli hareketlilik yaşamış, dergilerin bazıları kapanırken, yenileri piyasaya çıkmıştır. ANAP’ın iktidara gelmesinden sonra, ekonomi, maliye ve borsa konularını işleyen dergiler yayınlanmaya başlanmıştır. Bu arada, tüketiciliği teşvik eden dergiler de piyasaya sürülmüştür. 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde yayın hayatına başlayan bazı

gazeteler şunlardır: "Bulvar, Türkiye, Milli Gazete, Güneş, Yeni Asya, Hergün, Politika…" (Pulur, 1996:946).

12 Mart döneminde Ankara'da Altan Öymen tarafından bağımsız haber ajansı ANKA kurulmuştur. Turgut Özal'ın Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığını kapsayan on yıllık döneme, ekonomide dışa açılma ve liberalleşme hareketleri ile Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki terör eylemleri damgasını vurmuştur. Bu dönemde yüzlerce gazeteci hakkında dava açılmış, binlerce yıl hapis istenmiş, sayısız gazete ve dergi yasaklanmış, yüzlerce kitap toplatılmıştır. Türk basınında araştırmacı gazeteciliğin öncüsü Uğur Mumcu ile Hürriyet Gazetesi yazarı Çetin Emeç, karanlık güçlerce öldürülmüşlerdir. 1984'ten sonra "devletin güvenliğini zedeleyici yayın yapanlarla" ilgili davalar, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde görülmeye başlanmıştır (www.cinaryayincilik.com) .

DGM'ler tarafından, kuruldukları günden 1990'a kadar 300 yayın için toplatma kararı verilmiştir. Bunların çoğu siyasal nitelikli dergilerdir. 1986 yılında çıkarılan Muzır Yasası'na dayanılarak, sadece İstanbul'da 7 yayın organına 31 ayrı davadan toplam 7 milyarlık para cezası verilmiştir. 1991 yılında Terörle Mücadele Kanunu çıkmıştır. Kanunun 8. maddesiyle, "Devletin,ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılması" yasaklanmıştır. Kanunla, basına ağır para cezaları getirilmiştir. Bu yasanın ardından Olağanüstü Hal Bölgesi'nde 430 sayılı kararname yürürlüğe girmiştir. Kararnameyle, basın özgürlüğü kısıtlanırken, Olağanüstü Hal Bölge Valisi'ne basın faaliyetlerini yasaklama ve izne bağlama yetkisi verilmiştir (Yakınçağ Türkiye Tarihi, 2005:2).

Gazeteciler Cemiyeti'nin raporlarına göre 1991 yılının ilk 11 aylık döneminde gazeteler ve gazeteciler için 73 dava açılmış, 1991 yılında 77 gazete ve dergi toplatılmıştır. Toplatılma gerekçesi genellikle, "bölücülük ve sınıf farkı yaratma" olmuştur. Basın Konseyi'nin aynı yıl için hazırladığı raporda ise 21 olayda 44 gazetecinin saldırıya uğradığı belirlenmiştir. 1992–1993 yıllarında öldürülen gazeteci sayısı 19'a ulaşmış, araştırmacı gazeteciliğin en başarılı örneklerini vererek basında çığır açan Cumhuriyet Gazetesi Yazarı Uğur Mumcu, 24 Ocak 1993 tarihinde evinin önünde arabasına konan bombanın patlaması sonucu yaşamını yitirmiştir. Çetin Emeç ve Uğur Mumcu suikastlerinin üzerindeki karanlık perdesi de aralanamamıştır (Tılıç, 2001:1).

Turgut Özal döneminde yayın hayatına giren iki önemli gazete vardır. Bunlardan ilki Dinç Bilgin'in sahibi olduğu **Sabah** gazetesidir. Gazete, 22 Nisan 1985'te yayın hayatına başlamıştır. Günaydın Gazetesinin önemli isimlerini transfer eden gazete, kısa sürede tirajını artırmıştır. Gazetenin bu başarısında, Rahmi Turan ve Zafer Mutlu'nun izledikleri yayın politikasının büyük etkisi olmuştur. Bol resim, büyük başlıklar, çarpıcı haberler, orta kültür düzeyindeki okuyucuların ilgisini çekebilecek yazılar, duygusal olaylar yayınlayan gazete, bazı dönemlerde Türkiye'nin en fazla satan gazetesi durumuna gelmiştir. Diğer gazete ise 3 Kasım 1986'da yayımlanan **Zaman** Gazetesidir. Yazar kadrosunda Fehmi Koru, Ali Bulaç, Mehmet Doğan, Hüseyin Hatemi gibi kişiler vardır. Bir yıl sonra kadrosunu genişletmiş, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, İsmail Hekimoğlu, Nezih Uzel gibi imzalar gazetede yer almıştır (Kabacalı, 2000:2).

Basın tarihi literatürüne "ansiklopedi savaşı", "karton savaşı" kavramlarını yerleştiren promosyon olayı özellikle 1990'lı yıllara damgasını vurmuştur. Bu

kampanyalar yüzünden günlük gazete tirajlarının toplamı 1994 başlarında 5 milyona yükselmiş, ancak promosyonlar kesilince toplam tiraj önce 4.5, sonra da 2.5 milyona kadar düşmüştür. Gazeteler promosyona 4 trilyon lira harcadıkları için, maaş, ikramiye ve tazminat ödeyemez duruma düşmüşlerdir. 1994–1995 döneminde rekabet ticari ölçüleri aşmış, gazeteler birbirlerine karşı, kişilik haklarını hiçe sayan hakaretlere yönelmiş,basın saygınlığını yitirmiştir. İnsanlar haber okumak için değil, kupon kesmek için gazete alma alışkanlığı edinmişlerdir. Gazetelerin tirajı, haber verme alanındaki başarılarına göre değil verdikleri promosyonun değerine göre belirlenmiştir. 1997 yılında basında promosyon konusunda yasal düzenlemelere gidilerek, kültür promosyonu dışındaki promosyonlar yasaklanmıştır. Bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de basına yüklü miktarda teşvik kredileri verilmesidir. Ayrıca, basında sanayileşme sürecine bağlı olarak farklı yayın gruplarının oluşması tekelleşmeye neden olmuştur (Topuz, 2003:2).

III. BÖLÜM

TÜRK VE AZERBAYCAN BASININDA ERMENİ SORUNU ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI İÇERİK ANALİZİ: *CUMHURİYET* VE *YENİ MÜSAVAT* GAZETELERİ

3.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu tezde *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazeteleri üzerinden bir nicel ve nitel içerik analizi gerçekleştirilmektedir. İletişim araştırmaları alanında çok sık kullanılan bir yöntem olan içerik analizinin geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. İçerik analizi yöntemi ilk kez haber çalışmalarında dilbilimciler tarafından kullanılmıştır. Daha sonra, kültürel çalışmalarda ve iletişim araştırmalarında kullanılan içerik analizi yöntemi gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır. Önceleri bu yöntem nicel verilerin elde edilmesi amacıyla yapılmış, ama daha sonra nicel verilerden nitel verilere doğru bir geçiş süreci yaşanmıştır.

Medya çalışmalarında içerik analizi yönteminin kullanılmasının asıl amacı, haber, dizi, reklam vs.lerde konu veya olayların nasıl yansıtıldığını ortaya koymaktır. Haber metinleri üzerine yapılan araştırmalarda içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır. İçerik analizi kitle iletişim araçlarının haber üretim sürecindeki yanlılığı ortaya koymaktadır. "İçerik analizinin altında yatan temel kaygı, haber içeriklerini hazırlandıkları koşullar ve daha geniş anlamda toplumun ekonomik ve siyasal yapısından izole etmeden, diğer bir deyişle, bağlamlarıyla ilişkilendirerek anlamak ve açıklamaktır" (İnal, 1994: 158 - 159).

İnal'ın (1994: 159) da belirttiği gibi, "içerik analizleri, medyada haberlerin neyin ne şekilde yer aldığı ile değil de, haber üretim sürecindeki yapılanmanın metinlere nasıl yansıtıldığı sorununa dikkat çekmektedir. İçerik analizleri sadece haberlerdeki yanlılığı ortaya koymamakta, ayrıca bu yanlılığın nedenleri ortaya koymaktadır".

XX. yy.da içerik analizi yöntemi en kapsamlı şekilde Gerbner ve arkadaşları tarafından kültürel göstergelerin toplumun inanç, tutum ve davranışlarını ne şekilde etkilediği üzerinde yapılan araştırmada kullanılmıştır. Daha sonra, gündem belirleme yaklaşımı ile ilgili yapılan bir başka araştırmada, medya tarafından hangi sorun veya konuların ne dereceye kadar belirlenmeye çalışıldığı araştırılmıştır. Nicel ve nitel bakımlardan öncelik verilerek medyada sunulan konu veya sorunların içerik analizi yöntemi aracılığıyla belirlenerek, kamuoyunun inanç, tutum, fikir ve davranışlarını nasıl etkiledikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır (Hansen, 2003: 53).

"Kitle iletişim araçlarının aktardığı mesajların içinde barındırdığı kültürel ve sosyo - politik eğilimlerdeki değişimin haritasını yapmak ve bu tür eğilimlerle kamuoyunda ve inançlarda ortaya çıkan değişiklikler arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanılmakla beraber, içerik analizi medya kurumlarını, medya profesyonellerini, medyanın bilgi kaynaklarını ve genel olarak haber üretimini ve diğer medya içeriklerini inceleyen çalışmaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir" (Hansen, 2003: 53).

İçerik analizinin en önemli özelliği, haber içeriğindeki gizli anlatımları bulup ortaya çıkarmaktır. Bu şekilde kitle iletişim araçlarındaki haberlerde yer alan gizli içerikler ortaya konulmaktadır.

Nicel olan içerik çözümlemesinin temelleri ilk kez Bernard Berelson tarafından atılmıştır. Berelson (1984: 18), içerik çözümlemesini şöyle tanımlamaktadır: "İçerik çözümlemesi, iletişimin belirgin içeriğinin objektif, sistematik ve niceliksel tanımlarını yapan bir araştırma tekniğidir". Ancak, Berelson'un içerik analizine ilişkin yaptığı bu tanımlamada özellikle nesnellik, sistematiklik, niceliksellik ve açıklık kavramları üzerinde önemle durmuştur:

Nesnellik: Bu kavram araştırmanın herkes tarafından aynı şekilde anlaşılması, uygulanması ve uygulama neticesinde aynı sonuçları elde etmesi ile sağlanmaktadır.

Sistematiklik: Bir yandan araştırma yönteminin analiz edilmesi için seçilen bütün içeriğe aynı şekilde uygulanması anlamına gelirken, diğer yandan ise araştırma sorununun araştırma stratejisine dönüştürülmesinde içerik analizi yönteminin açık ve düzenli bir şeklide uygulanması anlamına gelmektedir.

Niceliksellik: Araştırmacının daha kesin yargılarda bulunması amacıyla, sonuçların daha nesnel ve başka araştırmalarla karşılaştırılabilir nitelikte olmasıdır.

Açıklık: Araştırmacının mesajların açık içeriğine yüklediği anlama gönderme yapılmaktadır, gizli amaç ve içeriklerden etkilenmez.

Berelson'un yaptığı içerik analizi tanımına çeşitli itirazlar yapılmıştır. Berelson'a yöneltilen en ağır eleştiri Siegfried Kracauer tarafından yöneltilmiştir. Kracauer (1952: 632).

"Metnin esas yapısının, metinlerdeki bazı özellik belirlenmeleri nedeniyle bozulduğunu, ifadelerin metinlerden soyutlaştırıldığını, değerlendirmelerin sayılara göre yapıldığını ve verilerin metinlerden soyutlanarak bağımsızlaştırıldığını" öne sürmüştür (Gökçe, 2001: 17 - 18). Kracauer, özellikle nitel içerik çözümlemesinin nicel içerik çözümlemesi tekniğinden daha üstün olduğu fikrini savunmuştur.

Kracauer'e göre, belli bir içeriğin ortaya çıkma sıklığı ile bu içeriğin önemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu içeriğin öneminin belirlenmesi için içeriğin bağlamı dikkate alınmalıdır.

McQuail tarafından yöneltilen bir diğer eleştiri, kategorilerin hazırlanma sürecinde araştırmacının öznelliği ile ilgili yapılmıştır. McQuail (1983: 129), "uygulamadan önce bir kategori sistemi inşa etmenin, araştırmacının içeriğe bakmaksızın, kendi anlam sistemini empoze etme riskini taşıdığını, anlamın özgün metinden bütünüyle farklı olan yeni bir metnin ortaya çıkma riski taşıdığını ve hatta tümüyle farklı olan yeni bir metnin ortaya çıktığını" belirtmektedir (McQuail 1983: 129).

İletişim araştırmalarında haber metinlerinin nicel analizi önemli bir yer tutmaktadır. Nicel içerik analizinin en önemli amacı, araştırma konusu olarak belirlenen sorunun medyada nasıl sunulduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca, "nicel olan içerik analizinin amacı, herhangi bir metin içerisinde yer alan belli nitelikleri veya kategorilerin ortaya çıkma sıklığını tespit etmek ve saymaktır. Bunu yaparken, içerik analizi, bu tür metinlerin içerdiği ve ilettiği mesajlar, imajlar, temsiller ve bunların kapsamlı toplumsal anlam ve önemleri hakkında bir şeyler söyleyebilme amacına hizmet etmeye çalışır" (Hansen, 2003: 55).

İçerik analizi yönteminin sadece iletişim alanında kullanıldığını söylemek yanlış olur. İçerik analizi yönteminin psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, antropoloji vs. disiplinlerde kullanıldığı görülmüştür. Bu alanlarda yapılan birçok araştırmalara rastlanmaktadır. Siyaset alanında içerik analizi yöntemi ilk kez Lasswell tarafından propaganda materyalleri üzerine yapmıştır. Daha önce de propaganda içeriklerinin

analiz edilmesine rağmen, bu alanda içerik analizi yöntemini ilk kez Lasswell kullanmıştır.

"İçerik analizi yöntemi, sistematik ve güvenilir bir biçimde medya içeriğinin nasıl analiz edileceği ve sayılaştırılacağı konusunda yol gösteren kurallar, ilkeler, talimatlar içeren bir yönergeler takımı ekseninde uygulanır. İçerik analizi tekniğinin ne yaptığı veya yapamadığını, içeriğin hangi kategorilerinin çözümleneceği veya içerik çözümlemesi aracılığıyla ortaya çıkarılan nicel göstergelerin toplumsal etkisi veya anlamının nasıl yorumlanacağı sorularına verilecek cevapla söylemektedir" (Hansen, 2003: 96).

Sonuç itibariyle, sosyal bilimlerde önemli bir yere sahip olan içerik analizinden, daha çok metin içeriklerinin ortaya konulmasında yararlanılmaktadır. İçerik analizi, araştırma sorularına cevap bulmak amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle, medya ile ilgili araştırmalarda sorunun ortaya konulmasında kullanılan içerik analizi yöntemi ile medya materyallerindeki gizli anlatımlar ortaya çıkartılmak suretiyle, önemli yazılı sonuçlar elde edilmektedir.

3.2. ARAŞTIRMA VERİLERİ

Tezin asıl bölümünü oluşturan ampirik araştırma bölümünde verilerin elde edilmesi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yöntemi ile Türk ve Azerbaycan basınında Ermeni sorununun karşılaştırmalı olarak analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Bunun için, öncelikle, araştırma sorunun ortaya konulması gerekmektedir. Araştırma sorununu Türk ve Azerbaycan basınında Ermeni sorununun karşılaştırmalı olarak analiz edilmesidir.

Araştırma sorununu belirledikten sonra, araştırma evreni ve örnekleminin belirlenmesi gerekmektedir. Medya içeriklerinin boyutları büyük olduğu için, bu içeriğin tamamının araştırmaya dahil edilmesi mümkün değildir ve araştırmanın sınırlandırılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın evrenini Türk ve Azerbaycan basını oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise, Türkiye'den "merkez/sol" görüşü yansıtan *Cumhuriyet*, Azerbaycan'dan "muhafazakar/milliyetçi" olarak bilinen *Yeni Müsavat* gazeteleri oluşturmaktadır.

Medyada neyin haber olup, neyin olmayacağı veya haberin nasıl anlatılıp yorumlanacağı tamamen değer yargıları tarafından belirlenmektedir. Herhangi bir haberde birbirinden farklı değerlendirme ve yorumlar, farklı ideolojiye sahip kişilerin kendi görüşlerine yakın gazeteleri tercih ederek, herhangi bir olay veya konu ile ilgili algılarını nasıl etkilediği açısından önemlidir. Çünkü, haber içeriği medya kuruluşunun yayın politikasından etkilenmektedir.

Araştırma evreni ve örneklemi belirlendikten sonra araştırma kategorilerinin oluşturulması gerekmektedir. Araştırma kategorilerinin oluşturulması, araştırılan konu ile bağlantılı olmalıdır. Bu çalışmada Türk ve Azerbaycan basınında Ermeni sorununa ilişkin bu iki gazetede konu ile ilgili yer alan haberler, haber sayısı, haber başlıkları, haber içerikleri ve haberlerin yanında verilen ve haberlere anlam katan fotoğraflar, fotoğraf içerikleri, fotoğraf sayısı başlıklı kategoriler oluşturulmuştur.

Oluşturulan bu kategoriler için kodlama cetvelinin oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulan kodlama cetvelinde haber içerikleri, haber başlıkları, haber alt başlıkları ve fotoğraf içerikleri "olumlu", "olumsuz" ve "nötr" olarak işaretlenerek kodlanmıştır. Olumlu çağrışım yapanlar "+", olumsuz çağrışım

yapanlar "-", herhangi olumlu veya olumsuz çağrışım yapmayanlar ise "x" olarak işaretlenmiştir.

Uygulamaya geçmeden önce, örneklemin içinden alınan birkaç metin üzerinde kodlama cetveli denenmiştir. Ön deneme, araştırmanın güvenirliliği açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, ön deneme sırasında bazı kategori veya değişkenlerle ilgili değişiklikler gerekebilir. Ön deneme değişikliklerin zamanında fark edilip yapılmasını sağlamaktadır.

Ön deneme aşamasından sonra, uygulama aşamasına geçilmiştir. Uygulama sırasında veri girişi için herhangi bir bilgisayar programdan yararlanılmamış, veriler elle girilmiştir. Çünkü, araştırma dönemi sadece 5 günlük bir süreyi kapsamaktadır. Dolayısıyla, araştırma sonucunda elde edilen verilerin sayı bakımından fazla olmamasından dolayı, verilerin programlar yardımıyla girilmesine gerek duyulmamıştır. Daha sonra, oluşturulan varsayımlar çerçevesinde elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve bu bulgular *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazeteleri arasında karşılaştırılmıştır.

3.3. HABERLERİN SAYILARINA İLİŞKİN BULGULAR

Bu kategoride *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde Ermeni sorununa ilişkin kaç haberin yer aldığına bakılmıştır. Bir habere gazetede ne kadar sık yer verilirse, o haber insanların akıllarında o kadar çok yer edinir ve insanların bu konuya inanma eğilimleri de buna paralel olarak artmaktadır. Bu görüşten yola çıkarak, Ermeni sorununa ilişkin haberlerin *Cumhuriyet* gazetesinde mi, yoksa *Yeni Müsavat* gazetesinde mi daha fazla yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.3.1. *Cumhuriyet* Gazetesindeki Haberlerin Sayısı

Cumhuriyet gazetesinde Ermeni sorunu ile ilgili hangi tarihte kaç haberin çıktığına bakılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. *Cumhuriyet* Gazetesindeki Haberlerin Sayısı

Tarih	Haber Sayısı
2009	233
2010	275
Toplam	508

Ermeni sorununa ilişkin *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haberlerin sayısına bakıldığı zaman toplam 508 haberin yayınlandığı görülmüştür. En fazla haberin 2010 yılında yer aldığı görülmüştür. 2010 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde toplam 275 haber verilmiştir.

3.3.2. *Yeni Müsavat* Gazetesindeki Haberlerin Sayısı

Yeni Müsavat gazetesinde Ermeni sorunu ile ilgili hangi tarihte kaç haberin çıktığı araştırılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. *Yeni Müsavat* Gazetesindeki Haberlerin Sayısı

Tarih	Haber Sayısı
2009	137
2010	165
Toplam	302

Ermeni sorununa ilişkin *Yeni Müsavat* gazetesinde yer alan haberlerin sayısına bakıldığı zaman toplam 302 haberin yayınlandığı görülmüştür. En fazla haberin 2010 yılında yer aldığı görülmüştür. 2010 yılında *Yeni Müsavat* gazetesinde toplam 165 haber yayınlanmıştır.

3.4. HABERLERDE VURGULANAN KAVRAMLARIN NİCELİĞİNE İLİŞKİN BULGULAR

Bu kategoride *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde Ermeni sorununa ilişkin yer alan tüm haberlerin içeriklerinde yer alan anlatım, görüş, ifade ve yorumlamalar esas alınmıştır. Bunun için, haber içerikleri incelenerek haberlerde vurgulanan kavramlar seçilmiştir. Seçilen bu kavramların hangi sıklıkla kullanıldıklarına bakılmıştır.

3.4.1. *Cumhuriyet* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Sayısı

Cumhuriyet gazetesinde Ermeni sorununa ilişkin yer alan haberlerde hangi kavramların vurgulandığına bakılmıştır. Vurgulanan kavramlar belirlendikten sonra, bu kavramların kaç kez vurgulandığı araştırılmıştır.

Tablo 6. *Cumhuriyet* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Sayısı

KAVRAMLAR	SAYI
Türkiye-Ermenistan ilişkileri	92
Karabağ Sorunu	84
Ermeni soykırımı	75
Ermeni İddiaları	74
Türkiye-Ermenistan sınırı	69
Ermeni sorunu	69
Türkiye-Ermenistan protokolleri	67
Ermeni tasarısı	63
Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	62
Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri	29
Bayrak krizi	14
Türkiye'nin sıfır sorun politikası	14
Azerbaycan-Türkiye gerginliği	13
Ermeni lobisi	12
Asala terörü	9

Tablo 6'dan de görüldüğü gibi, *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haberlerin içerikleri incelendiği zaman, sayı bakımından en çok "Türkiye ile Ermenistan

İlişkileri" kavramının vurgulandığı görülmüştür. "Türkiye ile Ermenistan İlişkileri" kavramı araştırma dönemi boyunca toplam 92 kez vurgulanmıştır. En çok vurgulanan diğer kavramlar ise ''Karabağ Sorunu'' 84, "Ermeni soykırımı" 75, ''Ermeni İddiaları'' 74, ''Türkiye-Ermenistan Sınırı'' 69, ''Ermeni sorunu'' 69, ''Türkiye-Ermenistan Protokolleri'' 67, "Ermeni tasarısı" 63, ''Türkiye Azerbaycan İlişkileri'' 62, ''Azerbaycan Ermenistan İlişkileri '' 29, ''Bayrak Krizi'' 14,' 'Türkiye'nin 'sıfır sorun' Politikası '' 14, ''Azerbaycan - Türkiye Gerginliği '' 13, ''Ermeni lobisi'' 12, ''Asala Terörü'' 9 kavramları olmuştur.

3.4.2. *Yeni Müsavat* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Sayısı

Yeni Müsavat gazetesinde Ermeni sorununa ilişkin yer alan haber içerikleri incelenerek vurgulanan kavramlar tespit edilmiştir. Kavramlar tespit edildikten sonra, bu kavramların hangi sıklıkla vurgulandıkları araştırılmıştır.

Tablo 7. *Yeni Müsavat* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Sayısı

KAVRAMLAR	SAYI
Ermeni soykırımı	71
Türkiye-Ermenistan ilişkileri	60
Türkiye-Ermenistan protokolleri	58
Türkiye-Ermenistan sınırı	56
Karabağ Sorunu	48
Ermeni lobisi	47
Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	40
Ermeni tasarısı	39
Asala terörü	37
Ermeni iddiaları	34
Azerbaycan-Türkiye gerginliği	31
Bayrak Krizi	22
Ermeni sorunu	20
Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri	19
Türkiye'nin sıfır sorun politikası	10

Tablo 7'den de görüldüğü gibi, *Yeni Müsavat* gazetesinde yer alan haberlerin içerikleri incelendiği zaman, sayı bakımından en çok "Ermeni soykırımı" 71 kavramının vurgulandığı görülmüştür. "Türkiye ile Ermenistan ilişkileri" 60, ''Türkiye-Ermenistan Protokolleri'' 58, ''Türkiye-Ermenistan Sınırı'' 56, ''Karabağ Sorunu'' 48, ''Ermeni Lobisi'' 47, ''Türkiye Azerbaycan İlişkileri'' 40, "Ermeni tasarısı" 39, ''Asala Terörü'' 37, ''Ermeni İddiaları '' 34 ''Azerbaycan - Türkiye Gerginliği '' 31, ''Bayrak Krizi'' 22, ''Ermeni sorunu'' 20, ''Azerbaycan-Ermenistan'' 19, ''Türkiye'nin Sıfır Sorun politikası'' 10 defa vurgulanmıştır.

3.5. HABERLERDE VURGULANAN KAVRAMLARIN NİTELİĞİNE İLİŞKİN BULGULAR

Tezin amacı bakımından büyük önem taşıyan bu kategoride *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde vurgulanan kavramlarda "olumlu", "olumsuz" veya "nötr" ifadelerinin yer alıp almadığına bakılmıştır. Bunun için haberlerde kullanılan kavramlar "olumlu", "olumsuz" ve "nötr" şeklinde değerlendirilerek, olumlu kavrama "+", olumsuz kavrama "-", nötr kavrama ise "x" değeri verilmiştir. Örneğin, "İlişki", "Protokoller" gibi olumlu çağrışım yapan kavramlara "+", "Sorun", ''Soykırım'' gibi olumsuz çağrışım yapan kavramlara "-", "Türkiye-Ermenistan Sınırı", ''Ermeni Lobisi'' gibi olumlu veya olumsuz herhangi bir çağrışım yapmayan kavramlara ise "x" değeri verilmiştir. Daha sonra, olumlu, olumsuz veya nötr ifadeler ile bir önceki kategoride yer alan kavramlar sayıları ile karşılaştırılarak, genel olarak haberlerin olumlu mu, olumsuz mu veya nötr mü olduğu tespit edilmiştir. Böylece, hem *Cumhuriyet* gazetesinde, hem de *Yeni Müsavat* gazetesinde yer alan haberlerin okuyucular üzerinde olumlu mu, olumsuz mu yoksa nötr mü bir izlenim bıraktığı

ortaya çıkarılmıştır. Çünkü, bilindiği gibi, haberlerin insanlar üzerinde etkide bulunduğu kabul gören bir gerçektir.

3.5.1. *Cumhuriyet* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği

Bu kategoride *Cumhuriyet* gazetesinde vurgulanan kavramların olumlu, olumsuz veya nötr olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen olumlu, olumsuz ve nötr kavramlar, tekrarlanma sayıları ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucu *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haberlerin olumlu mu, olumsuz mu yoksa nötr mü olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. *Cumhuriyet* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği

KAVRAMLAR	DEĞER	SAYI
Türkiye-Ermenistan ilişkileri	+	110 - 92
Karabağ Sorunu	-	92 - 84
Ermeni soykırımı	-	83 - 75
Ermeni İddiaları	x	86 - 74
Türkiye-Ermenistan sınırı	x	82 - 69
Ermeni sorunu	-	80 - 69
Türkiye-Ermenistan protokolleri	+	80 - 67
Ermeni Tasarısı	x	76 - 63
Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	+	70 - 62
Bayrak krizi	-	35 - 29
Türkiye'nin sıfır sorun politikası	+	20 - 14
Azerbaycan-Türkiye gerginliği	-	22 - 14
Ermeni Lobisi	x	17 - 13
Asala terörü	-	15 - 12

Tablo 9. *Cumhuriyet* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği ve Toplam Sayısı

İÇERİK	TOPLAM
OLUMLU	235
OLUMSUZ	283
NÖTR	219

Cumhuriyet gazetesinde vurgulanan kavramların niteliğine bakıldığı zaman olumsuz çağrışım yapan kavramların daha fazla vurgulandığı görülmüştür. *Cumhuriyet* gazetesinde araştırma dönemi boyunca çıkan haberlerde toplam 283 kez "olumsuz" kavramın vurgulandığı görülmüştür. Olumsuz çağrışım yapan kavramların sayısına bakıldığı zaman ise, toplam 235 "olumsuz" kavrama yer verilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinde konuya ilişkin haberlerde 219 "nötr" kavrama yer verilmiştir.

Örnek olarak *Cumhuriyet* gazetesinde olumsuz olarak yer alan haberlerden aşağıdaki başlığı verebiliriz.

> ***''Sözde Soykırım Yine Gündemde''*** *(Cumhuriyet Haber Portalı, 17 Aralık 2010)*
>
> *ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin, Ermeni tasarısını önümüzdeki 48 saat içinde meclis gündemine getirebileceği öğrenildi. ABD Dışişleri Bakanlığı, yaptığı açıklamada tasarının gündeme gelmesine şiddetle karşı olduklarını bildirdi. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise mevkidaşı Hillary Clinton'ı telefonla aradı.*
>
> *İstanbul / Washington / New York- ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin, uzun süredir Temsilciler Meclisi'nde bekleyen tasarıyı, yeni yıldan sonra Cumhuriyetçilerin ağırlık*

kazanacağı yeni Kongre çalışmasına başlamadan meclis gündemine taşıyabileceği belirtiliyor.

Şu anki meclisin görev süresi, Noel tatiliyle birlikte önümüzdeki günlerde sona erecek. Bu nedenle, Ermenilerin büyük destekçisi olarak bilinen Pelosi'nin de tasarıyı önümüzdeki 48 saat içinde meclise taşımayı düşündüğü ifade ediliyor.

Amerikan-Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) de, Pelosi'nin tasarıyı önümüzdeki 48 saat içinde meclise getirebileceğini ifade etti.

Namık Tan'dan duyarlılık çağrısı

Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Namık Tan, tasarının yeniden gündeme gelmesini Twitter'dan yorumladı.

Tan'ın mesajları şöyle:

-Ermeni örgütleri 1915 olaylarına ilişkin iddialar içeren tasarının Temsilciler Meclisi'nde bugün/yarın oylanması için kampanya başlatmıştır.

-Tüm Türk Amerikan toplumunun gerekli duyarlılığı göstereceğinden eminim.

Yukarıdaki haber içeriğinde Ermeni Soykırımı tasarısının ABD Temsilciler Meclisinde gündeme getirilmesinin araştırma yönteminde ortaya koyduğumuz varsayımlar açısından olumsuz çağrışım yaptığı söylenebilir. Ermeni tezlerinin tüm açıklığıyla ve tüm siyasi aktörlerce tartışılmadıkça Temsilciler Meclisine sunulması Türkiye açısından kabul edilemezdir. Kuşkusuz, Ermeni yasa tasarısının bu şekilde kanunlaşması Türkiye'nin dış politikasını negatif yönde etkileyeceğinden bu haber başlığı olumsuz örnek olarak verilebilir.

Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberlerden Türkiye-Ermenistan ilişkileri tutumu anlamında pozitif çağrışım yapan 30 Nisan 2009 tarihli şu haberi verebiliriz.

"Yol haritası başarılı olursa..." *(ANKA Ajansı, 30 Nisan 2009)*

New York-The New York Times, Berlin kaynaklı Judy Dempsey imzalı geniş haber analizinde Türkiye ile Ermenistan'ın yakınlaşma yolunda attığı adımların hem iki ülke, hem de bölge olarak taşıdığı önemi değerlendirdi.

Türkiye ve Ermenistan liderlerinin ülkelerinin milliyetçilere "meydan okuyarak" İsviçre'de "gizli" görüşmeleri yürüttüklerini, bunun sonucunda da "çok hassas müzakerelerde bir hamle" yapıldığını kaydetti.

Tarafların ilişkilerin normalleşmesi ve sınırların açılmasına ilişkin bir "yol haritası" üzerinde mutabık kaldığını belirten gazete, "Eğer başarılı olursa anlaşmanın bölge için çok büyük bir önemi olacak" diye yazdı.

Türk-Ermeni İlişkilerinin normalleşmesinin Türk Dış Politikasına yansımaları pozitif olacağından yukarıdaki haberi olumlu örnek olarak verebiliriz. Yol haritasının başarılı olması için o yıllarda her iki devlet tarafından atılan adımları olumlu şekilde yorumlaya biliriz. Nitekim haberde Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından protokollerin kabulü ileriye doğru atılmış olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Örnek gibi *Cumhuriyet* gazetesinde nötr olarak yer alan haberlerden aşağıdaki haberi gösterebiliriz.

"Türkiye-Ermenistan uzlaşması pürüzlere takıldı" *(AA ajansı, 28 Ocak 2010)*

ABD'de yayımlanan Wall Street Journal (WSJ) gazetesi, Türkiye ile Ermenistan'ın karşılıklı sınırlarını açma ve diplomatik ilişkiler kurma yolunda vardıkları uzlaşmanın "giderek artan bir şekilde çökme tehdidiyle" karşı karşıya olduğu görüşünü savunarak, "Uzlaşmanın önündeki pürüzlere takıldığını" ileri sürdü.

New York- Gazetenin "Türkiye-Ermenistan uzlaşması pürüzlere takıldı" başlığıyla bugün yayımladığı haberde, Ermenistan Cumhurbaşkanı danışmanlarından Vigen Sarkisyan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile yapılan mülakatlara yer verildi.

Haberde Sarkisyan'ın, "Şimdi işlerin giderek daha da zorlaştığı bir döneme yaklaşıyoruz" sözleri aktarıldı ve "24 Nisan yaklaşırken Ermenistan Cumhurbaşkanının diplomatik çabaları bırakması yönünde üzerindeki baskının da giderek arttığı" kaydedildi.

Habere göre Sarkisyan, "Ermenistan hükümetinin, protokollerin onaylanması için gerekli onay belgelerini parlamentoya gönderdiğini, bu arada da Ermenistan Cumhurbaşkanına protokollerden imzasını çekebilmesine imkan tanıyan bir yasayı hazırlamakta olduğunu" söyledi. Haberde Ermeni yetkilinin, "Bu fırsat kaybedilirse, bu tüm bölgeyi müzakerelerin başladığı dönemin çok daha gerisine götürür ve iki taraf arasındaki güven yıkılır" yolundaki sözleri de aktarıldı.

"Ermenistan tarafının ekim ayında imzalanan protokollerin hızlı bir şekilde onaylanmasını istediği, Türkiye'nin ise gerekirse bir yıl ya da daha fazla zaman alabilecek daha uzun bir zaman diliminden yana olduğu" yorumunu da yapan gazete, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Davos'ta yaptığı mülakata da yer verdi.

Olumlu haberlere örnek olarak Protokellerle ilgili olan bu haberi de göstere biliriz:

"Protokol 21 Ekim'de Meclis'te görüşülecek" *(AA ajansı, 12 Ekim 2009)*

Hükümet Sözcüsü, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun, İsviçre'de Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollere ilişkin 21 Ekim'de TBMM'ye bilgi vereceğini bildirdi.

Hükümet Sözcüsü, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek, Başbakanlık Yeni Bina'da gerçekleşen Bakanlar Kurulu Toplantısı'nın ardından yaptığı açıklamada, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik bu ülke ile

imzalanan protokolleri, gelecek hafta TBMM'ye göndermiş olacaklarını söyledi. Çiçek, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun İsviçre'de Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokollere ilişkin 21 Ekim'de TBMM'ye bilgi vereceğini ifade etti. Başbakan Yardımcısı Çiçek, "Bizim Azerbaycan ile ilişkilerimiz kardeşlik ilişkisidir, menfaat ilişkisi değildir. Hiçbir süreç bizim için Türkiye-Azerbaycan dostluğundan daha önemli değildir" dedi.

"Cumhuriyet" in bir önceki gün, 11 Ekim 2009 çıkan haberi daha çok ilgi çekmoştir. Haberde Türkiye ile Ermenistan arasındakı Protokellerin imzalandığı zaman, kriz dolu günlerin diğer gazetelerde de nasıl yorumlandığı yayınlanmıştır:

"Gazetelerde Bugün" *(Cumhuriyet Haber Portalı, 11 Ekim 2009)*

Türkiye ile Ermenistan arasında 3 saatlik krizin ardından imzalanan protokol gazetelerin manşetlerinde. Cumhuriyet, "Sancılı protokol" başlığını kullanırken Vatan gazetesi "Zoraki nikah", Milliyet "Nefes kesen 3 saat", Akşam ise "Barış da 'ağrı'lı oluyor" şeklinde başlıklarla okurlarıyla buluşuyor.

CUMHURİYET

Sancılı protokol

Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesini öngören protokolün imza töreni öncesi kriz çıktı. Krize bakanların törenin ardından yapacakları konuşmalar neden oldu. Nalbandyan'ın soykırım iddialarına, Davutoğlu'nun ise Yukarı Karabağ'a gönderme yapmak istemesi üzerine imza töreninin süresiz ertelendiği açıklandı.

HÜRRİYET

94 yıl sonra Zürih'te 'son dakika krizi'nin yaşandığı törende, Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkileri iyileştirecek protokol, 1915 olaylarından 94 yıl sonra iki ülke Dışişleri Bakanları Davutoğlu ve Nalbantyan tarafından imzalandı.

MİLLİYET

Nefes kesen 3 saat

Türkiye ile Ermenistan arasındaki tarihi protokol 3 saatlik gecikmeyle imzalandı. Kriz nedeni, bakanların konuşmalarındaki birer kelimeydi. İki bakan da konuşmaktan vazgeçince kriz aşıldı ve yeni dönem başladı.

RADİKAL

Tarihi imzalar

Türkiye ve Ermenistan arasındaki protokolün imzasından önce 'açıklama krizi' çıktı. Clinton araya girdi. Zorlu pazarlıklar yapıldı.

AKŞAM

Barış da 'ağrı'lı oluyor

Ermenistan'ın 'Ağrı Dağı' ile sembolleştirdiği toprak hayalini bitirdiği, Türkiye'nin de 16 yıl önce kapattığı sınırı açacağını ilan ettiği protokol 3 saatlik gerilimle imzalandı.

POSTA

Sessizce tarih yazdılar

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yönelik protokolün İsviçre Zürih'teki imza töreninde kriz çıktı. Ermeniler, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun, Türk heyeti de Ermeni Dışişleri Bakanı Nalbantyan'ın konuşma metnini kabul edilemez buldu. 3 saatlik kriz Amerika'nın aracı olmasıyla aşıldı. İki taraf da konuşma yapmadan imzayı attı.

VATAN

Zoraki nikah

Ermeni bakan, diaspora baskısıyla törende 'soykırım' demek isteyince İsviçre'de kriz çıktı. Clinton, Ermenileri güçlükle ikna etti. Nalbantyan üç saat sonra asık bir suratla protokolü imzaladı. Türkiye'nin önerisiyle bakanlar törende konuşmadı.

HABERTÜRK

Bursa'ya bekleriz

Ermenistan ile küskünlüğü bitiren tarihi protokol Zürih'te dün imzalandı. İki ülke sınır kapısı iki ay içinde açılacak. Şimdi Türkiye Sarkisyan'ı çarşamba günkü maça bekliyor.

BİRGÜN

Bakanlık aşısı çocuk hayalini elinden aldı

'Bakanlık aşısıyla 60 bebek öldü' manşetimizi Sağlık Bakanı Recep Akdağ'dan yanıt gelmedi, ama mağdurlar gazetemizin santralını kilitledi.

SABAH

Barış krizi aştı

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkileri normalleştirmeyi öngören çifte protokol, Zürih'te üç saat süren krizin ardından imzalandı

TERCÜMAN

3 çocuk yapın daha güçlü çıkalım

Başbakan, "İş işten geçmeden, en azından mevcut durumumuzu koruyabilmemiz için, her ailede en az 3 çocuk olması lazım, 2 olması bile gerileme demek" dedi.

YENİ ŞAFAK

Tarihi imza

Türkiye ve Ermenistan, ilişkilerin normalleştirilmesini sağlayacak protokolü İsviçre'de imzaladı. Diaspora'nın baskısıyla son dakikada çıkarılan kriz, ABD'nin çabasıyla aşıldı.

ZAMAN

Son dakika krizini Türkiye'nin teklifi çözdü

Türkiye ile Ermenistan arasındaki tarihî imzalar üç saat gecikmeyle de olsa atıldı. Ermeni heyeti, Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun imza töreninde yapacağı konuşma metninde Dağlık Karabağ'a üstü kapalı olarak atıf yapmasına itiraz etti.

Bu haberde *Cumhuriyet* gazetesiyle birlikte diğer gazetelerin de Protokollerin imzalandığı dönemde yorumlarını görüyoruz. Habere tüm gazeteler aynı yorumu yapmadığı için haberi nötr olarak örnek vere biliriz.

Olumsuz haberler sırasında olan bu haberde Ermenistan Türkiye ilişkileri ön planda, tabi ki, Azerbaycan ismi de var.

"Sarkisyan, Türkiye'yi eleştirdi" *(AA, 3 Nisan 2010)*

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Türkiye'yi, kendilerinden sürekli bir şekilde taviz istemek ve kararları sürüncemede bırakmakla eleştirdi.

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Alman "Der Spiegel"dergisine verdiği demeçte, Türkiye'nin, Ermenistan ile sınırların açılması için Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili gelişmelerin olmasını istediği değerlendirmesinin yapılmasına karşılık, "Türkiye bizden sürekli taviz vermemizi istiyor. Bu imkansız. En önemli konu, Dağlık Karabağ halkına kendi kaderini kendi tayin etmesi hakkının verilmesi. Maalesef Azerbaycan, sorunu askeri yönden çözmek istiyor gibi görünüyor. Bu da Ermenilerin bölgeden sürülmesine neden olacaktır" diye konuştu.

Azerbaycan'ın petrole sahip olması ve Türkiye gibi bir NATO üyesi tarafından korunmasının Dağlık Karabağ'ın diğer ülkeler gibi eşit haklara sahip olmasını engellediğini öne süren Sarkisyan, Türkiye ile sınırların açılmasını 1915 olaylarının tanınmasına bağlı kılmadıklarını, bu nedenle Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasının başarısız kalması durumunda bunun sorumlusunun Ermenistan olmayacağını söyledi. Türkiye'nin önerdiği gibi bir tarih komisyonunun oluşturulmasına neden karşı çıktığının sorulması üzerine de Sarkisyan, Türkiye'de "soykırım" sözünü

kullananların takip edildiği bir ortamda böyle bir komisyonun objektif çalışamayacağını öne sürerek,"Türkiye'nin tek istediği kararları sürüncemede bırakmak" iddiasında bulundu.

"Böyle bir komisyonun kurulmasının gerçeklerden şüphe duyulması anlamına geleceğini, böyle bir komisyonun sadece Türkiye'nin suçunu kabul etmesi durumunda etkili olacağını" savunan Sarkisyan ayrıca, Ermenilerin Ağrı Dağı'nı her zaman yüreklerinde taşıdığını, ancak hiçbir zaman bir Ermeni devlet adamının Türkiye'den toprak talebinde bulunmadığını ifade etti.

Sarkisyan, 1915 olaylarıyla ilgili olarak uluslararası camianın nasıl bir tavır takınması gerektiği şeklindeki bir soru üzerine de, "Dünya kararlı hareket etmeli. Amerika, Avrupa ve Almanya da. Türk-Ermeni yakınlaşmasına katkı sağlamış tüm ülkeler kesin tavır takınmalı" dedi.

Dergide 1915 olaylarıyla ilgili olarak yayımlanan bir yazıda da, Alman 1. televizyon kanalı ARD'de Cuma günü "Aghet - Felaket" adlı bir belgeselin yayımlanacağı belirtildi.

Haberde konu yine Türkiye ve Ermenistan arasında sınırların açılmasıdır, Türkiye meselede taviz vermediği için Ermenistanın cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan durumdan rahatsızlığını dile getirerek, Türkiyeyi eleştirmiş.

Vurgulamak gerekir ki, hem "*Cumhuriyet"*, hem de *"Yeni Müsavat"* gazetesinde son dönemlerde çıkan haberlerin çoğu Azerbaycan – Ermenistan cephe hattında çıkan çatışmalarla ilgilidir. *"Cumhuriyet"* gazetesinde haberlerin çıkması, Azerbaycana dikkat, tabi ki, olumludur. Örnek olarak aşağıdaki haberi göstere biliriz:

Azerbaycan-Ermenistan cephe hattında çatışma! *(AA, 30 Temmuz, 2013)*

Azerbaycan-Ermenistan cephe hattında yaşanan çatışmada bir Azerbaycan askeri hayatını kaybetti.

Azerbaycan Savunma Bakanlığından yapılan açıklamada, Ermeni ordusunun ateşkes ihlali sonucu, cephe hattının Terter bölgesi Çaylı köyü yakınlarına ***Abdullayev Kainat*** *(24) isimli astsubayın, aldığı kurşun yarası ile hayatını kaybettiği belirtildi. 2013'te Ermenistan tarafından açılan ateş sonucu hayatını kaybeden Azerbaycan askerlerinin sayı 9'a ulaştı*.

3.5.2. *Yeni Müsavat* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği

Bu kategoride *Yeni Müsavat* gazetesinde vurgulanan kavramların olumlu, olumsuz veya nötr olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen olumlu, olumsuz ve nötr kavramlar, tekrarlanma sayıları ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucu *Yeni Müsavat* gazetesinde yer alan haberlerin olumlu mu, olumsuz mu yoksa nötr mü olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10. *Yeni Müsavat* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği

Kavram	Değer	Sayı
Ermeni soykırımı	-	90 – 71
Türkiye-Ermenistan ilişkileri	+	80 – 60
Türkiye-Ermenistan protokolleri	+	65 – 58
Türkiye-Ermenistan sınırı	x	65 – 56
Karabağ Sorunu	-	60 – 48
Ermeni lobisi	x	50 – 47
Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	x	55 – 40
Ermeni tasarısı	x	44 – 39
Asala terörü	-	40 – 37
Ermeni iddiaları	x	40 – 34
Azerbaycan-Türkiye gerginliği	-	40 - 31
Bayrak Krizi	-	25 - 22
Ermeni sorunu	-	30 - 20
Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri	+	28 - 19
Türkiye'nin sıfır sorun politikası	+	13 - 10

Tablo 11. *Yeni Müsavat* Gazetesinde Vurgulanan Kavramların Niteliği ve Toplam Sayısı

İÇERİK	TOPLAM
OLUMLU	147
OLUMSUZ	229
NÖTR	216

Yeni Müsavat gazetesinde vurgulanan kavramların niteliğine bakıldığı zaman olumsuz çağrışım yapan kavramların daha fazla vurgulandığı görülmüştür. *Yeni Müsavat* gazetesinde araştırma dönemi boyunca çıkan haberlerde toplam 229 kez "olumsuz" kavramın vurgulandığı görülmüştür. Olumlu çağrışım yapan kavramların sayısına bakıldığı zaman ise, toplam 147 "olumlu" kavrama yer verilmiştir. *Yeni Müsavat* gazetesinde konuya ilişkin haberlerde 216 "nötr" kavrama yer verilmiştir.

Yeni Müsavat gazetesinde olumsuz verilebilecek haberlere örnek olarak 19 Ocak 2010 tarihli aşağıdaki haber başlığını gösterebiliriz.

> ***''Yahudi Lobisi "Ermeni Soykırımı'na Karşı''*** (APA ajansı, *19 Ocak 2010)*
>
> *ABD'deki Yahudi lobisi Kongresi'ne sunulan sözde "Ermeni Soykırımı''nın tanınmasına dair karar tasarısının aleyhine olduğunu resmen açıkladı.*
>
> *APA-nın Türkiye'nin "Vatan" gazetesine dayanarak verdiği bilgiye göre, dünyadaki en güçlü Yahudi kuruluşlarından olan İftiraya Karşı Birlik (Anti-Defamation League - ADL) adlı kurum mevcut durumda Temsilciler Meclisi ve Senato'da "soykırım"la ilgili kararın kabulünün yararlı olmayacağını beyan etmiştir. Merkezi ofisi New York'ta bulunan ADL-in Washington Bürosu Müdürü Jess Horders Türkiye'nin önerdiği ve Ermenistan'la imzalanan protokollerde yer alan tarihçilerden oluşan ortak komisyonun kurulmasını desteklediklerini belirtmiştir: "Bu meselenin Ermeniler ve Türkler tarafından tarih komisyonu aracılığıyla müzakere edilmesi en iyi yoldur".*

Yeni Müsavat gazetesinde yayınlanan bu haberde Ermeni Soykırımının ABD'de tanınması çabalarına karşı bir Lobi faaliyeti söz konusudur. Ermeni Soykırımı tasarısının Kongre tarafından onaylanması Türkiye'nin aleyhine olacağından bu haber başlığını olumsuz örnek olarak verilebiliriz. Ermeni soykırımı yasa tasarısının Kongrenin gündemine alması durumu bile negatif tonlu haber izlenimi vermektedir.

Yeni Müsavat gazetesinde olumlu haberlere örnek olarak 07 Ekim 2009 tarihli aşağıdaki haber başlığını verebiliriz.

''Ermenistan Protokolleri İmzalamaktan İmtina Ediyor''

(F.Memmedov, "Yeni Müsavat", 07 Ekim 2009)

Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin kurulmasına dair protokolün 10 Ekim imzalanacağı konusunda verilen bildiriler kendini doğrultmayıp. Haber verildiği gibi, bu tarihi ilk kez Türkiye'nin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ABD'ye seferden dönerken açıkladı. Protokollerin İsviçre'nin Bern kentinde imzalanacağı belirtiliyordu. Ekim 5 de ise Ermenistan Türkiye arasında görüşmelere aracılık eden İsviçre'nin Dışişleri Bakanlığı tarafından protokollerin ayın 10-da imzalanacağına dair resmi bildirinin açıklanacağı haber veriliyordu. Fakat bu bildiri açıklanmadı.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan ise "Frans press" ajansına açıklamasında, resmi Erivan protokollerin 10 Ekim imzalanacağını teyit etmiyor: "Türkiye protokollerin imzalanacağı tarihle ilgili açıklama vermekte acele edib. Biz bu konuda ne zaman hazır olursak, o zaman resmen açıklama vereceğiz. Bu tür açıklama ortak bir bildiri şeklinde olacak. Konu ortak süreçten gidiyor ve taraflardan hiç biri tek taraflı olarak razılaştırılmamış bildiri vermemelidir". Nalbandyana göre, Ermenistan Türkiye ile ilişkileri geliştirmek konusunda kararlıdır, fakat Ankara'dan da bu tür siyasi irade beklemektedir.

Protokollerin onaylanması sürecinde yaşanan gelişmeler Türkiye-Ermenistan ilişkilerine olumlu katkı yapacağından dolayı yukarıdaki haberi pozitif tonlu haber olarak tanımlayabiliriz. Ermenistan ile Türkiye arasında ilişkilerin normalleşmesini öngören protokollerin onaylanması süreci bu yüzden olumlu haber olarak değerlendirilebilir.

Yeni Müsavat gazetesinde nötr içerikli haberlere örnek olarak 31 Temmuz 2010 tarihli aşağıdaki haberi gösterebiliriz.

"Ermeni Diasporası Türkiye'yi Mahkemeye Verdi" *(Leyla İlgar, "Yeni Müsavat", 31 Temmuz 2010)*

Amerikan Ermenileri Türkiye hükümetini ve iki büyük Türk bankasını mahkemeye vermişler. "Associated Press" ajansının haberine göre, iddia kaldıran Ermeniler kendilerini 1915 yılında "öldürülen" Ermenilerin varisleri gibi göstermişler. Avukatların bildirdiğine göre, Ermeniler iddia dilekçelerinde taşınmaz mallarla beraber milyarlarca dolar tazminat istemişler.

Avukatlar, geçen yüzyılın başlarında meydana gelen olaylarla ilgili Türkiye hükümetine karşı ilk kez yargı davası kaldırıldığını belirtmişler. Ermenilerin mahkemeye verdiği bankalar ise Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Ziraat Bankasıdır.

"Yeni Müsavat" gazetesinde yayınlanan olumsuz değerlendirilen bir haber:

"Türkiyenin bayrağı şehitliğe geri verilmedi" *("Yeni Müsavat" Son haber, 20 Ekim 2009)*

APA günün sonunda resimlerle birlikde haber verdi ki, Türkiye bayrağı yeniden şehitliğe geri verilmiş. Muhabirimiz sunulan resimlerdeki yanlışlıklar görüp, haberi yerinde netleştirmek için şehitliğe gitti. Burada anlaşıldı ki, Türkiye bayrağı Türk şehitliğine geri verilmemiş, bayrak o bölgede bulunan Türkiye Büyükelçiliği'ne ait dini müşavirliyin binası önünde dalgalanıyor. Oraya da diplomatik yapı sayıldığından, Türkiye ve Azerbaycan bayraklarının olması yasanın şartıdır.

Buna rağmen, umut ediyoruz ki, yakın günlerde Türk şehitliğindeki bayrak da kendi yerinde yeniden yükselecek.

Haberde Türkiye ile Azerbaycan arasında yaşanan tatsız olaylardan biri Bayrak olayından konuşuluyor. Hatırlatmak gerekirse, sınırların açılması meselesi gündeme geldiği döneminde Azerbaycan bayrağı bir kaç kişi tarafından yakılmıştır, bundan da etkilenen Azerbaycan devleti Türk şehitliğindeki Türiye bayraklarını indirmiştir. Haberde de bu olaydan bahs ediliyor. Amma bu durum çok sürmemiş, bayraklar yeniden Türk Şehitliğinde dalgalanmıştır ve hala da dimdik yerinde.

"Yeni Müsavat" gazetesinde yayınlanan daha bir haber. Türkiye Ermenistan arasındaki ilişkiler söz konusu haberde.

"Türkiyede Ermenistanla barışık isteyen çok" *(ANSPress, 23 Kasım 2009)*

Gül Türk siyasetinde Kürt ve Ermeni meselesi gibi tabuların artık kalmadığını söyledi.

Türkiyenin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül oldukça ilginç açıklama yaptı. Yabancı gazetelerden birine açıklama yapan Gül artık Türk siyasetinde Kürt ve Ermeni meselesi gibi tabuların kalmadığını söyledi. Bununla da o, Türkiye'de demokrasi seviyesinin yükseldiğini vurguladı.

Gül ayrıca Ermenistan'la ayarlanması yolunda çalıştıklarını söyledi. O kaydetti ki, Türkiye'de bu gibi sorunların çözümünü isteyenler istemeyen daha fazladır. "Biz elimizden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyoruz ve karşı taraftan da aynı adımı bekliyoruz", - diye vurguladı.

Haberde Türkiye Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşdirilmesinden bahs ediliyor. Türkiyenin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül iki ülke arasında barışık olmasını isteyenlerin daha fazla olduğunu söylüyor.

"Türkiye-Ermenistan yakınlaşması karmaşık durum yaratmış" *("Yeni Müsavat" Gündem, 27 Şubat, 2009)*

Zeyno Baran: "Azerbaycan'ın bu meseleden rahatsız olması anlaşılabilir"

Son zamanlarda Türkiye'nin Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi yönünde yaptığı aktif siyasi görüşmeler Azerbaycan'da endişeyle izleniyor. ABD'deki Hudson Enstitüsü'nün Avrasya Politikası Merkezi Direktörü Zeyno Baran "Özgürlük" radyosuna röportajında, bu süreçin Washington'da da dikkatle izlendiğini söyledi. Onun düşüncesine göre, Azerbaycan'da beklenen rahatsızlık anlaşılır.

"Türkiye Karabağ sorununun çözümünde Azerbaycan ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapmak istediğini bildirir. Şimdiye kadar Ankara'nın Ermenistan'la bir bağlantısı yoktu diye onun aracılığı de mümkün olmamıştır. Şimdi İrevanla ilişkilerin kurulması için Cumhurbaşkanı seviyesinde bir girişim yapıldı. Ama Türkiye'nin kendi içinde de buna itirazlar var ". Zeyno Barana göre, buna karşı olan kişiler, Türkiye'nin bu adımı Azerbaycan'ı yalnız bırakması demektir düşüncesindedirler. Ermenistan'la görüşmelerin sonucunda hiçbir sorun çözülmeyecek, aksine, Türkiye ile Azerbaycan'ın ilişkileri soğuyacak, bunun da sadece İran ve Rusya'nın politikasına faydası değecek, dikkat etmek gerekir ki, muhalif konumda olanlar da yaklaşık bu görüşte. Türkiye yetkilileri ise tüm komşuları ile iyi ilişkiler kurmak niyetinde olduklarını dile getiryorlar. Ermenistan'la görüşmeler de bu yönde siyasetin bir parçasıdır. Aynı amaçla Türkiye'nin İran ve Suriye'yle da yakınlaşmasını hissediyoruz. Bu da hem ABD'de, hem de Batı'da biraz endişeyle izleniyor: "Bu açıdan, gerçekten de durumun biraz karışık olduğunu söyleyebilirim".

Obama hükümetinin bu yılın Nisan ayında "Ermeni soykırımı" nı tanıma ihtimalini değerlendiren uzmana göre, ABD'nin yeni başkanının yaptığı dış politikayı dikkatla izlediğimizde son derece gerçekçi bir politika görebiliriz, Türkiye de bu ilişkilerden kuruyor. Tabii ki, Türkiye hem Ortadoğu, Filistin, İsrail, Suriye, İran, Irak gibi ülkelerle ilişkilerde, hem de Rusya, Kafkaslar, Karadeniz, Afganistan ve Pakistan'a kadar uzanan geniş bir arazi açısından Amerika için önemli bir devlettir. ABD'nin de NATO çerçevesinde ilişkilere, hem de bölgesindeki önemine göre, Türkiye ile ilişkilerini yüksek düzeyde bulundurması önemlidir. Zeyno Baran bildirdi ki, soykırımı konusu tabii ki, ikili ilişkilere zarar verebilecek bir meseledir: "Türkiye'de birçokları bundan kesinlikle rahatsızdır. İster Obama'nın takımında, ister de Kongre'de nüfus sahibi kişilerin çoğu bir olay gibi Ermeni soykırımının gerçekleştiğini düşünüyor. Hatta böyle düşünmeyenler de iç siyasi çıkarlara göre, Ermenilerin iddialarını Kabul etmeğe başlıyorla,. diğer taraftan da her defasında Türkiye'nin dış politikasındaki gelişmelerden, örneğin, onun Hamas'la, Sudanla yaklaşmak girişimlerinden veya Batı'yla gerginlik yaşanan, Ermeni diasporası gayret gösteriyor ki, Washington'da bundan kendi lehine kullanarak etsin. Eminim, Mart ortasından itibaren hem Türkiye, hem de diaspora yandan ABD'de lobi faaliyetleri artacaktır. Türkiye'de kamuoyu bu noktayı o kadar hassastır ki, bence, ABD hükümetinde veya Kongre'de "soykırımı" kelimesinin yüksek sesle telaffuz edilmesi Türkiye -ABD ilişkilerine darbe vurur. Öyle bir darbe ki, bundan sonra ikili ilişkileri onarmak çok zor olur. Umarım Obama ve üst düzey bürokratları bunu dikkate alırlar ".

3.6. VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezin konusunu oluşturan Ermeni sorununun Türk ve Azerbaycan basınından yola çıkarak belirlenmesi için farklı ideolojilere sahip ulusal düzeyde okurlara seslenen iki gazete seçilmiştir. Türkiye'den "merkez/sol" görüşü yansıtan *Cumhuriyet*, Azerbaycan'dan "muhafazakâr/milliyetçi" olarak bilinen *Yeni Müsavat* gazeteleri tercih edilmiştir. *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinin seçilme nedenleri farklı ideolojik görüşlerinin yanı sıra, ulusal düzeyde okuyucu kitlesine ulaşabilmeleridir.

Çalışma, Ermeni sorununun Türk ve Azerbaycan basınında gazetelerde nasıl yer bulduğunun tanımlanması, gazeteler arasındaki içerik farklılıklarının değerlendirilmesi, gazetelerin bu soruna gösterdikleri farklı yaklaşımların ortaya konulması ve bu bağlamda gazetelerin yayın politikalarının belirlenmesi anlamında önemli bulunmaktadır.

Bu çalışmada araştırma alanı Ermeni sorun'uyla ilgili gazetelerin internet yayınlarının verdiği haber ve yazılarla sınırlandırılmıştır. Değerlendirmede, gazetelerin gündemlerini, eş deyişle "Ermeni sorun'uyla ilgili hangi konuları daha önemli gördüklerini" ortaya çıkarmak bir araştırma sorunu olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, araştırma dönemi kapsamındaki Ermeni sorun'uyla ilgili olarak yayınlanan her türlü yazı, içerik analizi uygulamasına konu edilmiştir.

Haber ve köşe yazılarında sıklıkla tekrarlanan ve haberlerin tonunun belirlenmesinde yol gösterici olduğu kabul edilen bazı özel kavram ya da sözcükler de ayrı bir şekilde değinilme sıklıkları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda seçilen anahtar sözcükler şunlardır: soykırım, sorun, ilişkiler, protokoller, sınır, Karabağ, lobi, tasarı, terör ve iddialar.

Son olarak haberlerin tonu anlamında değerlendirmeye gidilmiştir. Haber başlıklarının Ermeni sorunu ile ilgili olarak destekleyici ya da hoşgörülü bir anlatıma sahip olması "pozitif" olarak yorumlanmıştır. Ermeni sorununu eleştiren ya da bu soruna ilişkin olumsuz ifade içeren haber başlıkları ise "negatif" şeklinde değerlendirilmiştir. Bu soruna ilişkin haber başlığı olarak tarafsız anlam içeren başlıklar da "nötr" bulunmuştur.

Cumhuriyet ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde konu ile ilgili çıkan haberler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bunun için, öncelikle *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde konu ile ilgili bu dönemde çıkan haberler taranmıştır. Bu taramadan sonra, haber sayıları, haberlerde vurgulanan kavramlar, ifadeler, bu kavram ve ifadelerin içeriği ve tekrarlanma sıklıkları, haber başlıkları her iki gazete için ayrı olmak üzere kategoriler oluşturulmuştur. Yapılan araştırma sonucu oluşturulan bu kategorilerden nitel ve nicel bazı verilere ulaşılmıştır. Elde edilen bu verilerden her kategori için ayrı-ayrı olmak kaydıyla, değerlendirmeler yapılarak *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazeteleri arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

3.6.1. Haber Sayısı

Cumhuriyet ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde Ermeni sorunu ile ilgili çıkan haber sayısına ilişkin veriler, her iki gazete için ayrı-ayrı oluşturulan kategorilerden elde edilmiştir. Elde edilen bu verilerden yola çıkarak, araştırma dönemi boyunca *Cumhuriyet* gazetesinde toplam 508 haberin, *Yeni Müsavat* gazetesinde ise toplam 302 haberin yer aldığı tespit edilmiştir. Haber sayıları açısından, *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazeteleri arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa, *Cumhuriyet*

gazetesinin *Yeni Müsavat* gazetesine kıyasla, Ermeni sorununa ilişkin daha fazla habere yer verdiği söylene bilir.

Herhangi bir konuyla ilgili haber sayısının fazla olması, haberde anlatılan konuya verilen öneme işaret etmektedir. Konuyla ilgili haberin önemi haber sayısına paralel olarak artmaktadır. Bu görüşten yola çıkarak, *Cumhuriyet* gazetesinin, *Yeni Müsavat* gazetesine oranla Ermeni sorununa daha fazla önem verdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Her iki gazetede Ermeni sorunu ile ilgili çıkan haberlere araştırma döneminin her haftasında yer verilmiştir.

3.6.2. Kavramlar

Araştırma dönemi boyunca, her iki gazetede de Ermeni sorunu ile ilgili çıkan haberlerde vurgulanan kavram sayıları kıyaslandığında, *Cumhuriyet* gazetesinde daha fazla kavramın vurgulandığı görülmüştür. Buna neden olarak, *Cumhuriyet* gazetesinin konu ile ilgili habere daha fazla yer verdiği gösterilebilir.

İncelenen her iki gazetenin gündemindeki en önemli ilk beş konuya ilişkin kodlama sonucuna göre, o günkü gazetelerin ortak bir şekilde önemli bulduğu konuların başında Türkiye-Ermenistan ilişkileri gelmektedir (n=152). Ermeni sorun'una ilişkin haber ve köşe yazılarında en çok işlenen diğer tema Ermeni Soykırım'ı kavramıdır (n=146). *Cumhuriyet* gazetesinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerine, *Yeni Müsavat* gazetesinde ise Ermeni Soykırımı kavramına daha çok yer verilmiştir.

3.6.3. Haber ve Köşe Yazılarının Tonu

Cumhuriyet ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde yer alan haberlerde vurgulanan kavramların niteliğine ilişkin elde edilen verilere bakıldığında, *Cumhuriyet* gazetesinde 235 - olumlu, 283 - olumsuz ve 219 - nötr kavram ve ifadenin vurgulandığı görülmüştür. *Yeni Müsavat* gazetesinde vurgulanan kavramların içeriğine bakılacak olursa, 147 - olumlu, 229 - olumsuz ve 216 - nötr kavram ve ifadenin vurgulandığı görülmüştür.

Bilindiği gibi, haber üretim sürecinde haberlerde vurgulanan kavramlar özenle seçilmektedir. Dolayısıyla, her iki gazetede toplam haber boyutları da dikkate alındığında, *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetesinde vurgulanan olumsuz kavramların sayıca fazla olduğu görülmüştür.

Cumhuriyet ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde yer alan haber ve köşe yazılarına bakıldığında Ermeni sorunu konusunda Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikte hareket etmesi, stratejik birliktelik oluşturulmasına ilişkin vurgu ön plana çıkmaktadır.

Gazetelerin konuya yaklaşımına ilişkin kutuplaşma en etkili biçimde kendisini Türkiye-Ermenistan ilişkileri kapsamında göstermektedir. *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haberlerde Türkiye-Ermenistan ilişkileri tutumu anlamında genel olarak pozitif bir hava olduğu anlaşılmaktadır. *Yeni Müsavat* gazetesinde haber ve köşe yazılarının bu konuya ilişkin tutumu negatiftir.

Ayrıca, muhalefete yakın gazeteler olduklarından her iki gazetenin Ermeni sorun'una ilişkin hükümet politikalarına çok da pozitif olmayan tutum sergiledikleri görülebilir.

Yeni Müsavat gazetesinde yayınlanan haberlerde Türkiye'nin 1915 olaylarının soykırım olmadığı görüşüne Azerbaycan'ın destek verdiği görülmektedir.

Cumhuriyet gazetesinde yer alan haber ve köşe yazılarında Karabağ konusu Azerbaycan lehine desteklenmektedir.

Bir diğer yaklaşım da haberin hangi gazete tarafından çok önemli bulunduğu ve hangi gazete tarafından hiç önemli bulunmadığı ya da görmezden gelindiği şeklindedir. *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde yer alan haber ve köşe yazılarını irdelediğimiz zaman, bu bağlamda her iki gazetenin konuya hakim olduğunu söyleyebiliriz.

Haberde nesnellik ya da tarafsızlık bağlamında bir değerlendirme yapıldığında ise gazetelerin her iki gazetenin genel olarak pozitif ya da negatif haberleriyle taraflı davrandıkları söylenebilmektedir.

Sonuç olarak gazeteler arasında konuya yaklaşım itibarıyla bir çatışma, cepheleşme ya da kutuplaşma söz konusu değildir. Bir yanda *Cumhuriyet* Türkiye-Ermenistan ilişkilerine oldukça fazla önem göstererek pozitif yönüyle ele alırken; diğer yanda *Yeni Müsavat* bazı kavramlara daha az ilgi göstermekte, gündemine almamakta ya da görmezden gelmekte, bazen her iki gazete bu tutumla birlikte eleştirel davranmaktadırlar.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı Türk ve Azerbaycan basınında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çerçevesinde Ermeni sorununu irdelemektir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilere bakıldığı zaman tarihsel kökenin çok eskilere dayandığı görülmektedir. Aynı din, dil ve ırka sahip olan bu iki ülke ilişkilerinin basında nasıl yer aldığı, nasıl yansıtıldığı her iki ülke açısından da çok önemlidir.

Özellikle, günümüz küreselleşme çağında kişi, kurum, nesnenin yanı sıra, ülkeler arası ilişkilerde etkili olan kitle iletişim araçları, söz konusu ilişkileri kendi görüş ve değer yargıları çerçevesinde şekillendirmektedirler. İçinde bulunduğumuz bilgi çağının da zorunlu kıldığı bilgilenmenin yolu da hiç kuşkusuz haberlerden geçmektedir. Medya kurumları kendi görüşlerine yakın buldukları ve istedikleri konuları gündeme getirebilecekleri gibi, bazı olayları ve durumları gündemden çekip hiç yer vermeyebilirler.

Bu görüşlerden yola çıkarak, Türk ve Azerbaycan basınında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri kapsamında Ermeni sorununun görünürlüğü ve bu görünürlüğün niteliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için Türk ve Azerbaycan gazetelerinde konuya ilişkin çıkan haberler araştırılarak, içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Bu çalışmanın evrenini Türk ve Azerbaycan basını oluşturmuştur. Çalışmanın örneklemi, Türkiye'den "merkez/sol" görüşü yansıtan *Cumhuriyet*, Azerbaycan'dan "muhafazakar/milliyetçi" olarak bilinen *Yeni Müsavat* gazetelerindeki konuyla ilgili haberlerle sınırlandırılmıştır. *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinin seçilme

nedenleri farklı ideolojik görüşlerinin yanı sıra, ulusal düzeyde okuyucu kitlesine ulaşabilmeleridir.

Türk ve Azerbaycan basınında Ermeni sorununun nasıl yer aldığını tespit edilebilmesi için *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazeteleri seçildikten sonra, Türk ve Azerbaycan basınında ilgili konuların yoğun yaşandığı dönemler taranmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, 2009-2010 senelerinde *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde Ermeni sorununa ilişkin çıkan haberler tespit edilerek araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türk ve Azerbaycan basını Ermeni sorununa ilişkin haberlere geniş yer vermiştir. Elde edilen bu bulgulardan yola çıktığımızda, Cumhuriyet gazetesinin daha çok Azerbeycan Savunma Bakanlığı'nın verdiği bilgilere dayanarak haberlerini oluşturduğu, haber kaynağı olarak akredite kaynaklardan yola çıktığını söylememiz mümkündür. Ayrıca Cumhuriyet Gazetesi'nde incelenen dönem itibariyle Yeni Müsavat'a göre daha fazla haber çıkmıştır. Bu da Yeni Müsavat gazetesinin arşivinin sınırlı olması ve gazetenin kapandığı dönemlerde yayın yapamamasıyla ilişkili olarak açıklanabilecek bir durumdur.

Ermeni sorun'una ilişkin *Cumhuriyet* ve *Yeni Müsavat* gazetelerinde çıkan haberler doğrultusunda, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ile ilgili olumsuz bazı ifade ve kavramlara yer verilmişse de, olumlu ifade ve görüşler ağırlıklı olarak yer almıştır. Sonuç itibariyle, araştırma sonuçları Türk ve Azerbaycan basınında Ermeni sorunu çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin olumlu bir yönelim içinde olduğu varsayımını kanıtlamıştır.

ÖZET

Çalışmada Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri göz önüne alınarak, Ermeni sorunu ile ilgili olarak "Cumhuriyet" ve "Yeni Müsavat" gazetelerinde yayımlanan haberlerden tesadüfi örneklem yoluyla haberler seçilerek analiz edilmiştir.

Türk ve Azerbaycan basınında Ermeni sorununun nasıl yer aldığını tespit edilebilmesi için Cumhuriyet ve Yeni Müsavat gazeteleri seçildikten sonra, Türk ve Azerbaycan basınında ilgili konuların yoğun yaşandığı dönemler taranmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, 2009-2010 senelerinde Cumhuriyet ve Yeni Müsavat gazetelerinde Ermeni sorununa ilişkin çıkan haberler tespit edilerek araştırmaya dahil edilmiştir.

Konu ile ilgili çıkan haberler doğrultusunda, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ile ilgili olumsuz bazı ifade ve kavramlara yer verilmişse de, olumlu ifade ve görüşler ağırlıklı olarak yer almıştır. Sonuç itibariyle, araştırma sonuçları Türk ve Azerbaycan basınında Ermeni sorunu çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin olumlu bir yönelim içinde olduğu varsayımını kanıtlamıştır.

ABSTRACT

Considering the relations between Azerbaijan and Turkey, in this study the articles concerning the Armenian issue were chosen and analyzed through the random sampling in both “Cumhuriyet” and “Yeni Müsavat” newspapers.

In order to research how the Armenian issue represented in both Cumhuriyet and Yeni Müsavat newspapers, intense periods of Turkish and Azerbaijani media related issues were reviewed. The articles of those newspapers as regards to the Armenian issue has been identified and included in the study depending on the research of the period between 2009 and 2010 years.

Despite some of the negative thoughts, as predominantly the positive opinions and statements were taken place in the articles regarding the relations between Azerbaijan and Turkey, in both of Yeni Müsavat and Cumhuriyet newspapers in the context of Armenian issue. Consequently, the assumption of the study is confirmed within the research of articles which were published during that period in terms of the representation of relations between those countries.

KAYNAKLAR

Açıkkaya, S., Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 28 Yıl: 2010/1.

Ağacan, K., AB'nin Güney Kafkasya Politikası, Stratejik Analiz Dergisi, Sayı:81, Ocak, 2007.

Akgün, B., Çemrek, M., Türk Dış Politikasında Ermeni sorunu: Tarihsel Açmaz İçin Çözüm Önerileri, SDE Stratejik Düşünce Enstitüsü, Analiz Nisan 2010.

Aktaş, H., Dağlık Karabağ Sorunu, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul,2001.

Akyürek, S., Ermenistan'da Türkiye Ve Türk Algısı Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Bilgesam Yayınları, Rapor No:41 Ocak 2012.

Alagöz, M., Yapar, S., Uçtu, R., Türk Cumhuriyetleriyle İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Bir Yaklaşım, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, 2004.

Alyarlı,S.,Azerbaycan'ın Devlet Bağımsızlığı Fikri: Tarihsel Açıdan, Hazırlayanlar; BAL, Halil ve Muhammet Erat, Türk Dünyasına Bakışlar, DA Yayınevi, İstanbul, 2003.

Asker, A., Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinin Pragmatist Boyutu, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu, Aralık 2010.

Alpargu, M., Güvenlik Boyutunda Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Şubat, Sayı 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.

Aras, O.N., Azerbaycan Ekonomisi-Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz, Bakü, 2003.

Aras, O., N., Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul, DER Yayınları, 2001.

Aras, O., N., Süleymanov, E., Azerbaycan'ın Bağımsızlığının 20 Yılında: Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri Ve Perspektifi, Global Business Issues e-Journal, Vol. 2, No. 219, Dec. 2012.

Aras, O., N., Süleymanov, E., Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Türkiye Ekonomik İlişkilerinin Sektörel Değerlendirilmesi, 26/11/2012 http://www.academia.edu/2054016/Bagimsizlik_Sonrasi_Azerbaycan_Turkiye_Ekonomik_Iliskilerinin_Sektorel_Degerlendirilmesi_

Armaoğlu, F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1980-1990, Alkım Yayınevi, Ankara, 1991.

Arslan, F., Karabağ Ve Ermeni sorunu, 2011

http://www.farukarslan.com/?page_id=658

Artam, A., Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri, İstanbul, ARTAM Yayınları, 1993.

Askerzade, A.., NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 20, Kış 2009.

Aslanlı, A., Azerbaycan'da Devlet Başkanlığı Seçimi, Stratejik Analiz, Cilt 4, Sayı 44, Aralık 2003.

Aslanlı, A., Kafkasya'nın Ve Türk Dünyasının Geleceği Açısından Türkiye - Ermenistan İlişkileri 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu, Aralık 2010.

Aslanlı, A., Karabağ Sorunu Ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 1(1): 2012.

Aslanlı, A., Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı 09.09.2011

http://www.ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR

Aslanlı, A., Türkiye-Azerbaycan Askeri İlişkileri - 1 Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi 25 Mayıs 2011

http://www.turkishactionalert.com/news/1332-tuerkiye-azerbaycan-askeri-likileri-1.html

Aslanov, A., Azertac`ın Oluşum Süreci ve Tarihi Gelişme Dönemleri, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2010 Güz, Sayı:31.

Ataş, A., Rusya Federasyonu Ve ABD'nin Güney Kafkasya Politikaları (1990 Sonrası) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2006.

Atmaca, T., Yirminci Yüzyılın Sonunda Azerbaycan ve Türkiye Münasebetleri (1993-1999), Ankara, Şafak Matbaası, 1999.

Aydın, M., Ermenistan'la İlişkiler, Türk Dış Politikası, C. II 1980-2001, İletişim Yay. 2.Baskı, İstanbul 2002.

Aydın, M., Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savasından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:2, 3. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Aydın, M., Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler, Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

Avşar, S., Ermeni sorunu Ve Türkiye Manas Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 1, Sayı 2, 2001.

Babaşlı, M., XX. Asrın Evvellerinde Azerbaycan'da Milli Oyanış ve Maarifçilik Hareketi, Journal of Qafqaz University, number 12, fall 2003.

Baloğlu, M., Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Yatırımlarının Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi, Journal Of Qafqaz Unıversıty Number 33, 2012.

Bal, İ., 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

Bayramov, A., Naghibayli, T., Türkiye'nin Enerji Politikası – Azerbaycan, İran, Rusya 21 Şubat 2013.

http://rusyaanaliz.com/turkiyenin-enerji-politikasi-azerbaycan-iran-rusya/

Berelson, B., Content Analysis in Communication Research, New York: Hafner Pres, 1984.

BM'nin İnkişaf Programı, (UNDP), Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat, Bakü 1997.

BM'nin İnkişaf Programı (UNDP), Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Hakkında Hesabat, Bakü 1998.

Bozkuş, Y., D., Palabıyık, M., S., Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2009), Ankara, Terazi Yayınları, 2009.

http://www.avim.org.tr/bilgibankasi/tr/index5_1_1.htm

Bölükbaşı,S., Ankara's Bakü-Centered Transcaucasia Policy: Has it Failed?, Middle East Journal, cilt 51, sayı 1, 1997.

Budak, L., Bağımsızlığının Yirminci Yılında Azerbaycan Medyasının Genel Durumu, Ege Üniversitesi, Türk Bilim, 2011.

http://www.academia.edu/1393275/BAGIMSIZLIGININ_YIRMINCI_YILINDA_AZERBAYCAN_MEDYASININ_GENEL_DURUMU

Çamalan, A., Azerbaycan Tahsilinin temelleri: Çarlık Rusyası Devrinde Maarifçi Aydınların Faaliyetleri, Azerbaycan, Journal of Qafqaz University - Sayı 31, 15, May 2011

Cafersoy, N., Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001), Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı:1, İlkbahar 2001.

Cafersoy, N., Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Ankara Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Çağla, C., Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Politika, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

Çelik, N., Azerbaycan Tarihi Ve Azerbaycan'ın Siyasi- İktisadi-Toplumsal Yapısı Kasım 2006.

Çeviköz, Ü., Uluslararası İlişkilerde Yeni Dengeler, TÜSİAD Görüş, Sayı:48, Ağustos- Eylül 2001.

Demir, A., F., AB'nin Güney Kafkasya Politikaları, Dünden Bugüne Avrupa Birliği, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2003

DEİK Türk–Azerbaycan İş Konseyi AZERBAYCAN Ülke Bülteni 2011. https://www.akbank.com.tr/doc/deik/Azerbaycan_Ulke_Bulteni.pdf

Devlet, N., İsmail Bey Gaspıralı (1851- 1914), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Devlet, N., Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905 – 1917), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı), Ankara, 2000.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Azerbaycan Ülke Bülteni, 2011.

https://www.akbank.com.tr/doc/deik/Azerbaycan_Ulke_Bulteni.pdf

Dikkaya, M., Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler Bilig-9/Bahar 1999.

Dikkaya, M., Çaylak, A., Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik Ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar Ve Sorunlar, Cilt:3, Sayı: 5, USAK, 2008.

Durmuş, M., Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında İlk Süreli Yayın Faaliyetleri Ve Molla Nesreddin Dergisi, Turkish Studies (Türkoloji Araştırmaları) International Periodical For The Languages, Literature and History, - Türkiye Dışındaki Türkler Dosyası, Volume 3 / 7 Fall 2008.

http://www.dorduncukuvvetmedya.com

Ekberov, A., BTC Neft Kemeri ve Böyük Startejik Oyun, 2006.

http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/1561/1/Azerbaijan%20archeology.2007,1-2.pdf

Ekşi, M., Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çalıştayı Raporu, Seta Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı Kafkasya Çalışmaları 2 | Temmuz 2009.

Elesgerov, M., Tarihimizin Facieli Seifeleri: Soygırım, Bakü, Azerbaycan Parlamentosu Yayını, 2000.

Emiraslanov, A., Dövlet Müsteqilliyi ve Milli İqqtisadiyatın Formalaşması Problemleri, Meşveret Bülleteni, No: 7(43), Ekim 2001.

Enserov, V., Uluslararası Enformasyon Akışında Etkilenen Taraf Olarak Azerbaycan'ın Durumu, Erciyes İletişim, Ocak, 2010.

Enserov, V., Sovyetler Birliği Dönemi ve Sonrasında Azerbaycan'da Haber Ajansları, Selçuk İletişim Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, 2010.

Erol, T., Geçiş Ekonomilerinde Yerelleşme Reformları: Azerbaycan Örneği, Dünyada Yeni Oluşumlar ve Türk Dünyası Sempozyumu, Bakü, Azerbaycan, 29-31 Mayıs 2009.

Faik B., Matbuat Basın Derken Medya, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003.

Gasımov, M., Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), Bakı, Gençlik, 1998.

Gaytancıoğlu K., Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 2, Sayı 1, 2010.

Genberli, R., Azerbaycan'da Bitmeyen Geçiş Süreci, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, İlkbahar, 2001.

Gökçe, M., Yukarı Karabağ Sorunu Ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter Türkiye, 2011.

Gökçe, O., İçerik Çözümlemesi: Teori - Metod - Uygulama, Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Sayı 36, 2001.

Gömeç, S., Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Ankara, 1999.

Gönenç, L., Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:47, Sayı: 14, Ankara, 1998.

Gül, N., Ekici, G., "Azerbaycan ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", Avrasya Dosyası, cilt 7, sayı 1, 2001, s.367-392.

Güngör, P.,Kafkasya, Stratejik Analiz Dergisi, Sayı:49, Cilt 5, Mayıs, 2004.

Gürses, E., Avrasya Jeopolitiği ve Türkiye, Jeopolitik, Temmuz 2006.

Güzel, M., Türkiye–Azerbaycan İlişkilerinde Uyum (Siyasi, Enerji, Ekonomik Ve Kültürel Boyutu) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara-2009

Hansen, A., İçerik Çözümlemesi İletişim Araştırmalarında İçerik Çözümlemesi, 2003.

Hasanoğlu M., Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması Ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları Sayıştay Dergisi Sayı: 69 Nisan-Haziran 2008, s.73-90.

Hasanov, İ., Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası (1993-2001), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2003.

Hasanov, A., Azerbaycan'ın Dış Politikası: Avrupa Devletleri Ve ABD (1991-1996), Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1998.

Hüseynov, E., Azerbaycan Basınında Haber Kaynakları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2005.

Hüseynov, Ş., Hegiget ve Edalet Carçısı, Bakü, Azerbaycan Dövlet Neşriyatı, 1988.

İbadov, A., Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni sorunu: Çözümler, Öneriler, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir-2007.

İnal, A., Haber Üretim Sürecine Farklı İki Yaklaşım, Ankara Üniversitesi, İLEF Yıllık'93, 1994.

İsmayılov, E., Azerbaycan Tarihi, Bakü, Öğretmen Yayınevi, 1995.

İsmayılov, A., Azgelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007-Konya.

İyikan, N., ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:21 / 2009.

Kabacalı A., Başlangıçtan günümüze Türkiye'de basın sansürü**,** Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990.

Kabacalı A., Başlangıcından günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın, Literatür Yayınları, 2000, İstanbul.

Kabacalı A., Türk Basınında Demokrasi, KTB Yayınları, Ankara, 1994.

Kalafat, Y., Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Etno-Sosyal Yaklaşım, ASAM Kafkasya Araştırmaları, 01.04.2007.

http://www.strareji.cukurova.edu.tr/TURKDUNYASI/02.php

Kalafat, Y.,Türkiye Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkisi, 21 yüzyılda Türk Dış Politikası, Nobel Yayınevi, Ankara, 2004.

Kalafat, Y., Cabbarlı, H., Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Psikolojik Savaş Açısından Değerlendirilmesi 22.07. 2004.

http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale62.html

Kamalov, İ., Rusya, AB'ye Alternatif Ola Bilir mi?, Stratejik Analiz Dergisi, Ocak, 2007.

Kanbolat, H., Kars-Tiflis-Bakü-Demiryolu Bir Başka Bahara mı Kaldı?, Stratejik Analiz, sayı 82, 2007.

Kanlıdere, A., Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı1, 2004.

Karagül, S., Türk Dış Politikası Açısından Ermeni sorununa Güncel Yaklaşım, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2004.

Karadağ, S., Top, G., Duygusal Birliktelikten Stratejik Ortaklığa Türkiye Azerbaycan İlişkileri, Küresel Sorunlar Platformu, Türk Cumhuriyetler Masası, Santral İstanbul, 27.12.2012.

http://www.academia.edu/2779465/Duygusal_Birliktelikten_Stratejik_Ortakliga_Turkiye_Azerbaycan_Iliskileri

Kerimov, B., Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,İstanbul-2007.

Kısacık, S., Enerji Nakil Hatları Çerçevesinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri 7 Haz 2010.

http://www.bilgesam.org/tr/images/stories/analizler/enerjinakilturkiyeazerbaycan.pdf

Kona, G.,G., Türkiye - Azerbaycan İlişkileri: Büyük Umutlar – Talihsiz Gelişmeler Ve Yapılması Gerekenler, Panorama hakemli e-dergi Aralık 2004

http://cesran.org/Dosyalar/MAKALELER/GAMZE_GUNGORMUS_KONA_Turkiye_Azerbaycan_Iliskileri.pdf

Koloğlu O., Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Köni, H., Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları, Avrasya Dosyası, Ankara, 1994. Cilt: l, Sayı: l.

Kracauer, S., The Challenge Of Quantitative Conten Analysis, Public Opinion Quarterly 16, 1952.

Kurat, A., N., Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Kurban, A., Azerbaycan'da Gelir Dağılımı, İstanbul 2010.

Laçiner, S., Hazar Enerji Kaynakları Ve Enerji-Siyaset İlişkisi (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Cilt1, No: 1, 2006.

Libaridian, G., J., Ermenilerin Devletleşme Sınavı Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüsü, 2.Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Mammadyarov, E., The Foreing Policy of Azerbaijan: Affecting Factors and

Strategic Priorities, Azerbaijan in Global Politics Crafting Foreing Policy (Ed. Alexandros Petersen, Fariz İsmailzade), Baku, Azerbaijan Diplomatic Academy, 2009.

McQUAL, D,, Windahl, S., İletişim Modelleri, Çev., Mehmet Küçükkurt, Ankara: İmaj Yayıncılık.1993.

Mehdiyev, A., Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları, Ekspert İqtisad Jurnalı, No.7-8, 2001.

Mesimov, A., Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Avrasya Bir Vakfı, Cilt:7, Sayı: 1, İlkbahar, 2001.

Mirehmedov, E., Birinci Azerbaycan Gazetesi Ekinçi, Çeviren: Turan Hesenzade, Avrasiya Press, Bakü, 2005.

Mollaer, F., Azerbaycan'da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler,Bilgi Dergi, Sayı (8) 2004.

Musayev G., Ay., H., Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan Vergi Sistemindeki Gelişmeler ve Vergi Gelirlerinin Kamu Hizmetlerinin Finansmanındaki Yeri, Finans Politik& Ekonomik Yorumlar, Cilt: 44 Sayı:508, 2007.

Musayev, A., Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplinin Sağlanmasında Uluslar arası Para Fonu Ve Dünya Bankası'nın Rolü: Azerbaycan Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir-2007.

Nadirov, A., İqtisadiyyatın Yeni İnkişaf Merhelesi, Azerbaycan Qezetesi, 15.09.2001.

Nuğur M. Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul, 1978.

Oğan, G.,Türkiye'nin Orta Asya Politikasının Açmazları, Stratejik Analiz Dergisi, Sayı:77, Eylül, 2006.

Oğan, S., Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar, cilt 7, sayı 1, 2000.

Oğan, S., Dış Politika Aracı Olarak Rusça: Türk Cumhuriyetleri Örneği, 26 Şubat 2006.

http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=1&yazi=804

Orel, F., D., Memmedov, İ., Türk İhracatçı Firmalarının Azerbaycan Pazarına Bakışı Ve Bu Pazardaki Türk Mallarına Yönelik Kalite Anlayışı, Pazarlama Dünyası Yıl:18 Sayı:12 2004.

Oran, B., Türk Dış Politikası (1980-2001), II. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Özbay, F., Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 25 İstanbul, Ocak 2011.

Özey, R., Dünya Platformunda Türk Dünyası, Aktif Yayınevi, İstanbul, 1999.

Özlü, U., S., 20. Yüzyıl Başlarında Azerbaycan Matbuatı, 03 Ocak 2013. http://politikaakademisi.org/?p=3709

Öztarsu, M., F., Türkiye ve Azerbaycan Askeri İlişkileri ve Bölge Politikalarına Etkileri, 02 Aralık 2009.

http://www.turksam.org/tr/a1874.html

Purtaş, F., Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

Rehimli, R., Azerbaycan Yönetim Sistemi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 2 Cilt: 9 2009.

Safarov, P.Ş., 90'lı yıllarda Azerbaycan'ın Uluslararası Durumu ve Dış Politikası, Bakü, 1999.

Salmanlı, Z., 1991 Sonrası Türkiye - Azerbaycan İlişkileri, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2007.

Saray, M., Azerbaycan Türkleri Tarihi, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Seferov, R., İbadov, A., Ermenistan'ın Karabağ'ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan'da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunları, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi, Sayı: 18, 2007.

Seferov, R., Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 18. Sayı Güz 2005.

Selvi, H., Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü, Dünyada Yeni Oluşumlar Açısından Türk Dünyası, Azerbaycan ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Baku, Azerbaycan, 24-26 Mayıs 2004.

Somuncuoğlu, T., Azerbaycan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İGEME, Ankara, 02.12.2011

http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Azerbaycan_ulke_raporu_2011.pd

Soros, G., Küresel Kapitalizm Krizde, (ter. Gülden ŞEN), Sabah Kitapları, 1998.

Sönmezoğlu, F., Değişen Dünya ve Türkiye, Ankara, Bağım Yayınları 1999.

Shaffer, B., Sınırlar ve Kardeşler, Çev.: A. Gara, V. Kerimov, Bilgi Ünv. Yay. İstanbul 2008.

Sümbül Tahir, Atatürk ve Azerbaycan, Uluslar arası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül,1991-Ankara), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt:2, Ankara-1996

Swietochowski, T., 1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi Ve Edebi Dil Politikası,, Ethnic and Radal Studies, 14/1, London 1991 Çev. Saadettin Gömeç Tarih Araştırmaları Dergisi Sayı: 34 Cilt:22, 2003.

Taşkıran, C.,Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Ankara, Genelkurmay Basımevi,1995.

Taşkıran, C., Tarihi Akış İçinde Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Karabağ Politikası, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara -1994.

Taşkıran, C., Ermeni-Azeri Çatışması, Avrasya Dosyası: Ermenistan Özel Sayısı, cilt:2, Sayı:4, 1996.

TİKA, Azerbaycan, Ankara, TİKA Araştırma Daire Başkanlığı Yayını, 1995.

Tokluoğlu, C., Arıcı, B., Türklerde Yönetim Kültürü Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan Örnekleri, Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara:143, 2000.

Top, G., Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan, Küresel Sorunlar Platformu, Türk Cumhuriyetler Masası, Santral İstanbul, 11.12.2012.

Topuz H., II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

http://www.academia.edu/2779478/Bagimsizlik_Sonrasi_Donemde_Azerbaycan

Tüysüzoğlu, G., Türkiye- Azebaycan Enerji Faktörü ve Tanap, 17 Eylül 2012

http://www.tuicakademi.org/index.php/yazarlar1/95-gokturk-tuysuzoglu-tum-yazilari/3508-turkiye-azebaycan-enerji-faktoru-ve-tanap

Türkiye İle Yabancı Ülkeler Arasında Kültür, Eğitim, Bilim, Basın-Yayın, Gençlik Ve Spor Alanlarında Mevcut İşbirliği Anlaşmaları.

TILIÇ, Doğan, 2000'ler Türkiye'sinde Gazetecilik ve Medyayı Anlamak, Doğan Su yayınları, İstanbul, 2001.

http://www.legalisplatform.net/ozel_dosyalar/%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi%20anla%C5%9Fmalar%C4%B1.pdf

Uzun, E., Güney Azerbaycan Basın Tarihi, Türk Ocağı Trabzon Şubesi Yayınları,15 Trabzon 2002.

Ülkü, İ., Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.

Yazar, Y., Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye Ve Orta Asya Ülkeleri, İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No: 01 Haziran 2011.

Yalçınkaya, A., Kafkasyada Siyasi Gelişmeler, Ankara, Lalezar Kitapevi, 2006.

Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908–1980), 1. Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005.

Yakınçağ Türkiye Tarihi (1980–2003), 2. Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005.

Yeşilot, O., Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabinin Hayatı ve Fikirleri, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Cilt:4, Sayı: 7, 2009.

Yeşilot, O., Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.

Yeşilot, O., Hasan Melik Zerdabi'nin Hayatı ve Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul-2003.

Yılmaz,R., İsmayılov, E., Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu, Rapor No: 37 Ekim 2011.

Yılmaz, R., Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem, Bilge Strateji Jeopolitik, Ekonomi-Politik Ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2010.

Yılmaz, R., Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar Ve Karabağ Problemi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 2, 2010.

Yüksel, İ., Azerbaycan'da Fikir Hayatı ve Basın, İstanbul, Acar Yayınları, 1988.

Zerdabi Rebiyye, Hasanbey Zerdabi, Çukurova Sanat, 21 Haziran 2010

http://www.toredergisi.com/rebiyye-zerdabi/hasanbey-zerdabi.html

Walker Martin, Basının Gücü (Çev. Gülden Şen), İst, 1999.

http://www.azerbaijans.com/content_741_tr.html

http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=200670

http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=53880

http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=110754

http://www.musavat.com/new/Son_x%C9%99b%C9%99r/68720-Y%C6%8FHUD%C4%B0_LOBB%C4%B0S%C4%B0_%E2%80%9CERM%C6%8FN%C4%B0_SOYQIRIMI%E2%80%9DNA_QAR%C5%9EI

http://www.musavat.com/new/G%C3%BCnd%C9%99m/61900-ERM%C6%8FN%C4%B0STAN_PROTOKOLLARI_%C4%B0MZALAMAQDAN_%C3%87%C6%8FK%C4%B0L%C4%B0R

http://www.musavat.com/new/G%C3%BCnd%C9%99m/81857-ERM%C6%8FN%C4%B0_D%C4%B0ASPORU_T%C3%9CRK%C4%B0

Y%C6%8FN%C4%B0_M%C6%8FHK%C6%8FM%C6%8FY%C6%8F_VERD%C4%B0

http://musavat.com/news/g%C3%BCnd%C9%99m/SERJ-S%C6%8FRK%C4%B0SYAN-T%C3%9CRK%C4%B0Y%C6%8FN%C4%B0-H%C6%8FD%C6%8FL%C6%8FD%C4%B0_61191.html

http://musavat.com/news/g%C3%BCnd%C9%99m/T%C3%9CRK%C4%B0Y%C6%8FD%C6%8F-ERM%C6%8FN%C4%B0STANLA-BARI%C5%9EIQ-%C4%B0ST%C6%8FY%C6%8FNL%C6%8FR-%C3%87OXDUR_64978.html